tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771094 680126

İLETİŞİM

KDV DAHİL 4.600.000.- TL

EYLÜL 2002
CİLT 38 • SAYI:
225

ISSN 1019-4681
212163 - 2002/9

1920 İSTİHBARAT RAPORLARINA GÖRE

BOLŞEVİZM NASIL İLERLİYOR?

İLK AĞAÇ BAYRAMI GİRİŞİMİ

ŞİŞLİ RUM ORTODOKS MEZARLIĞI

31 MART VAKASI'NDAN BİR BAŞKA KESİT

M U R A T B E L G E

BAŞKA Kentler BAŞKA Denizler

Kavafis "Yeni bir ülke bulamazsın, başka denizler bulamazsın..." diyordu "Kent" şiirinde. Kendinden kaçamama haline gönderme yapan, adeta bir kıstırılmışlığı ya da imkânsızlığı dile getiren bu şiirin satırlarında bir taraftan hüzünlü, bir taraftan tahrik edici bir çağrı var; gidebilmeyi ve gidilen farklı yerlerde de kendinizle yüzleşmeye devam etmeyi içeren bir çağrı. Murat Belge gezi anılarında, çıktığı yolculuklarda bu çağrıyla nasıl karşılaştığını anlatıyor. Dolayısıyla Amerika'dan Orta Avrupa'ya, Balkan ülkelerinden Mısır'a uzanan bu seyahatlerde, aynı zamanda sokaklarda yürüdüğünüzü hissetmek, oturup bir caféde soluklanmak, başka kentler, başka denizler ve bunların tarihleri ile bugünlerini keşfetmek yerinizden kalkmadan mümkün. Kitabı yazan seyyahın dediği gibi "Başka Kentler, Başka Denizler hepimiz için gerekli, yararlı: sayısız insan durumlarını görmek, insan yaşantılarını anlamak ve içselleştirmek, insanların farklı durumlarda karşılaştıkları zorluklara nasıl cevap verdiklerini öğrenerek zenginleşmek, hataları ve sevaplarıyla bu koca insanlığı kucaklamak ve onunla özdeşleşmek için."

İ l e t i ş i m Y a y ı n l a r ı

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

EYLÜL 2002 • CİLT 38 • SAYI 225

4 *Mehmet Ergün*
Resneli Niyazi'nin Geyiği

7 *Emel Akal*
Mebuslara ve İcra Vekillerine Sunulan Raporlara Göre Bolşevizm Nasıl İlerliyor?

17 *Orhan Türker*
Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı

21 *Yahya Akyüz-Faruk Öztürk*
Ethem Nejat ve Ferit Beylerin İlk Ağaç Bayramı Girişimi

27 *Süheylâ Yüksel*
31 Mart Vakası'ndan Bir Başka Kesit

31 SANDIKTAN
Babıâli Caddesi

34 *Mustafa Şahin*
İzmir Eğitim Enstitüsü

41 *Abdullah Uçman*
Nev-Yunânilik Üzerine Hasan Âli'den Rıza Tevfik'e İki Mektup

48 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Batı, Engizisyon Mahkemeleri Marifetiyle O Kadar Cana Kıydı ki! ..

50 FOTOĞRAFLARDAKİ TARİH
Eser Tutel
Kuşbakışı Taksim Meydanı

52 *Faruk Ilıkan*
Miralay Sadık Bey'in Layihası

59 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
Hainlik Paranoyası Üzerine

61 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Tıp Tarihi

63 KİTABİYAT
Bedri Gencer
Devleti Silahdırmanın Sosyal Tarihi

ÖN KAPAK: Anadolu Ajansı'nın tarihine ilişkin bir kolaj çalışması.
ARKA KAPAK: Anadolu Ajansı'nın kuruluşuna ilişkin Mustafa Kemal'in yayımladığı genelge. (**Atatürk ve Anadolu Ajansı**, Safa Tekeli, Anadolu Ajansı Yayınları, İstanbul, Nisan 2002)

OKURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Sizler bu sayıyı okurken yaz mevsimini geride bırakmış ve sonbaharın ilk ayına girmiş olacağız. Ancak bu sene ağustosun ortasında sonbaharı yaşadık. Avrupa'nın yansında ve tabii "yarı Avrupalı sayılan" ülkemizde de sel felaketinin boyutları dehşet vericiydi. Şu sözleri çok duyduk: "Avrupa bile sele teslim oldu" Demek ki, bizim teslim olmamızda da bir sakınca yok. Bu felaketleri "doğanın insanlardan intikam alması" olarak değerlendirenlerin sayısı da epeyce fazlalaştı. Burada temel soru, doğanın intikam aldığı insanlar kimlerdir? Bunun yanıtı ise bana hemen şu ifadeyi hatırlatıyor: "Kadın sorunu yok. Sorun insanlık sorunu" Bu, hemen hemen hayvan hakları için de geçerli. "Kadın hakları" ve "hayvan hakları" için mücadele edenler öylesine "marjinal bir durum" oluşturmakta ki bunlar gazete sayfalarında yer bulmakta. Zaten "hak değirmende olur" muydu? Doğrusu bu muydu? Herşeye rağmen, doğayı insanların "elinden" korumaya çalışan sivil toplum örgütlerinin eylemlerinin Türkiye'de de "ses" getirmeye başlaması doğrusu sevindirici. Bunun "toplumsal hayata yansıması"nı ise medya aracılığıyla öğreniyoruz. Örneğin, kedileri sevdiği için büyüyünce itfaiyeci olmak isteyen çocuk "iyi bir reklam figürü" olarak karşımıza çıkıyor. İşte "doğanın en değerli varlıklarından hayvanları" korumaya çalışan insanların günümüzdeki çabaları Mehmet Ergün'ü Resneli Niyazi'nin geyiğine götürüyor. Bu yazıda geyiklerin hikayesi var ama "meşhur" ve ünü "sahibini" aşan geyiklerin ...

Bu keyifli yazının ardından, Emel Akal'ın kaleme aldığı makalede, 1920'de hazırlanan istihbarat raporlarının ışığında dünyayı anlamaya ve değerlendirmeye uğraşan, kendi yollarını çizmeye çalışan cumhuriyetin kadrolarının çabalarına tanık oluyoruz. Makalede ayrıca, bu çabaya destek vermesi için kurulan Anadolu Ajansı'nın yeri de irdeleniyor.

Sırada şehir tarihine, İstanbul şehrine dair bir yazı var. Orhan Türker, Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı'nın 19. yüzyılda padişah fermanı ile kuruluşunu anlatıyor. O dönemde Galata ve Pera'nın oldukça uzağında yer alan Şişli'de bu mezarlığın kurulması hiç de kolay olmamış... Günümüzde Şişli'nin "en yeşil" alanını oluşturan bu mezarlığın tarihi İstanbul'da yaşayanları doğrudan ilgilendirmektedir .

Konu çevreden açılmışken Ethem Nejat ve Ferit Beylerin "ağaç bayramı" adı altında başlattıkları girişimden söz etmek istiyorum. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine, 1909 yılına tarihlenen bu girişimin karşılaştığı zorluklara ve sonunda yakalanan başarıya değinen ilginç makaleyi Yahya Akyüz ve Faruk Öztürk kaleme aldı.

1909 yılının Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri vardır. 31 Mart Vakası ise bu tarihin dönüm noktasıdır diyebiliriz. Süheyla Yüksel, bu tarihten başka bir kesit sunuyor. Sizleri, *Musavver Devr-i Cedid* gazetesinde yayımlanan ve Ali Kabulî Bey'in asılmasıyla sonuçlanan Âsâr-ı Tevfik zırhlısındaki ayaklanmayı anlatan İsmail Hulusi Bey'in anılarına ortak olmaya davet ediyoruz.

Gazeteler, dergiler matbaalar yanı Bab-ı- Âli olmasaydı ve yaşananlar yazılmasaydı, tarihe, anılara ortaklık nasıl olurdu? Bu sayıda da "Sandıktan" Bab-ı Âli'nin 1930'lu yıllara ait tarihi çıktı. Kimler yok ki? Mahmut Yesari, Münif Fehim, Cemal Nadir, Nazım Hikmet ve gazete dağıtan çocuklar...Bundan keyifli ortaklık mı olur?

İstanbul'dan İzmir'e geçiyoruz ve Mustafa Şahin'in araştırmasında İzmir Eğitim Enstitüsü'nün tarihine göz atıyoruz. 1952'den 1959'a kadar öğretmen okulu olmayan İzmir, Rees köşkünün istimlak edilmesiyle bir eğitim enstitüsüne kavuşur ve zamanla bu kurumsallaşma 1982'de Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlı eğitim fakültesine dönüşür. Bu çalışmayı okurken Türkiye'nin yakın tarihini de arka planda görmek mümkün oluyor.

Türkiye'nin hep "yakınında" olmuş bir meseleye, "Batılılaşmaya", Abdullah Uçman edebiyat tarihi açısından bakıyor. Nev-Yunânîlik tartışmasını Hasan Âli Yücel ile Rıza Tevfik'in mektuplarından takip etmek istemez misiniz?

"Batılılaşmak", "Avrupalı" olmak bir mesele... Avrupa Birliği'ne uyum yasaları marifetiyle ülkemizde idam cezasının kalktığı bir döneme girdik. Turgut Kut da "Ah Mine'l Garaib" adlı köşesinde Batı'nın, engizisyon mahkemeleri marifetiyle yaptıklarını aktarıyor.

Sıra geldi "Bu Fotoğraflarda Bir Tarih Canlanıyor" başlıklı köşeye. Bu sayımızda Eser Tutel'ın objektifinden Taksim Meydanı'na bakacağız. Ancak bu objektif 70 yıl öncesine "zoom" yapıyor. Faruk Ilıkan ise, gözlerimizi tekrar İttihat Terakki dönemine çeviriyor. Kazım Karabekir'in özel arşivinden alınan ve Miralay Sadık Bey'in II. İttihat ve Terakki Kongresi'ne sunduğu layiha üzerine notlarını, Cevat Rifat Atilhan ile Orhan Koloğlu'nun bu konuya yer veren eserleriyle karşılaştırarak aktarıyor. Gündemdeki Tarih'te Orhan Koloğlu, tarihi çok eskilere dayanan bir paranoyaya "hainlik paranoyası"na değiniyor ve bu konuda kendisine yöneltilen suçlamalara da yanıt veriyor.

Bu ay "Kitap Dağarcığı"nda tıp tarihine ilişkin sekiz kitap tanıtılıyor. Kitabiyat bölümünde ise Bedri Gencer, Eric Jan Zürher'in yayına hazırladığı ve henüz Türkçe'ye çevrilmemiş kitabı değerlendiriyor. Devleti silahlandırmanın sosyal tarihini ele alan ve sosyal tarih araştırmaları için değerli bir kaynak niteliği taşıyan bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî sistemine de yer veriyor.

Sizleri, güneşli ve sıcak eylül günlerinde okumanız dileğiyle hazırladığımız bu sayıyla başbaşa bırakırken, ekim ayında buluşma dileğimizi yineliyoruz.

OKURLARDAN MEKTUP

Sabetaycılık Özel Sayısı Hakkında...

Derginin Temmuz 2002 sayısını (Sabetaycılık'a özel) okuduk. Emeği geçenleri kutlarız. Konu, yazı seçimi iyi de, bazı hatalar belirtmek istedik. Mesela; Hammer'in **Atai Tercümesi** (s. 9 dipnot. 8), **Tarih-I Reşad** (s. 9 dipnot 9, 12) gibi tercümelerde, tarih var mı? Mükerrer satırlar (s. 13 sütun 2, 3), aynı belgeler (s. 23) yer almış. Duru'nun gösterilen kitabında, (öyle bir izlenim bırakıyor) aktarılan bölümler bulunamaz (s. 26-27), Osman Şevki'den kasıt Süleyman Şevket Tanlı mı (s. 27), Ortaylı'nın makalesinin (s. 65-66) Türkçesi **Alevi Kimliği** adlı kitapta da yayımlandı (**Alevi Kimliği**, Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s. 117-26), F. Georgeon'un makalesi (s. 65,67) için verilen sayfa numaraları (86-103) belki şöyle verilseydi daha doğru olurdu: 63-67, 113-27 ya da 124-127.

Bazı dizgi ve Osmanlıca okuma yanlışları: müdafil/müdafii (s. 15), teşkil/teşekkül (s. 24,25), evladın/evvela din, bilniseb/bi'n-nisbe (s. 24), iyilik/ilk (s. 25), Bülbüllüdere (s. 20) Bülbüldere (s. 29), Sevr/Sevi (s. 36 n. 4), kişiden/kişi, anneleri/ananeleri (s. 57), gelmek/gelenek (s. 60).

R. N. Bali'ye özel not: **National Geographic** Sept. 1916, s. 224; **Selânik 1850-1918**, s. 64-65'te de Sabatai Levi (ve **Dönmeh**) olarak yazılmış yani sadece Anter ve Kaya değişik ya da bilgisizce kullanmıyor (**Tarih ve Toplum** Selânik özel sayısında [168] H. G. Dwight'ın 28 fotoğrafla müzeyyen makalesi [**National Geographic** Sept. 1916, s. 203-232] anıldı mıydı ki!?).

Mustafa Şahin/İstanbul

Rıfat N. Bali'nin Yanıtı...

Mustafa Şahin Bey'in işaret ettiği hata ve eleştirilerini dikkatle okudum kendisine teşekkür edeim. Şöyle cevap vermek istiyorum:

a) "Anılarda ve Söyleşilerde Sabetaycılar" makalemde Kâzım Nami Duru'dan naklettiğim bölümler makalemde de belirttiğim gibi Duru'nun "yazı dizisi"nden alınmıştır. Dahası 6 sayılı dipnotta kaynağın yazı dizisi olduğu açıkça belirtilmektedir. Aynı makalede adı geçen Osman Şevki'nin Süleyman Şevket Tanlı olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgimyok.

b)"Sabetaycılık Konusunda Bir Bibliyografya Denemesi"nde ise başlıktan da anlaşılacağı üzere bunun bir "deneme" olduğunu belirtmiştim. Sayfa sayısının azlığı nedeniyle bibliyografyayı fazla geniş tutamadığımdan bu başlığı koydum. Ortaylı'nın makalesinin **Alevi Kimliği** kitabında yer aldığının farkındayım ancak seçici olmak zorundaydım.

c) Sayın Şahin'in şahsıma yolladığı "özel not" benim **Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları** (İletişim Yayınları, 2001) kitabımda yer alan "Bir Diğer Düşman: Dönmeler veya Gizli Yahudiler" makalemin s. 424, 28 sayılı dipnotuna atıfta bulunmaktadır. Bu dipnotta Abdülmelik Fırat'ın bir köşe yazısında Sabetay Sevi'den Sabetay Levi olarak bahsettiğine ve bu yanlış atıfın yazarın konu hakındaki bilgisizliğine işaret ettiğini not etmiştim. **National Geographic** dergisinde de Sabatay Sevi'den "Levi" olarak söz etmesi elbette A. Melik Fırat'ın yanlışını ve konu hakkında bilgi sahibi olmamasını mazur göstermez. Aynı dergide Dönmelerden "Dönmeh" olarak bahsedilmesi ise doğrudur. İngilizce telaffuzda Dönme kelimesinin sonundaki "e" harfinin sesli telaffuz edilebilmesi için İngilizce bilimsel literatürde Dönmeler daima "Dönmeh" olarak geçmektedir.

d) François Georgeon künyesindeki sayfa numaraları hatası, "Cavid Bey'e Mektuplar" makalesinde yer alan belgelerin bir yanlışlık sonucu mükerrer yayınlanmaları ve dizgi hatalarından dolayı ise okurlardan özür dilerim.

Sayın Şahin'in ve değerli okurların bilgilerine sunarım.

Rıfat N. Bali

DÜZELTME!

- 224. sayımızda Arzu Öztürkmen'in "Karadeniz Çalışmalarına Yeni Bir Katkı" başlıklı yazısında "etnografik alan araştırması" ifadesi "etnolojik alan araştırması" olarak yayımlanmıştır.

- 223. sayının konuk editörü olan Rıfat N. Bali ve Cengiz Şişman'ın adları 224. sayımızda da yayımlanmıştır; düzeltir, özür dileriz.

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
EYLÜL 2002
CİLT 38 • SAYI 225
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger, Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM Ümit Kıvanç
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
KAPAK Suat Aysu
DÜZELTİ Seraç Yağan
MONTAJ Hasan Deniz
FOTOĞRAF Mehmet Özcan
FİLM ÇIKIŞ 4 Nokta Grafik
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI Sena Ofset
DAĞITIM Dergi Planlama Pazarlama

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ Pelikan Yazı

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212)516 22 60 Fax: 518 12 58
E-MAIL: [illegible]

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 38 00-425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel:(0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 50.000.000.- TL
6 aylık: 25.000.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 100 $/yıl
Amerika 100 $/yıl
Avustralya 100 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 986277 no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kdvsiz satış fiyatı: 4.600.000.- TL

Resneli Niyazi'nin Geyiği...

MEHMET ERGÜN*

"Makedonya dağlarının özgürlüğünü gözlerine işlemiş komitacılar"
ATTİLÂ İLHAN[1]

"Yıl boyunca avlanması yasak olan ve nesli giderek yok olmaya yüz tutan hayvanlar arasında yer alan karaca, avcı köpeklerinin hücumuna uğrayınca, Kastamonu'nun İnebolu İlçe Jandarma Bölük Komutanlığı'na sığındı. Başında yaralar bulunan karacayı veteriner hekim Güngör Oytun tedavi etti. Yaralarına dikiş atılan karaca için jandarma bahçesinde bir de kulübe yapıldı. Karacanın bakımını sağlayan İnebolu Kaymakamı Abdülkadir Yazıcı, hayvan iyileştikten sonra tekrar ormana salınacağını söyledi. Jandarma, kaçak avlanmaya karşı önlemleri arttırdı."

Bu gazete haberinin[2] yakın tarihle az çok ilgili olanları, II. Meşrutiyet'ın ilânı ile noktalanan sürece götüreceğinden kuşku yok. Sürecin iki simgesi Enver Bey'le Niyazi Bey ise, üçüncüsü de "Niyazi Bey'in Geyiği" çünkü.

Gerçi haberde "geyik"ten değil, "karaca"dan söz ediliyor. Ama "karaca" ile "geyik" arasında bir "çağrışım ilişkisi" var. Birinden söz edilince, kendiliğinden diğeri de akla gelir. Hatta bilmeyenler, kolaylıkla ikisini birbirine bile karıştırır. Böyle olması da son derece doğal. "Geyik"le "karaca", aynı ailenin, Cervidae'nin (Geyikler) üyesi çünkü. Konunun uzmanı Prof. Dr. Mustafa Kuru, Omurgalı Hayvanlar adlı çalışmasında, ailenin "en tipik özelliği(nın) boynuzları" olduğunu belirttikten sonra,[3] sekiz "örnek tür" sıralar. Bunlar arasında, "geyik"in yanı sıra, "karaca" (Capreolus capreolus) da yer alır.[4] Dolayısıyla da bu gazete haberi, yakın tarihle az çok ilgili olanları, bir anda, II. Meşrutiyet'in ilânı ile noktalanan sürece götürecektir.

Gerçekten de Kolağası Resneli Niyazi Bey ve bir grup arkadaşının Manastır'da dağa çıkması ile ayaklanmaya dönüşen "özgürlük kavgası"nın iki simgesi Binbaşı Enver Bey ile Kolağası Resneli Niyazi Bey ise, üçüncü simgesi de "Resneli Niyazi'nin Geyiği"dir. Üstelik ün yönünden, onlardan geride de değildir. Onları gölgede bıraktığından söz edilemese bile, onlarla yarışacak durumda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Göstergeleri de var bunun.

31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra, Ubeydullah Esad Efendi'nin *Resimli Kitab*'ında, "kahraman-ı hürriyet" Niyazi Bey'le Enver Bey'in fotoğrafları birer sayının (Nisan 1325 tarihli 7. sayı ile Mayıs 1325 tarihli 8. sayı) kapağını süslerken, iç sayfalarda da Niyazi Bey ve arkadaşlarını "Geyik"le görüntüleyen bir fotoğrafa, "Kahraman-ı hürriyet Niyazi Bey ile rüfeka-i muhteremesi ve meşhur geyik" altyazısı ile yer verilir.[5] Öte yandan II. Meşrutiyet'i izleyen günlerde basılan kartpostallarda da, "kahraman-ı hürriyet" Enver Bey'le Niyazi Bey'in yanı sıra, "Resneli Niyazi'nin Geyiği" de, "özgürlük kavgası"nın simgesi olarak boy gösterir. "Kahraman-ı hürriyet" Enver Bey ve özellikle de Niyazi Bey'den söz edilen her metinde, "Geyik"e de yer verildiğini belirtmek bile çok!

"Özgürlük Savaşçıları"na Gönüllü Katılım

"Niyazi Bey'ın Geyiği", gazete haberindeki karaca gibi, "avcıdan kaçıp askere sığın"mıyor. Onun eyleminde "can kaygısı"nın payı yok. "Sığınma" değil, "gönüllü katılım" söz konusu burada. Anılarında, şöyle anlatır Resneli Niyazi Bey:

"...Bir an önce Manastır'a ulaşmak isteğiyle yorgunluğu düşünmüyor, durmadan ilerliyorduk. Yolda çeteye katılmak üzere o gün Manastır'dan birkaç gün önce kaçmış olan altı jandarma, birkaç sivil, yanlarında bir geyik olduğu halde bize katıldılar. Birliğimize kabulleri hakkında cemiyet tarafından yazılı güven belgesini gösterdiler.

---

* Araştırmacı, yazar.

(Üstte) Resneli Niyazi ve geyiği. (Resimli Kitab, Mayıs 1325, sayı 8, s. 779). (Sağda) Resneli Niyazi ve çetesi "meşhur" geyikle birlikte.

Tüm gözler iki yaşını henüz bitirmemiş olan bu Geyik'e çevrilmişti. Kimi karaca, kimi geyik olduğunu ortaya atıyordu. Jandarmalardan biri bu bilmeceyi çözdü, bunun henüz iki yaşını tamamlamamış dişi bir geyik olduğunu ve Prester sırtlarında önlerine çıkan bu insancıl hayvanın okşamalara aldanarak kendilerini çekinmeden izlediğini anlattı. Herkes bu hayvanı okşuyor, seviyor, kutsallığına inanıyordu. Davranışındaki insana yakınlığı gönüllerimizi kendisine bağlayan bu sevimli yaratığı bize gönderen Tanrı'ya şükürler ediyor, bu gelişte bir hayrın, Tanrısal bir müjdenin işaretini görüyorduk. Daima önde giden ve askerin önünde sıçrayan geyik, adeta bize kılavuzluk ediyor. Bir içgüdüyle bizi amacımıza doğru koşturuyordu."[6]

Görüldüğü gibi "Resneli Niyazi'nin Geyiği", askerle bir rastlantı sonucu karşılaşıyor. Ama Prester sırtlarında önlerine çıktığı jandarmalardan ürküp kaçmıyor. Jandarmalar da ona ilgi gösteriyor. Bu ilgi, onlarla yakınlaşmasına, gidere de onları benimsemesine yol açıyor. Jandarmaların "özgürlük savaşçıları"na katılmasıyla da kavganın bir öğesi oluyor. "Çeteye katılmak üzere (...) Manastır'dan (...) kaçmış olan altı jandarma, birkaç sivil", doğal olarak, "birliği(...)e kabulleri hakkında Cemiyet tarafından yazılı güven belgesini göster"yorlar. "Tanrısal bir müjdenin işareti" olarak karşılanan "Geyik"te ise, "güven belgesi" aranmıyor kuşkusuz!

Üçüncü Simge

"Özgürlük savaşçıları"na katılmasıyla "Geyik"i "simge katına yükseltecek süreç" de başlamış oluyor. Daha o anda, "bu gelişte bir hayrın, Tanrısal bir müjdenin işaret(...)ı görü"lmeye başlıyor. Bu duygu, Resneli Niyazi Bey'in anlatımına da yansıyor. Ona mitolojik bir hava veriyor: "Daima önde giden ve askerin önünde sıçrayan geyik, adeta bize kılavuzluk ediyor. Bir içgüdüyle bizi amacımıza doğru koşturuyordu." Bu anlatım, "1908 Haziran'ında taraftarları ile birlikte dağa çık(an) ve İkinci Abdülhamit idaresine karşı ilk defa isyan e"den[7] birinin durumu ve eylemi ile de örtüşüyor.

Anılarında verdiği bilgilerden de anlaşıldığı gibi "Geyik", Resneli Niyazi Bey'in değil, "Cemiyet tarafından yazılı güven belgesi" ile kendilerine katılan jandarmaların. Diğer bir deyişle "Geyik"i insana alıştıran Resneli Niyazi Bey olmuyor. Bunu jandarmalar başarıyor. Resneli Niyazi Bey'in birliğine onlarla birlikte geliyor. Ama kısa sürede, Resneli Niyazi Bey'le özdeşleşiyor. "Resneli Niyazi Bey'ın Geyiği" olarak anılmaya başlıyor. Ancak yalnızca "Geyik" Resneli Niyazi Bey'le özdeşleşmiyor; Resneli Niyazi Bey de "Geyik"le özdeşleşiyor. Ondan da "Geyik'li Niyazi" diye söz edilmeye başlanıyor. Böylece de "Geyik", "özgürlük kavgası"nın üçüncü simgesi oluyor.

"Resneli Niyazi'nin Geyiği" talihli bir geyik. Prester sırtlarında önlerine çıktığı jandarmalardan ürküp kaçabilirdi; ama ürkmeyeceği tutuyor. Jandarmalar da Kolağası Niyazi Bey'in önderliğinde başlayan ayaklanmaya katılmayabilirlerdi; ama katılıyorlar. Asıl önemlisi, ayaklanma başarıya ulaşamayabilirdi; ama ulaşıyor. İşte böyle bir olasılıklar zincirinin sonunda, Binbaşı Enver Bey'le Kolağası Niyazi Bey gibi o da, bir anda, "özgürlük kavgası"nın simgelerinden biri durumuna geliyor. Dergi sayfalarında boy gösteriyor, kartpostalları süslemeye başlıyor. Anılarda sözü geçiyor, şiir konusu oluyor. Bütün bunların gerisinde ise, o olasılıkların art arda gelmesini sağlayan talihi yatıyor. II. Meşrutiyet'le sonuçlanan böylesine önemli bir olay içerisinde yer almadığı için onun kadar ünlenememiş, ama kayda geçmiş bir başka geyik daha var yoksa: "Tüfekçi İsmail Usta'nın Geyiği"...

Tüfekçi İsmail Usta ve geyiği.

"Tüfekçi İsmail Usta'nın Geyiği"?

Evet kayıtlara geçmiş bir de "Tüfekçi İsmail Usta'nın Geyiği" var. Gerçi o "Resneli Niyazi Bey'in Geyiği" gibi ünlü değil. Ne kartpostalları süslüyor, ne anılarda sözü geçiyor, ne de şiir konusu olmuş. Böyle olmasında onun hiçbir suçu yok. Dünyaya talihsiz gelmiş yalnızca. Tanrı, sahip olarak ona Resneli Niyazi Bey gibi bir "özgürlük savaşçısı"nı değil de, Tüfekçi İsmail Usta'yı uygun görmüş.

Tüfekçi İsmail Usta kim mi?

Doğrusu, ben de bilmiyorum!

Çanakkale Muharebesi ile ilgili bir albümden koptuğunu sandığım bir sayfayı süsleyen bir fotoğrafı var elimde. Altında şu bilgi veriliyor: "Kal'a-i Sultanîye'de İngiliz mitralyözlerine Osmanlı mermiyatını istimal ettiren Tüfenkçi İsmail Usta".

Bu bilgiye göre "Tüfekçi İsmail Usta", Çanakkale Muharebesi'ne katılanlardan biri. "İngiliz mitralyözlerine Osmanlı mermiyatını istimal ettir"mek gibi önemli bir işi başarıyor. Bu başarı nedeniyle de fotoğrafı yayımlanarak onurlandırılıyor.

"Tüfekçi İsmail Usta", fotoğrafta bağdaş kurmuş oturuyor. Temiz yüzlü, güleç bir ortayaşlı. Dingin bir bakışı var. Ama yalnız değil. Kucağında bir de "geyik yavrusu" var! Üstelik o da, en az "Tüfekçi İsmail Usta" kadar dingin bir biçimde bakıyor objektife.

"Tüfekçi İsmail Usta"nın "askerlik başarısı", kendisi gibi "Geyik"inin de kayda geçmesine yol açıyor. Ama "Resneli Niyazi'nin Geyiği" gibi ünlenmesini sağlamaya yetmiyor!

"Kahraman– ı Hürriyet" Niyazi Bey'le Geyiğinin Sonu

1908 Devrimi'nden sonra Resneli Niyazi Bey, ülkenin pek çok yerine gidiyor. Gittiği her yerde, İbrahim Alâettin Gövsa'nın dili ile söylersek, "hükümdarlar gibi karşılan(ıyor) ve alkışlan(ıyor)". Çokluk ünlü "Geyik"i de yanında oluyor. Sahibi "hükümdarlar gibi karşılan(ır) ve alkışlan(ırken)", "Geyik"inin de bu "iltifat"tan payına düşeni aldığından kuşku duymamak gerekiyor.

Sonra ne mi oluyor?

İlkin "Geyik" ölüyor, ardından da Resneli Niyazi Bey.

"Geyik" doğal biçimde ölüyor.

Resneli Niyazi Bey ise ölmüyor, öldürülüyor. İbrahim Alâettin Gövsa, şöyle yazıyor:

"1908 Temmuz'unda Meşrutiyet ilân edilince Kolağası Niyazi Bey, Erkânıharp Binbaşısı Enver Bey'le birlikte 'Kahraman– ı Hürriyet" unvanile büyük bir şöhret kazandılar. Niyazi, memleketin her tarafında hükümdarlar gibi karşılandı ve alkışlandı. Bir müddet sonra tekaüt olmuş ve memleketine dönmüştür. Fakat orada bir düşmanının kurşunile vuruldu."[8]

NOTLAR

1 Attilâ İlhan, **Elde Var Hüzün**, 8. B., Ankara Aralık 1999, Bilgi Yayınevi, s. 88.

2 Kadir Yıldırım, "Avcıdan kaçıp askere sığındı", **Hürriyet**, (2 Mart 1999), s.2.

3 Prof. Dr. Mustafa Kuru, **Omurgalı Hayvanlar**, Atatürk Üniversitesi Matbaası Erzurum 1987. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 646– Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayın No: 3, s. 608.

4 **A.g.e.**, s. 612.

5 **Resimli Kitab**, S: 8, (Mayıs 1325), s. 779.

6 Resneli Niyazi, **Balkanlarda Bir Gerillacı**, Bugünkü dile çeviren: İhsan Ilgar, İstanbul 1974, Çağdaş Yayınları, s.199-200.

7 İbrahim Alâettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul (1946?), Yedigün Neşriyatı, s. 286.

8 **A.g.e.**, s. 286.

Mebuslara ve İcra Vekillerine Sunulan Raporlara Göre

Bolşevizm Nasıl İlerliyor?

EMEL AKAL

"İcra Vekillerine ve Vükala-ı Millete Mahsus ve Tetkik-i Matbuat ve İstihbarata Müstenit Vaz'iyyet-i Umumiye"[1] [Bakanlara ve Milletvekillerine Mahsus Basının İncelenmesine ve İstihbarata Dayanan Genel Durum] adı altında yayımlanmış olan rapor dizisinden 1920 yılının temmuz ve ağustos aylarına ait olan bu iki rapor, yeni açılmış bulunan Büyük Millet Meclisi'nin iç ve dış politikalarını hangi bakış açısıyla belirlediklerini anlamamıza yardımcı olması açısından son derece önemlidir.

Anadolu Ajansı ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi'nin Kuruluşu

Dönemi hatırlayacak olursak, 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan basılmış; İstanbul'da tutuklanmaktan kaçan Milli Mücadele yanlıları Ankara'ya doğru yola çıkmış; 23 Nisan 1920'de, yani Meclis-i Mebusan'ın basılmasından tam otuz sekiz gün sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Gerek Ankara'ya doğru 'hicret' etmekte, gerekse Ankara'da siyaset yapmakta olanların ne kadar bilinçli siyaset yaptıklarının kanıtı, bir haber ajansına olan ihtiyacın saptanmasıdır. Ankara, yeni bir iktidar odağı olduğunun o kadar farkındadır ki, Ankara merkezli haberleri yurt ve dünyaya ulaştırmak için elzem olan bir haber merkezinin kurulmasına hemen girişilmiştir. Böylece Anadolu Ajansı, TBMM'den iki hafta önce, 6 Nisan 1920'de kurulur. Ajansın kurulması doğrultusundaki teklif, Mustafa Kemal'e Yunus Nadi ve Halide Edip tarafından 31 Mart 1920'de yapılmıştır (Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından on altı, Halide Edip'in Ankara'ya varışından bir gün sonra). Halide Edip Mustafa Kemal'e ajans kurulmasına ilişkin görüşlerini şöyle anlatmaktadır:

"Ne harici dünya, ne memleketin içi milli hareketin manasını anlayamamışlardı. Çünkü bu hususta haber alamıyorlardı. Bunu Yunus Nadi Bey'le Anadolu Ajansı olarak başlamayı konuştuğumuzu anlattım. Teklifimiz, bu ajans haberlerini telgrafhanesi olan her yere göndermek ve olmayan yerlere de camilere ilan halinde yapıştırmaktı. Bundan başka da, dünya efkarını anlamak için İngilizce ve Fransızca gazetelerin en mühimlerini zamanında getirtmekti. Bu gazetelerin başında *Guardian*, *Times* ve Lloyd George'un fikrini yayımlayan *Dail Cronicle* vardı" (Adıvar, s. 108).

Yani Anadolu Ajansı'nın kuruluşu Halide Edip ve Yunus Nadi tarafından daha İstanbul'dan Ankara'ya doğru Karakol Teşkilatı'nın organize ettiği illegal kaçış yollarında planlanmış ve Ankara'ya gider gitmez Mustafa Kemal'in onayına sunularak hayata geçirilmiştir.

Aşağıda transkripsiyonları sunulan bu raporların kimin tarafından kaleme alındığına ilişkin bilgi verilmemekle birlikte, Yunus Nadi ve Halide Edip'in başında olduğu bir ekip tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Raporların altına "İstihbarat ve Tetkik-i Matbuata Müstenit Vaziyet-i Siyasiye" notu düşüldüğüne göre bu raporlar Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi tarafından yayımlanmış olmalıdır.

3 Mayıs 1920'de kurulan 'İstihbarat Şubesi' 15 kişiden oluşmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt I, 212-213). Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi ise Anadolu Ajan-

* Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

1 Rıza Nur Kütüphanesi, Sinop, Sıra no: 59; Demirbaş no: 2979.

sı'ndan daha sonra 7 Haziran 1920 tarihinde, İcra Vekilleri Heyet-i Riyaseti'ne, yani hükümete bağlı olarak kurulmuştur.[2] İlk genel müdürü Türk Ocağı'nın kurucularından İttihatçı Hamdullah Suphi'dir. Daha sonra Erzurumlu Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden Süleyman Necati ve İttihatçı Galip Bahtiyari genel müdürlük yapmıştır (Güz, 1991; 60). *Tanin* gazetesinin yazarlarından ve İttihatçı ileri gelenlerinden Muhittin Birgen ise 14 Aralık 1920'de genel müdür olmuştur (9 Mart 1921'e kadar) (Arıkan, 1997; 383).

Mustafa Kemal yurtdışıyla haberleşme ağının bir an önce tesis edilmesini o sırada Nazilli'de bulunan Miralay Refet'ten istemiştir (Özkaya, 1989, 79). Bu ağın kurulması için Antalya-Rodos yoluyla eskiden beri bu hatta ticaret yapmakta olan Moralızade Halit Bey'den yardım istenmiştir.[3]

Bu raporlardaki Bolşeviklerle ilgili tahliller, Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1920 tarihli, "Vaz'iyyet-ı Siyasiyemizin Muhakemesi" başlığıyla tüm Kolordu komutanlarına ve Rauf, Bekir Sami, Refet ve Halid Beylere gönderdiği uzun ve önemli "müstacel şifre"deki tahlillerle uyumludur. Mustafa Kemal Bolşeviklerle işbirliği yapma isteğini İngilizlerin Kafkasya'da oluşturmak istedikleri sedde engel olmak diyerek gerekçelendirmektedir. Henüz Meclis-i Mebusan'ın basılmadığı 1920 yılı şubat ayındaki görüşleri şöyledir:

"Bolşeviklerle temas eden millet ya içtimai [sosyal] veya siyasi bir tevhid-i harekata [birlikte hareket etmeğe] veya onun seline müsellahan [silahlı] muhalefete mecbur olmuştur. Bizim de iki şıktan birini intihap etmekliğimiz [seçmemiz] lazımdır.

Türkiye Kafkasya'dan Bolşevik istilasını teslih [kolaylaştırma] ve onunla tevhid-i harekat [harekatın birleştirilmesi] etmekle garptan şarka doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan kapılarını müthiş bir surette açmış olacaktır. [...] [Düvel-i İtilafiye] Bolşevikler ile Türklerin arasını Kafkas milletleri vasıtasıyla kat'etmek planını bulmuşlardır.

[...]

Kafkasya seddinin yapılmasını Türkiye'nin mahv-ı kat'isi projesi addedip bu seddi Düvel-i İtilafiye'ye yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri göze almak mecburiyetindeyiz.

[...]

Şark cephesinde resmi veya gayrı resmi seferberlik yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşidata başlamak, [...] Kafkas milletleri bize sed olmaya karar verdikleri halde harekat-ı taarruziyemizi tevhit için [taarruz harekatımızı birleştirmek] Bolşeviklerle anlaşmak [lazımdır]" (*Harp Vesikaları Dergisi*, 1956, Mart. Sayı 15, Vesika no. 388. sayfa 1-3).[4]

Rauf Bey bu şifreye verdiği yanıtta, içinde Karakol Cemiyeti'nin kurucusu Kara Vasıf'ın da bulunduğu heyetin görüşlerini şöyle bildirmiştir: "Vaz'iyyet-i Umumiye-i Siyasiye hakkındaki raporu mahrem-i rüfeka kemal-i takdir ve şükranla okudu. Cümleten aynı fikirdeyiz" (*Harp Vesikaları Dergisi*, 1956, Mart. Sayı 15, vesika no. 389).

Halide Edip Adıvar.

Söz konusu edilen Kafkas seddi 1920 baharında ne anlama gelmektedir? 1917 Ekim Devrimi sonrasında Kafkasya'da doğan iktidar boşluğundan istifade eden Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan 1918 yılı mayıs ayı sonunda bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Gürcistan Almanya'ya, Azerbaycan da Osmanlı'ya yaslanmaktaydı. Ancak bu iki devlet 1918 yılı ekim ayında yenilgiyi kabul ederek mütareke imzalayınca Kafkaslara kasım ayında İngilizler girdi. İngilizlerin desteğiyle Bolşeviklere karşı savaşan Denikin'in Beyaz Ordu'su ilk yenilgisini 27 Mart 1920'de aldı. Mustafa Kemal'in raporunun yazıldığı tarihte henüz Kafkaslar Beyaz Ordu'nun kontrolü altındaydı ve Anadolu'da milli mücadele vermekte olanlar İngilizlere karşı Bolşeviklerden destek ummaktaydılar. Ancak Bolşeviklerle aralarında aşılmaz bir Kafkas seddi bulunmaktaydı. İngiliz-

2 Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi kurulduktan 6 ay sonra -25 Aralık'ta- ikiye ayrılarak bir bölümü Dışişleri Vekaleti'ne bir bölümü de Dahiliye Vekaleti'ne bağlanmıştır (ZC. cilt 7, s.10).

3 İttihatçıların ileri gelenlerinden olan Moralızade Halit bu şebekeyi kurdu ise (*Harp Vesikaları Dergisi*, 1957, sayı 19, vesika 471-479). yurtdışında sürgünde bulunan İttihat ve Terakki erkanı da siyasi tahlillerini Ankara hükümetine iletme şansını yakalamış olmalı.

4 Bu önemli rapor Kazım Karabekir'in kitabının 1995 yılında yapılan baskısında, pek çok yanlışla birlikte yayımlanmıştır (**İstiklal Harbimiz**, 5 cilt. Emre Yayınları: İstanbul, 994).

Yunus Nadi

ler hem Anadolu'yu hem Bolşevikleri birbirinden ayrı tutmanın kendisi için yaşamsal önemi haiz olduğunu elbette biliyordu ve bu nedenle Beyaz Ordu'ları destekledi. Bu desteğe rağmen Bolşeviklerin Kızıl Ordu'su 1920 Nisan ayı sonunda Bakü'ye girdi. Millî Mücadele'yi yürütenlerin Kızıl Ordu'yu desteklemesi sayesinde Kızıl Ordu'nun Bakü'ye girmesi, Ankara ile Bolşevikler arasındaki güveni perçinledi. Ancak Anadolu ile Bolşeviklerin temasının sağlanacağı sınır Ermenistan ve Gürcistan sınıydı ve bunlar halen Kızıl Ordu'ya direnmekteydi. Bu istihbarat raporlarının yayımlandığı tarih olan 1920 Temmuz ve Ağustos aylarında Ermenistan ve Gürcistan halen bağımsızlıklarını sürdürmekteydi.

Raporlardaki yorumlar sadece yerli ve yabancı basının taranmasına mı dayanmaktadır? Anlaşıldığı kadarıyla yorum ve temenniler de bu raporları şekillendirmiştir. Raporlarda görülen Pan-İslamist ve pan-Türkist görüşlerin şekillendirdiği yorumlar akla İttihatçı rüesa ile ilişkileri getirmektedir. 1919 yılı aralık ayında Talat Paşa Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta mücadeleyi sürdürmek için yardımcı kuvvetlere gerek olduğundan bahisle şunları söyler:

"Ben bunu [millî mücadeleye muavenetil iki muhitte aramak ve kuvvetli bir teşkilat yapmakta görüyorum. Bu kuvvetin biri vasi Türk alemi, ikincisi de İslam alemidir" (Tekeli-İlkin, 1980; 316).

Dolayısıyla Ankara'da Talat Paşa hayatta olduğu sürece onunla haberleşmesini kesmemiş olan eski İttihatçılar da bu yaklaşımları benimsemektedirler. Ankara'daki İttihatçıların yurtdışındaki İttihatçı rüesa ile haberleştiğini, örneğin Anadolu Ajansı'nın isim annesi Halide Edip'in, Cavit Beyle[5] ve Talat Paşayla mektuplaştığını biliyoruz. Yunus Nadi de Talat Paşa ile 15 Mart 1921'e, yani öldürülmesine kadar mektuplaşmıştır. Ayrıca Talat ve Enver Paşa da yurda sürekli rapor ve talimat göndermişlerdir.

Raporlar Dünyayı Nasıl Değerlendiriyor?

Yayımladığımız raporların ilkinin tarihi temmuzdur. TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açıldığı, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi'nin ise haziran başında kurulduğu dikkate alınırsa bu yayımlanan ilk rapor olsa gerektir.

Dil: Raporlarda kullanılan kavram ve kategoriler, çağın Batılı terminolojisinin yakalandığını göstermektedir: Türk nasyonalistleri, İran demokratları, pan-İslamizm ve pan-Türkizm, vb.

Temmuz Ayı Raporu

Yapılan tahlillerde Bolşevik ileri yürüyüşü, Bolşevizmin kazandığı başarılar ve Avrupa'daki ülkelerin Bolşevizme nasıl yaklaştığına ilişkin değerlendirmeler dikkat çekmektedir. Bu raporların yazıldığı tarihlerde Rusya muzafferane bir şekilde Avrupa'ya yürümektedir.[6] Bolşeviklerin ileri yürüyüşü ve temasa geldiği ülkelerde Bolşevizmi egemen kılma konusunda kararlı olacağı varsayılmakta ve buna hazırlıklı olunması gerektiğine ilişkin tahliller yapılmaktadır. Bu 'hazırlıklı olma' şu anlama gelmektedir: Bolşevizmin 'amele fırkaları' tarafından aşağıdan yukarı kurulmasına izin verilmemesi, ülke koşullarına uygun olarak iktidar sahipleri tarafından uygulanması. TBMM Hükümeti de bu bakış açısına uygun davranmıştır.

Raporda şu tespitleri görüyoruz:

1) Amerika'nın içe kapandığının tespiti;

2) En büyük ve güçlü düşmanın İngiltere olduğuna ilişkin tespit:

2.1) İngiltere'nin sadece Bolşeviklerden, Hintlilerden ve "Asya-i pan-İslamizm ve pan-Türkizm'den" korkmakta olduğu tespiti Pan-Islamist görüşlere uygundur. (Pan-Islamizm, Pan Türkizm ve Bolşevizm doğal müttefikler addedilmektedir);

2.2) İngiltere Polonya'yı Bolşevikler üzerine kışkırtmaktadır (ancak Polonya'ya karşı Bolşeviklerin zafer kazanacağı umulmakta ve bütün tahliller de bunun üzerine yapılmaktadır. Bu rapordaki düşünceye göre Bolşevikler Polonya'yı işgal edince Avrupa Bolşevikleşecektir).

2.3) Satır aralarında İngiltere'nin Ankara Hükümeti ile barış yapma olasılığının olduğu ihsas edilmektedir.

3) Fransızlar, İngilizlerin Bolşeviklerle anlaşma olasılığına karşı Türk nasyonalistlerini destekleme yanlısıdır;

4) İtalyanlarla Ereğli kömürleri

5 Cavit Bey: İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası'nın en önemli isimlerinden, Selânikli, İttihat ve Terakki kabinelerinin maliye bakanı, Milli Mücadele döneminde İsviçre'de siyasi göçmen. 1926 İzmir Suikastı davasında asılmıştır. Edip Servet Cavit Beye Haziran 1920 tarihli mektubunda: "Halide Hanımın namınıza gönderdiği bir propaganda paketi melfuftur [eklidir]" demektedir (Tanin. 1945. Tanhi Mektuplar, Tefrika 67).

6 Bolşevikler 29 Nisan 1920'de Bakü'ye girmişlerdir. Polonya saldırısı ise 25 Nisan 1920'dedir. 7 Ağustos 1920'de Polonya ateşkes ister. 17 Ağustos 1920 de Polonya yenik konumdadır (Uluslararası İlişkiler Tarihi, cilt, 3, 191-192).

üzerinden ittifak yapılabilir.

5) İran hakkında yapılan uzun tahlil doğrudan pan-İslamist yaklaşımlara uygundur.

Temmuz ayı raporunda dünya çapında çeşitli devletlerin konumlanışı, ilişki ve çelişkileri, bu ülkelerin birbirleriyle olan sorunlarının Türkiye lehine nasıl kullanılabileceği çok parlak bir şekilde tahlil edilmektedir.

Ağustos Ayı Raporu

Ağustos ayı raporunda özellikle Avrupa devletlerinin Bolşevizme ilişkin tutumları, bu devletlerin Bolşevikleşme ihtimalleri ve işçi partilerinin gücü tahlil edilmektedir.

Bolşevizmin Batıda ve Doğuda yerleşme ihtimalleri, karşılaşacağı sorunlar, o ülkelerin Bolşevizme elverişli olup olmadığı, İngiltere'nin kendi çıkarları açısından buna nasıl tepki vereceği, sınıfların karşılıklı yer alışları çok parlak bir şekilde irdelenmektedir. Bu tahlillere göre Bolşevizm Doğuda daha kolay ilerleyecektir ve bu ilerleyiş İngiltere'nin Doğudaki sömürgelerini kaybetmesi ile sonuçlanacağından İngiliz çıkarlarına yaşamsal bir darbe vurulacaktır. Rusya'daki iç savaş da bu bakış açısı ile değerlendirilmekte, Bolşeviklere karşı savaşmakta olan kuzeybatıda Yudeniç, güneyde Denikin ve Doğuda Kolçak ordularının doğrudan İngiliz tahrik ve desteği ile geliştiği saptaması yapılmaktadır.

Tahliller Bolşeviklerin kazanacağı veri alınarak devam etmektedir. Demek ki 1920 Ağustos'unda Ankara Hükümeti Doğuda ve Batıda Bolşevizmin kısa bir süre içinde egemen olacağını varsayarak siyasi tutum almaktadır. Yeşil Ordu, 'resmi' Türkiye Komünist Fırkası, Halk Zümresi gibi gruplaşmaların sola yakınlıkları, bu politik tahlillerin iç politikadaki yansımaları olsa gerek. Enver Paşa'nın Mesai Fırkası ve Halk Şuralar Fırkası'nın politikalarının altında yatan temel yaklaşım da budur. Daha 21 Aralık 1919 tarihinde Berlin'deki Talat Paşa'nın: "Ben ümidimi kamilen güneşin doğduğu tarafa bağladım. Tüm varlığımla o dairede çalışacağım" diye mektuplar yazdığı bilinmektedir (*Tanin*, 1945). Ayrıca raporda "Anadolu hükümetinin" "Bolşevikliğe müteveccih olduğu" belirtilmektedir.

Raporun kapağı ve ilk sayfası.

Raporda "Bolşevizmin mağdur milletleri kurtarmak için yürüyen ordularının o milletleri idare-i dahiliye hususunda eski prensiplere tabi bırakacağı şüphelidir" tahlili yapıldıktan sonra gerek İttihatçıların gerekse

Ankara Hükümetinin iç ve dış politika tercihlerini anlamak daha kolay olmaktadır. Mantık şu olsa gerek: nasıl olsa Bolşevizm Sovyet ordusu ile gelmektedir. Onu iktidar sahipleri olarak hazırlıklı karşılayalım. Mesela Romanya için "resmi burjuva hükümetinin hazırlığı yoktur", "amele partileri kuvvetli olmasa da ihtilal yapmaları ihtimali vardır" yorumu yapılırken Macaristan için "hazırlığı vardır" tahlili yapılmaktadır.

Almanya'ya ilişkin yapılan tahliller ise son derece ilginçtir: Almanların açıkça hareket etmedikleri ancak Fransa ve İngiltere tahakkümünden kurtulmak için "Bolşevik muzafferiyetini istedikleri", "Bolşevik esasatını Alman sosyal hayatı ile uyumlulaştırmak için" üç aylık Bolşevik mektep-

leri açtıkları ve eski Alman ordusunun küçük subaylarını bu mekteplerde eğittiklerini yazmaktadırlar:

Bolşevik orduları Alman hududuna tamamen dayanınca Alman hükümeti hedefini istihsal edebilecek şeraiti bunlarla tespit edecek -ihtimal şimdiye kadar bu yapılmıştır- ve Alman memleketinde hayat-ı içtimaiyesinde [sosyal hayatında] pek az bir sarsıntı ile Bolşeviklik Almanya'da ilan olunabilecektir.

Bu yorum son derece dikkat çekicidir. Bolşevizmin durdurulması olanaksız bir biçimde geldiğini düşünmektedirler. Ve şu açık, bunu istemektedirler de. Aksi takdirde İngiltere Sevr'i dayatacak ve Milli Mücadele'yi yürüten kadrolar yenileceklerdir.

İtalya hakkında yapılan yorumlar bu devletlerin ne kadar yakından takip edildiğini, ne kadar doğru yorumlar yapabildiklerinin göstergesidir.

İcra Vekillerine ve Vükelâ-yı Millete Mahsus ve Tetkik-i Matbuat ve İstihbarata Müstenit

Vaziyet-i Umumiyye

"336 senesi Temmuz"

İcra Vekillerine ve Vükelâ-yı Millete Mahsus İstihbarat-ı Umumiyye
[İstihbarat ve Tetkik-i Matbuata Müstenit Vaziyet-i Siyasiye][1]

Amerika: Avrupa ve bütün cihan işlerine karşı takib etmeğe başladığı zahiri alakasızlıkda devam etmektedir. Osmanlı muahede-i sulhiyesinde Ermenistan hududunun tespiti için Vilson'a [Wilson] verilen vazifenin neşri akabinde Amerika ayanı Ermenistan mandasının Amerika'ca ret edildiğini ilan etmiştir. Yeni reis-i cumhurun tayini halinde Amerika siyasetinin dahi tesbit olunacağı memuldur [beklenilen, umulan]. Amerikalılar ile İngilizler arasındaki münasebet içten içe pek gergindir. Ve gerginlik en çok iktisadidir. İrlanda da ihtilal yapanlara Amerikalıların muavenet ettiği, bunların Amerika esleha ve teçhizatıyla müsellah ve mücehhez olduklan anlaşılmıştır [Fransız matbuatından].

Ermeniler tarafından Amerika'da satın alınan bazı matbuat Türkler aleyhinde pek şiddetli propaganda yapmaktadırlar. Mütarekeden beri Türkiye'ye gelen bazı Amerika heyetlerinin lehimizdeki şehadeti bu gürültülü propagandalar arasında kayıp olmaktadır.

Amerika pek vasi' [geniş] inşaat-ı bahriyeye devam ediyor.

Japonya: Harb-i Umumi vesilesiyle Avrupa siyasetine yaptığı tesiri kaybetmemek için Avrupalılara ait her konferansta murahhaslarını bulundurmakta devam etmekte ve bilcümle müzakeratta İngiliz murahhaslarının reylerine bila kayd ü şart iştirak etmek suretiyle bugün için İngiltere'nin en muti [itaat eden] bir alet veya müttefiki bulunduğunu göstermektedir. Şarkta ve Vladivostok'tan itibaren ve tedricen istilayı araziye çalışıyor ise de Bolşeviklerle müsellah bir temastan daima muhteriz [sakınan, çekinen] bulunmaktadır.

İngiltere:

Avrupa: İngiltere: Avrupa siyasetinde bugün için en mühim amil Loyd Çorç'dur [Lloyd George]. Bilumum İngiliz fırk-ı siyasiyesi Loyd Çorç'u [fırkalar fevkinde vatanın en büyük hami'i] olarak ilan etmişlerdir. Buna binaen bazı hususatı ve mesela Krasin'in celbi gibi büyük bir teşebbüsü karar-ı zatiyesiyle yapmakta ve bundan mütevellit mesuliyet-i şahsiyeyi deruhte ettiğini Avam kamarası önünde açıktan açığa söylemekten çekinmemektedir. Her hükümeti kendi menfaati için birbirine karşı silah gibi kullanmaktadır. Fransa'yı daima Almanya ile, İtalya'yı Yunanistan, Yugoslavya ve belki Arnavutluk'la; Amerika'yı Japonya ve Meksika ile tehdit .....[2] Almanya korkusu resmen İngiltere ile el ele yürümeğe bir nevi mecbur kılmaktadır.

Spa konferansı[3] gibi ikide birde inikad eden konferanslar, Milran ile Loyd Çorç arasındaki mülakatlar hep Almanya vasıtasıyla Fransa'nın tehdit edilmesinin netayicidir. Fransa'da elan Almanya'ya karşı büyük bir korku mevcuttur. Hülasaten denilebilir ki İngiltere bugün Avrupa'dan hiç korkmamakta ve Avrupa devletlerini istediği gibi tehdit etmektedir.

İngiltere'nin en büyük korkusu Bolşeviklerden, Hintlilerden ve Asyaî vusta pan-İslamizm ve pan-Türkizm harekâtındandır.

Bolşeviklere karşı kullandığı silah mütemadiyen Polonya'yı teçhiz ede-

1 Orijinal belgenin mizampajına sadık kalınmaya azami gayret gösterilmiştir. Sadece bazı kelimelerin yanına köşeli parantez içinde daha küçük punto ile anlamları eklenmiştir.

2 Bir satır yırtıktır.

3 5-16 Temmuz 1920 tarihinde toplanmıştır.

KAYNAKLAR

Rıza Nur Kütüphanesi Sinop. Sıra No.59. Demirbaş no. 2979. Ankara Matbaası.

Adıvar, Halide Edip. **Türkün Ateşle İmtihanı,** tarihsiz.

Arıkan, Zeki. 1997. Muhittin Birgen. Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele, **Atatürk Yolu, A.Ü. TITE Dergisi**, Kasım 1997, Cilt 10. Sayı 20.

Armaoğlu, Fahir, 1991. **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi**. Cilt I. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Göldaş, İsmail. 1991. **Kürdistan Teali Cemiyeti**. Doz Yayınları: İstanbul.

Güz, Nurettin. 1991. **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri**. Gazi Üniversitesi Matbaası: Ankara.

Harp Vesikaları Dergisi. 1957. sayı 19. vesika 471-479.

Karabekir, Kazım. 1995. **İstiklal Harbimiz**. 5 cilt. Emre Yayınları; İstanbul

Özkaya, Yücel. 1989. **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın (1919-1921)**. Atatürk Araştırma Merkezi: Ankara.

Sarıhan, Zeki. 1994. **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**. Türk Dil Kurumu: Ankara.

Söylemezoğlu, Galip Kemali. 1953. **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü ve Son Cildi**. Ülkü Matbaası: İstanbul.

Tekeli, İhan ve Selim İlkin. 1980. **Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları**. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Tanın, 1944-1945. Tarihi Mektuplar.

ZC. TMBB Zabıt Ceridesi. Cilt 7, s.10

rek Bolşeviklere harp ettirmek, Kırım şibh-i cezıresinde [ada] sıkışmış kalmış olan General Vrangel ordusunu takviye ederek Polonya ile müştereken taarruza geçirmek ve mâhazâ onların adem-i muvaffakiyeti ihtimaline karşı da Bolşeviklerle bir sulh-i münferit aktederek münasebat-ı siyasiye ve ticariyeye girişmektir. Bunun için Londra'da Krasin'in riyaseti altındaki Bolşevik murahhaslanyla İngilizler arasında pek sıkı müzakerat cereyan etmiştir. Bu hususta muvaffak olunamadığına kuvvetli emareler mevcuttur.

Fransızlar, bilhassa İngilizlerin Bolşeviklerle müzakerelerini hissiyata kapılarak bir cinayet telakki etmekte ve bazı Fransız matbuatı Bolşeviklerle Türk nasyonalistlerini münakaşa ederek daha necip olan Türk nasyonalistleriyle de Fransa'nın münferit bir sulh aktetmesinin muvafık olacağını yazmaktadırlar.

İngiltere diğer taraftan Hint dahili harekâtıyla Afganistan, Asya ve Anadolu'dan muhteriz [sakınan] bulunmaktadır.

Buna karşı Mısır'da ve Hindistan'da müthiş bir huvf [korku] ve haşyet [korkma] politikası takip edilmekte bir taraftan da Mısır murahhasları Londra'ya davet edilerek kendilerine türlü türlü mevaidde [vaadlerde] bulunulmaktadır. Afganistan hududunda kuvvetli bir ordu bulundurulmakta ve Türkiye'ye karşı Yunan kuvvetleri istihdam edilmektedir.

İtalya: Esbab-ı saire meyanında İngiltere'ye karşı İtalyan efkar-ı umumiyesinin pek gerilmiş olması reis-i vükela "Titi'nin"[4] sukutuna sebep olmuş ve yerine Alman taraftarı Civolitti gelmiştir.

İtalyanlar, İngiltere tehdidinden mümkün mertebe kurtulmak için şimendöferlerini elektriğe tahvil etmekte ve Türk'lerle bir itilaf yaparak Ereğli kömürlerinden istifade temini takdirinde İtalya'nın İngiliz boyunduruğundan tamamen kurtulmuş olacağı İtalya'da söylenmektedir.

İtalya'nın bu harpte çok bir şey kazanmadığı fikri umumidir. Ahiren ecnebi esleha ve cephanesiyle teslih olunan topçu ile de mücehhez Arnavut kıtaatı İtalyanlara taarruz etmiş ve İtalyanlar büyük bir hezimete uğrayarak iki fırka askerin bakiyetü'l-suyufu Avlonya'ya sığınabilmiştir.

İtalya ve Arnavutluğun bu suretle birbirleriyle uğraşması Yunanistan'ın cenubi Epir'de bulundurduğu kuvvetlerinin serbest kalmasına sebep olmuştur ve bu kuvvetler aleyhimizde istihdam edilmiştir veya edilecektir.

İtalya'da Bolşevizme karşı bir büyük temayül mevcuttur. İtalyan amelesi her vesile ile Bolşeviklere yardım etmektedir. İtalya en büyük düşmanlarını Yunanistan ve Yugoslavya olarak telakkı ediyor.

Fransa: Fransa harpten çok zarar görmüştür. Pek bitkin bir haldedir. Amele arasında Bolşeviklik gittikçe tevessü [genişleme] etmekte ve bu hareket Fransa'yı daha ziyade zayıf bırakmaktadır.

İngiltere bahsinde arz olunduğu vechile Fransızlar İngiliz siyasetinden mutazarrırdırlar. Bir gün Loyd Corç'un Türklerle birden bire uyuşacağını, İtalya'nın zaten Türkler hakkında müslihane [barışçı] bir siyaset takip ettiğini ve günün birinde Fransa'nın Türkiye karşısında yegane düşman olarak kalmak suretiyle âlem-i İslam'daki mevkiini sarsacağını ve buna mahal vermemek için Fransa'nın Türklerle dost bir siyaset takip ve Kilikya sevkiyat-ı askeriyesinden sarf-ı nazar etmesini resmi kalem ve ağızlar ilan etmektedir.

Fakat diğer taraftan Kilikya sevkiyat-ı askeriyesi için lüzumu olan tahsisat müsaadesini Millran Meclis-i Mebusan'dan almıştır. Fransızlar bize verilen muahede-i sulhiyenin aynı zamanda [şimendöferler, duyun-ı umumiye ve şarktaki Katolik nüfuzu] nikat nazarından kendileri için dahi büyük bir darbe olduğunu bilmektedirler.

Yunanistan: Ordusunu dokuz kol orduya iblağ için teşkilat yapmaktadır. Venezelos'un muvaffakıyat-ı siyasiyesine rağmen dahilde muhalefet artmaktadır. Yunanistan'da 27 gazete muhalefeti temsil etmektedir. Kral Konstantin İsviçre'de mütemadiyen çalışmaktadır. Yunan ordusunda firari pek çoktur. Bilhassa eski Yunanistan halkı Venizelos'dan nefret ediyor. Venizelos en ziyade Makedonya ve Türkiye Rumlarına istinat etmektedir.

Yunanistan İngiltere'den pek büyük muavenet görmektedir. İtalya'ya karşı şarkî Bahr-i Sefid'de [doğu Akdeniz] İngiltere'nin bir muavinidir.

Dahili: İstanbul'da hükümet-i Osmaniye hemen de yok gibidir. Her iş İngiliz kumandan General Milen, tercihan Mister Ryan[5] ve bunların altı olmak üzere de Hürriyet ve İtilaf'ın bir kısım azası, Sait Molla ve yeni polis müdürü tarafından yapılmaktadır. Harbiye ve Bahriye nezaretlerinin vücuduyla adem-i müsavidir. Harbiye nezareti muahede-i sulhiyeden ziyade birbirini mahkum etmek için çalışan rüesa elindedir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Hamdi ve Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Mustafa Paşalar İstanbul'da en nafiz [sözü geçen] insanlardır. On şubeden mürekkep olan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 51 zabit ve memurdan ibaret olmak üzere 4 şubeye kalb edilmiştir. Üniformalı zabitana karşı İngiliz tahkiratı mütemadiyen mütezayiddir [çoğalmaktadır]. Hemen de bilatefrik bir çok insanlar Anadolu'ya geçmek için çare aramakta, fakat bir taraftan zik maişet diğer taraftan mürur-i vesaitin gayrı malum bulunuşu bu arzuları akim bırakmaktadır.

Gerek İstanbul'da ve gerekse Avrupa'da Türk Nasyonalist hükümetini Anadolu'da pek muntazam bir teşkilata ve iyi bir orduya malik olduğu fikri umumidir.

Üsküdar'a karşı yapılan harekat-ı milliye İstanbul'da Türkler üzerinde iyi tesirler bırakmış ve İngilizler büsbütün korkarak Boğazın Anadolu istihkamat ve eslihasını tahrip etmişlerdir.

Hindistan Teşkilatı: Hintlilerin Avrupa teşkilatı pek mükemmeldir. Mehmet Ali Han[6] idaresindeki Hint heyeti Paris'te muntazam bir dairede teessüs etmiş pek fa'al-ane bir halde çalışmak-

4 Tittoni (İtalyan Savaş Bakanı) olsa gerek.

5 İngiliz Yüksek Komiserliği Baş Tercümanı. Raporları Bilal Şimşir tarafından yayımlanmıştır.

6 Talat ve Enver Paşaların kurmuş oldukları İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (IICI)'nın sürekli ilişki içinde olduğu Hint Hilafet Komitesi reisi (1945, Tanın, Tanhı Mektuplar, Tefrika 67). Hıntlılerle ilişkilere "Hindıstan Teşkilatı" özel başlığı ile yer verilmesi dikkat çekicidir. İttihat Terakki İktidarının Moskova Sefiri Galip Kemali, Mehmet Ali Han'la görüşmelerinden söz eder (Soylemezoğlu, 1953; 347-355). Hint Hilafet Komitesi reisi Mehmet Ali Han Ankara Hükûmeti'ne maddi yardımlarda bulunmuştur.

tadırlar. Ankara ile tesis-i irtibat etmek arzuları katidir. Paris'te ve Londra'da mütemadiyen lehimizde mitingler, konferanslar tertib etmektedirler.

Paris'te Ermeni'ler: Paris'teki Ermeni heyeti, Osmanlı Heyet-i Murahhasasıyla müzakereye girişmek için pek çok çalışmış ve Gabriyel Noradunkyan'a müzakereye memur etmişlerse de Heyet-i Osmaniye müzakereyi reddetmişlerdir.

Paris'te Osmanlı Heyeti: Mesail-i Hukukiyede muavenet görmek için İsviçre erbab-ı hukukundan Profesör Mersiye'yi yirmi bin frank ücretle Paris'e celb etti. Mumaileyh [adı geçen] mukabil teklifatımızdan bazılarını tetkik ve icabında tashih etti. Profesör Mersiye büyük bir Ermeni muhibi [dostu] olduğu halde heyetten ayrılırken büyük bir Türk muhibbi ve Ermeni düşmanı olarak döndüğünü ve Türklerin bir parça terk-i sükunet ederek kendilerini Avrupa'ya tanıttırmaları lüzumunu ve nitekim kendisinin eldeki vesaiki gördükten sonra tebdil-i fikre mecbur kaldığını beyan etti.

İran: İran'da ahali, biri hükümet-i hazıraya taraftar olan muhafazakarlardan ve diğeri meşrutiyet isteyen demokratlardan müteşekkil olmak üzere iki kısımdan ibarettir.

İkinci kısım, İngiliz'lere ve İran hükümetinin akdettiği son muahedeye muarız, oldukça kuvvetli bir parti olup Tebriz ve Urmiye'de son zamanlarda İngiliz'ler aleyhine nümayişler yapmak ve beyannameler neşr ve ta'lik eylemek suretiyle adem-i hoşnudisini [hoşnutsuzluğunu] ihsas ve ilan etmektedir.

Bu suret-i hareket neticesinde: Tebriz'de bulunan beşyüz kişilik bir İngiliz müfrezesi ahiren cenuba doğru müfarekâta [ayrılma] mecbur olmuştur.

Tebriz demokratları, son derece halî faaliyettedir. Bunların kısm-ı mühimmi, Azerbaycan İran'ı, İran'dan bilatefrik müstakil Azerbaycan'a ilhak etmek fıkriyle meşbudurlar [doymuş].

Mukaddema [eskiden] Ruslar ve son zamanda İngilizlerle çarpışarak evvel ve ahir Osmanlılara yardım eden Küçük Han'a tabi ve aslen Türk olan Şehsuvarlar da bu fikirdedirler.

Demokratlar içinde Azerbaycan ile birleşerek Osmanlı idaresine girmek isteyenler dahi mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

O havalide, İstanbul'un işgali havadisi, pek ziyade teessürü mucip olmuş ve herkes buna fevkalade alakadarlık göstermiştir.

İngilizlerin İran gazetelerinde İstanbul'un işgaline dair icra ettikleri neşriyat, bu işgalin daimi olmayıp şeraid-i sulhiyeyi kabul ve tasdik ettirinceye kadar Harbiye Nezareti ve Posta ve Telgraf İdaresi gibi devair [daireler] ve müessesat-ı resmiyenin elde bulundurulması lüzumundan münbais [doğan] ve muvakkat bir mahiyeti haiz olduğu tarzındadır.

Hindistan Müslümanlarının hukuk-ı Hilafeti muhafaza hususundaki gayret ve teşebbüsat-ı dindaraneleri ve İngiliz'lerin Hindistan'a muhtariyet-i idare vermek mecburiyetinde kaldıkları İran'da tamamen malumdur. Tebriz Ermeni'lerinden bazılarının Ermenistan'a muavenet için firaren Erivan'a azimetlerinden haberdar olan Tebriz ahalisinin vesait-i hafiye ile Ermeni'leri tehdidi ederek infikâklerine gelirine mümanaat [menetme, engel olma] ettikleri haber alınmıştır.

Azerbaycan İran'da, halen yalnız Tebriz'de, İngiliz'lerin Sent Kresi [Saint Cresy] isminde bir konsolosundan maada hiç kimseleri yoktur.

İcra Vekillerine ve Vükelâ-yı Millete Mahsus ve Tetkik-i Matbuat ve İstihbarata Müstenit

Vaziyet-i Umumiyye

"336 Ağustos nesf evveline aid"

İcra Vekillerine ve Vükelâ-yı Millete Mahsus İstihbarat-ı Umumiyye

[İstihbarat ve Tetkik-i Matbuata Müstenit Vaziyet-i Siyasiye]

İngiltere-Japonya:

Japonya'nın şimdiye kadar ittihaz [edinme] ettiği vaziyetle, İngiltere'nin tabii bir alet veya müttefiki olduğunu gösterdiği "Temmuz" vaziyet-i umumiyesinde zikrolunmuştu. O zamandan beri bu şekil resmen teeyyüd etmiş ve Japonya hükümeti bilumum devletlere tebliğ ettiği bir notada İngilizlerle tecdid-i ittifak ettiğini ilan etmiştir.

İngiltere bu surette Bolşevikliğe ve Amerika'ya karşı şarkta resmi bir vasıta-ı tehdit ihdas etmiştir.

İngiltere-Rusya:

Bugün dünyayı en ziyade işgal eden mesele İngiliz-Rus mücadelesidir. Bu mücadele gerek siyaset ve gerekse askerlik vadisinde pek faal bir devreye dahil olmuştur.

Bu mücadelede bu sene için şimdilik İngiltere'nin muvaffak olduğuna hükm edilebilir.

Bu hükmün sıhhatini isbat için daha evvelki tarihlere rücu edilerek vaziyet-i siyasiyenin tesbiti iktiza eder: İngiltere siyasetinden mutazarrır olan [zarar gören] biri şarkta diğeri garpta olmak üzere iki kitle-i akvam vardır.

1 - Garpta: Almanya
Avusturya
Macaristan
Bulgaristan

2 - Şarkta: Hindistan
İran
Afganistan
Türk
Arap

Bu her iki kitle [düşmanımın düşmanı benim dostumdur] nazariyesine bilâ ihtiyarî tabi olarak Rus Bolşeviklerinin muvaffakiyatından imdat beklemektedir.

Rus Bolşeviklik cereyanını mutlak bir surette durdurmak İngiltere'nin menfaati icabıdır. Fakat tamamen durdurmağa muvaffak olamayınca onun muvaffakiyatını kendisini en az müteessir edecek sahaya tevcihe çalışmıştır. Bu saha ise garptır. Çünkü Avrupa'daki Bolşevik muvaffakiyatı en çok İtalya ve Fransa'yı müşkilata düçar edecek ve yeni Rus akide-i içtimaiyesi [sosyal inanışı] Versay muahedesiyle

zaten sarsılmış olan Alman sanayiini velev muvakkat bir müddet dahi olsa zararlara uğratacak, bütün Avrupa yeni akide mukteziyatına [icabeden inanışa] göre teşekkül edebilmek için vakitler geçecek fakat bu cereyan İngiliz adalarını pek geç müteessir edecek, o zamana kadar, tercihen de müsbet olduğu veçhile İngilizler kendi adalarında yeni prensipleri kendi mizaçlarına göre tatbike vakit bulacak, yeni fırtınayı zararsız geçirecek, Bolşeviklik Avrupa'yı yola koymak için tekmil kuvvetlerini bu suretle garpte istihdama mecbur olacaktır.

Halbuki şarka saldıracak bir Bolşevik hücumu İngiltere'nin henüz temel tutturamadığı müstemlekeleri ve İngiltere'yi yaşatan Hindistan'ı onun elinden koparacaktır.

İşte bu siyaseti takib eden İngiltere evvela Rus Bolşevizmini kati surette boğmak için:

Rusya garbinde teşkil eden: Letonya, Estonya, Ukranya hükümetlerini

Şimali garbîde teçhiz ettiği Yudeniç ordusunu

Cenupta teçhiz ettiği Denikin ordusunu

Şarkta teçhiz ettiği Kolçak ordusunu

istihdam etti.

Bolşevikler Yudenlç ve Kolçak ordularını imha ettikten, küçük hükümetleri kısmen sulh ile kısmen cebr ile iskat ettikten sonra Denikin ordusuna teveccüh ettiler. Denikin dahi tamamen münhezim olmuş [ezilmiş] ve Kafkasya taraflarında küçük kuvvetleri kalmış olduğu bir sırada [takriben 6:7 ay evvel] Moskova'da bir kongre akdedildi. Butda:

Lenin: Hedefimiz Hindistan'dır. Hindistan yolu ise Musul ve Bakü'den geçer. Binaenaleyh harekat-ı asliyeyi cenuba tevclh etmellyiz.

Troçkl: Cenahımızda Leh ordusunu bırakarak bu harekata girişmemiz tehlikelidir. Fikirlerini serdettiler.

Lenin galebe etti. Harekat Kafkasya'ya ve İran şimaline tevcih olundu. Azerbaycan'a, İran'da Enzeli'ye girildi. Ve Bahr-i Hazer'deki eski Rus filosu Bolşevikler eline geçti.

Rus harekatını dikkatle takip eden İngiltere telaşa düşerek Rusları garbe çevirmek için Lehistan'ı harekete getirdi. Ve Lehler 336 ilkbahar sonlarında taarruza geçtiler. Muvaffakiyat pek ileriledi. Bolşevikler müceddeden [yeni baştan] Kırım cephesinde ve Kafkasya'da istihdam ettikleri ordularını alarak Leh cephesine sevkettiler. Hindistan harekatı teehhür etti. Ve Azerbaycan'da yalnız 11. Ordu kaldı.

Yine İngiliz slyaseti Azerbaycan'da da bu orduyu işgal edecek çareler, ihtilaller ihdas etti. Aynı zamanda Krasin'i Londra'ya celbederek müzakerelere girişti.

Lehistan mağlup oldu. Azerbaycan'daki muhalif fırka mutavaat [baş eğme] etti. Krasin İngiliz muvaadine [vaad'den] aldanmadı. Fakat bütün bu Bolşevik muvaffakiyatına rağmen İngiliz siyaseti muvakkaten muvaffak oldu. Şark cereyanlarını bu yazda tevkif etti. Aynı zamanda Bolşevikliğe müteveccih olan şark milletlerl arasında iradesine malik ve az çok bir kuvvete sahip olan Anadolu Hükümetinin bllvasıta şark işlerinde amil olamamasını temin için evvela İstanbul hükümetini ve sonra da Yunanistan'ı Anadolu'ya saldırdı bu suretle Anadolu'yu dahi en çok garpte meşgul etti.

Bundan sonra İngiltere'nin yine şarkta cereyan-ı umumiyi tevkif için:

- Türklerle şarkı ayıracak muhtar Kürdistan'ı ve müstakil Ermenistan'ı
- Aksa-yı Şarkta Japonya'yı
- Sulhu imza eden İstanbul hükümetini [Yunanistan yerine]
- Irak'ta teşkilini -İngiliz gazetelerine nazaran- tasavvur ettiği mahalli krallığı
- Cenubi İran'da bir mucib-i muahede teşkiline çalıştığı İran kuvvetlerini
- Yeniden Bolşeviklerle sulh akdettirmeğe çalıştığı Lehistan'ı
- Bugün ikna için uğraştığı Romanya'yı
- Ve daha sair bulabileceği kuvvetleri istihdam edecektir.

Loyd Corc geçenlerde Avam Kamarasında:

[Mücadele-i hazıra bir Türk-Yunan veya bir İngiliz-Türk mücadelesi değildir. Bütün bu vakayi İngiliz-Moskof çarpışmasından ibarettir] demiştir.

Bolşevik Rusya Slyaseti

Bolşevik ricali müteaddit defalar [bütün mücadelatımızın esası tekmil dünyanın prensiplerlmizle idare olunmasını temin etmektir] demişlerdir.

Lloyd George.

Demek ki Rusya, dünyanın Bolşevizm esasatına göre idaresini taht-ı temine alıncaya kadar propagandasıyla, parasıyla ve ordusuyla çalışacaktır. Bolşevizmin mağdur milletleri kurtarmak için yürüyen ordulannın o milletleri idare-i dahiliye hususunda eski prensiplere tabl bırakacağı şüphelidir. Bu vazlyeti gören bütün dünya sakinlerinden her bir kitle, kendisine mahsus bir tarz-ı müdafaa veya suret-i iltihak ihzar etmiştir. Bunlar da şöylece hülasa olunabilir!

Bolşevik İnkılab-ı Fikriyesine Karşı Muhtelif Devlet ve Milletlerin Hazırlığı

Romanya: Resmi burjuva hükümeti şaşırmıştır. Hiç bir hazırlığı yoktur. Ancak millet içinde amele sınıfı kırmızı partiler, ihtilaller hazırlamışlardır.

Bolşevik kuvvetleri bilavasıta [doğrudan doğruya] müessir olunca bu partilerin ihtllaller çıkarmaları muhtemeldir. Fakat pek kuvvetli değildirler.

Lehistan: Sevk-i teşvikâtla bila kayd ü şart Bolşevizme müdafaalar tertib ediyor. Dahilde hiç bir hazırlığı yoktur.

Macarlstan: Hazırlanmış ve Bolşeviklerin akidesine esasen halkı alıştırmıştır. Garbdeki galip devletlerin tahakkümünden kurtulmak lçin Bolşevikliğin zaferini arzu etmektedir.

Bolşevik ordularının muzafferiyet-i ahiresini [son zaferini] müteakkip Macaristan'da sulhu imza eden kabine düşmüş ve Kont Teloki kabinesi mevki-i iktidara çıkmıştır.

Bu hükümetin Bolşevizme bir köprü hükümeti olduğu kabul olunabilir.

Almanya: Almanlar zahiren hiç bir hareket göstermiyorlar. Fakat Fransa ve İngiltere tahakkümünden kurtulmak için Bolşevik muzafferiyetini istiyorlar. Ancak Bolşevik prensiplerinin memleketlerine duhûlu halinde, kurulmuş olan Alman makinasının bozulmasından endişe ediyorlar. Ve bu mahzuru bertaraf etmek için: Bolşevik esasatını Alman hayat-ı içtimaiyesiyle telif edebilecek bir şekil tesbit ettiler. Ve bu maksatla müddet-i tahsill 3 ay olmak üzere Bolşevik mektepleri küşad [açarak] ederek eski Alman ordusunun küçük zabitanını kamilen bu mekteplerden geçirdiler.

Bolşevik orduları Alman hududuna tamamen dayanınca Alman hükümeti hedefini istihsal edebilecek şeraiti bunlarla tesbit edecek -ihtimal şimdiye kadar bu yapılmıştır- ve Alman memleketinde hayat-ı içtimaiyesinde pek az bir sarsıntı ile Bolşeviklik Almanya'da ilan olunabilecektir.

Danzig'i evvelce tahliyeye mecbur olan Almanya ordusu bir beyanname neşrederek [Buyaz Ruslar şarktan ve biz şimal-i garbîden tazyik ederek Lehistan'ı mahvedeceğiz] mealinde bir beyanname neşretmişlerdir.

Avusturya: Bilhassa maişet nokta-i nazarından pek elim bir vaziyettedir. Versay ve Senjermen [Saint Germaine] muahedelerinin tarh ettiği şuruta rağmen [Büyük Tuna İmparatorluğu] fikri gittikçe ilerlemektedir. Bu fikrin kökleri Almanya'da ve bilhassa Bavyera'dadır. Er geç Avusturya Almanya ile birleşecek ve büyük bir Alman devleti meydana gelecektir.[7] Belki Macaristan'ın bu kuvvetle tevhid-i mukadderat eylemesi maznundur.

Şimdilik yalnız ekmeğini düşünen Avusturya'da bir inkılab-ı dahili muhtemel değildir.

Bulgaristan: Tıpkı Almanya gibi Bolşevikliğe hazırlanmıştır. Hükümet-i hazıranın itilâf devletlerine karşı gösterdiği dürüstiye rağmen Bolşevikliğin Romanya'yı tamamen tehdidi halinde Bulgaristan'ın derakab [hemen arkasından] kendisini bağlayan kuyuttan kurtulduğunu ilan etmesi muhtemeldir.

İtalya: Yeni Civolettl kabinesinin yeni ve muhtasar programı pek şayan-ı dikkattir.

[Yan yana harp edilen müttefiklerle samimi münasebatı idame etmek. O müttefiklerin de bu harpte İtalya'nın yaptığı büyük fedakarlıkları takdir etmeleri şartıyla.

Bitaraf, muhasım bütün devletlerle derakab münasebat-ı siyasiye ve ticariyeye samimi bir surette girişmek bilhassa Rusiarla bir an evvel lade-i münasebat etmek]

Elyevm İtalya gerek Almanya ve gerekse Avusturya ile hiç bir ihtilaf halinde bulunmamakta ve her vesile ile bu iki devlete mücameleler [güzel geçinme] gösterdiği gibi bu dostluğu Türkiye'ye karşı da alenen izharda istical [acele etme] etmektedir.

Bolşevizme gelince: Amele partisi Bolşevizm için pek ziyade hazırlanmıştır. Son zamanda Milano'da, Brindizi'de büyük ihtilaller olmuştur.

Civoletti Kabinesi de bir taraftan memleketi yeni Bolşevik esasatına göre hazırlıyor.

Mesela: Nahiyelere kadar muhtariyet i'tası, halkın reyiyle iş görülmesi, mirastan alınan verginin artırılması gibi kavanin [kanunlar] vaz'olunmuştur.

Fransa: Bolşevizme karşı büsbütün makus bir hatt-ı hareket takip etmektedir. Amele harekatını boğmak için [memleketin emniyetini tehdit] cürmüyle mesai-i cemiyet-i rüesa ve katib-i umumisi tevkif olunmuştur. Fakat amele arasında Bolşevizm pek müthiş bir tarzda ilerlemektedir.

Dolu trenleri yoldan çıkarmak, bombaları koymak, büyük fabrikalara taarruz etmek gibi vakalar vakayi-i adiye sırasına geçmiştir.

Bütün bunlara rağmen halk arasında büyük bir ekseriyet de amele aleyhinedir. Amelenin herkesten ziyade kazanıp herkesten az iş gördüğü halde istirahat-i umumiyeyi mahvettikleri fikrine her tabaka halkta tesadüf olunur.

Asya'da Rusya:

Bu sene Rusya Avrupa'da meşgul iken Asya'da boş durmamıştır.

Buhara, Hive, Afgan ve Türkistan'da propaganda ilerlemiş

Rusya Asya içlerine büyük propaganda trenleri götürmüştür. Bu suretle Moskova'dan Hindistan hududuna kadar müselsel bir zincir hazırlanmış Bahr-i Hazar'ın garp tarafı da tamamen temin olunmuştur.

Şimdi cenubi Rusya Bakü'ye giden şimendöferle Bakü'den Krasnivodsk'e giden tarik-i bahri [deniz yolu] ve Krasnivodsk'den (Maru)[8] tarikiyle Afgan hududuna giren şömendöfer hattı Hint yolu olmak üzere ihzar edilmektedir. Bu yolun emin bir tarzda işlemesi için cenahtaki İngiliz-İran tehlikesinin izalesi maksadı esas olarak kabul edilmiş Enzeli, Reşt, Barfruş, Saray havalisi tamamen istila edilmiş ve Tahran harekatı başlamıştır. Musul üzerine inecek bir kuvvet bu emeli büsbütün inkişaf ettirecek her şeyden evvel Irak ve İran şimal-i vustaî temin olunacaktır.

Aynı zamanda Bolşeviklik gerisinde hiç bir ihtilaf eseri bırakmamak için Ermenistan, Azarbeycan, Gürcistan aralarındaki bütün ihtilafları halletmeğe bugünlerde sarf-ı mesai etmektedir. Kazan'da ve Tiflis'te bu maksatla Kongreler İnikad etmek üzeredir.

Spa ve Polonya Konferansları

İngiltere Almanların donanmasını ellerinden alarak kendisini tehdit eden kuvveti hiçe indirince, İngiliz sanayiini tehdit eden Alman sanayiini mahvetmek gayesini hedef ittihaz etmiştir. Bunun için de:

1 - Almanların büyük miktarda, Fransa'ya kömür vermelerini

2 - Altın olarak tazminat

taahhüd ettirmiş bu suretle Alman sanayiine bir darbe vurduğu gibi bunu da Fransa'ya karşı kendi yardımıyla meydana gelmiş bir mükafat olarak satmıştır. Mukabilinde Fransa'dan Suriye'den gayri şark mesailine adem-i müdahale [karışmama] esasını almış ve muahedenin tadili için Fransa'da mevcut efkarı bu suretle iskat etmiştir.

7 Bu öngörü, çok değil 18 sene sonra, 1938 Mart'ında hayata geçmiştir.

8 yazı silik.

Aynı konferanslar Yunan Anadolu harekatını kararlaştırmıştır.

Müteaddit rical-i resmiye beyanatından anlaşıldığına göre.

Yunan harekatı: Muahede de çizilmiş olan Boğazlar mıntıkasını bilfiil işgale ve Afyon Karahisar'ını işgal etmek suretiyle Afyon-İzmir şimendöferinin ehemmiyetini iskata Anadolu milli hükümeti arazisini ikiye bölmeğe ve geri kalan arazide dahili ihtilaller tertibine matuftur.

Tekmil Anadolu'yu istila gibi muazzam bir fikir gayrı mevcuttur.

Belki Bahr-i Siyah sahiline karşı bahri bir abluka muhtemeldir.

Şayan-ı dikkattir ki bugün dünyada cereyan eden bütün muharebatı idare eden İngiltere hiç bir yerde halisüddem [saf kan] İngiliz'i öldürmemekdir.

Avrupa tarafının asabiyet ve kuvvet gösterdiği ihtilafları:

Lehler ile Çekoslovaklar arasında Teçin[9] meselesi

Lehler ile Almanlar arasında pek karışık olan Dancig (Danzig) meselesi

Macarlarla Yugoslavlar arasında sırf Macarlarla meskun olup İsiaviara verilen arazi meselesi

Macarlarla Romenler arasında sırf Macarlarla meskûn olup Romenlere verilen arazi meselesi

Yugoslavlarla İtalyanlar arasında Fiu[10] meselesi

Yugoslavlarla Karadağ arasında Karadağ tacı meselesi [İtalyan kralına sihriyyeti [evlenmek yoluyla olan akrabalık] olan Karadağ kralının teşviki]

İtalyanlarla Yugoslavlar arasında Arnavutluk meselesi

İtalyanlarla Yunanlılar arasında Türkiye meselesi

Fransa ile Almanya arasında tahdid-i teslihat [silahlanmanın sınırlandırılması], tazminat ve tamirat mesaili

Dahili:

İstanbul'daki müşevveş vaziyet berdevamdır. Sulhun imzasını tezekkür [hatırlatma] için Şura-yı Saltanat akd olunmuştur. Bu Şura'da inkısam [bölünmüş] eden efkar şu tarzda hülasa olunabilir:

1 - İngilizlerle akdettikleri "9" maddelik gizli muahedeye bel bağlayarak imza lehinde beyan-ı fikir eden Ferit Paşa ve taraftarları [bu gizli maddenin akdi Haziran mahı [ayı] zarfında İngiltere Roma sefiri tarafından tekzip olunmuş idi. Böyle tekzipler tasdık mahiyetindedir].

2 - Sulh imza edilince İstanbul'da kalan zayıf Osmanlı idaresinin büsbütün ilgası, sarayların, hazainin düşman eline geçmesi gibi İngiliz icraatından tavahhuş ederek [ürkerek], vaziyetin tavzihine kadar zaman kazanmak suretiyle İstanbul'u kurtarmak isteyerek ve Anadolu milli hükümetine kalben bel bağlayarak imza lehinde beyan-ı fikir eden namuslu rical

3 – Herçibadabad [ne olursa olsun] bu elim sulhun imzası aleyhinde bulunan ricaldir.

Diğer taraftan İngilizlerin hiç bir şey düşünmeyerek yerleşmek istedikleri İstanbul ve Boğaz'larda bu yerleşmeyi temin eden muahede mevadını [maddeler] kimseye danışmaksızın icraya devam ettikleri birbirini müteakiben mevrud [gelen] haberlerden müsteban [anlaşılan] oluyor.

Artık İstanbul'da İngilizcilik moda olmuş ve bu kuvvet önünde bir çok insanlar serfüru [başeğme] etmişlerdir. İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin yeniden teşekkülü bu muhiplerden murekkep bir kabine meydana getirilmesi tasavvurları, bu serfüruya delalet eder. Bir taraftan da pek acıklı olarak henüz muahedemizin ne olduğunu ne gibi mevadı ihtiva ettiğini bilmeyen bazı rical ve mehalif-i hükümet e'lan kendi kendilerine mürettep [danışıklı] fırkalar teşkil etmekte, mütekait rical-i askeriyeyi hizmete almakta, ne yaptıklarını bilmemektedir.

Muahedemizin İngilizler tarafından takip olunan ehemmiyetli iki faslı:

Bütün Türkiye muahedesinin içinde İngilizlerin birinci derecede istedikleri "2" fasıl vardır.

1 - İstanbul ve Boğazlar - ki artık temin etmişlerdir.

2 - Kürdistan meselesi.

Şark hudutlarımızda Türklerde hiç bir ayrı gayrı gözetmeyen Kürtlere bir hiss-i iftirak [ayrılma isteği] vermek için İngilizler mütarekenin akdi gününden beri çalışmaktadırlar.

Maksatları: Hindistan'a doğru giden:

Anadolu-İran- Azerbaycan Azerbaycan-İran-Afgan İslam zincirini kırarak biri Ermenistan diğeri Kürdistan olmak üzere nüfuzları altında iki kıt'a ihdas etmektir.

İngiltere: Mütarekeden sonra Süleymaniye'de Şeyh Mahmut isminde bir zatı ikna ederek Süleymaniye Kürt hakimliğini teşkil etmiş ve buna esleha ve cephane vererek kuvve-i askeriyeye gayrı müstenit olarak kalan mahalli Osmanlı memurlarını tard ettirmiş idi.

Bu hakimlik bir kaç aylar yaşadıktan ve bizim elimizden silahlarımız alındıktan sonra Şeyh Mahmut'tan dahi silahlarını İngilizler istemiş ve vermeyince uzun müsademeler olmuş, kendi elleriyle ihdas ettikleri Şeyh Mahmut hükümetini mahv ve Şeyhi katletmişlerdir.

Aynı zamanda ve daha sonra Kaymakam Gilnig ve Binbaşı (Mecer Novil [Noel] isminde iki İngiliz Kürt propagandasıyla Mamuretülaziz, Diyarbekir, Urfa taraflarında dolaştırılmış ve Mamuretülaziz Valisi Ali Galip Bey tarz-ı malumda bu İngiliz'e yardım etmiş idi.

Milli aşireti bir çok altın vaatlerine red ile mukabele etmiş ve yalnız Urfa taraflarında Basrevî isminde bir serseri buna alet olmuş idi. İngilizlerin bu siyaseti elan berdevamdır.

İstanbul'u te'min eden İngiltere şimdi şark vilayetlerinde propagandalar ve paralar yağdırmağa başlayarak saf halkımızı kandırmağa müstakil Kürdistan temellerini ihzara çalışacaktır.

Dersaadet'te Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Divan-ı Harp fevkalade reislerinden birisinin[11] Kürt Teali Cemiyeti katib-i umumisi ve diğerinin reisi[12] olarak ve İngilizlerin iltizamıyla mevkilerinde durdukları bu davayı müeyyid bir delildir.

Sulh Konferansı Reisi Mösyö Milleran Tarafından Osmanlı Heyet-i Murahhasası Riyasetine Müttefikler Namına Tevdi Kılınan Cevapname Tercumesidir
(Transkribe edilmedi)

9 Teschen bölgesi Polonya ile Çekoslavakya arasında bölünmüştür (Armaoğlu, 1991: 181).

10 Fiume Limanı Adriyatik'teki en önemli limanlardan biridir.

11 Ferik Ahmet Hamdi Paşa (Göldaş, 1991: 25).

12 Ferik Fuat Paşa olmalı.

Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı

ORHAN TÜRKER

İstanbul'un fethinden 19. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'un Hıristiyan halkının tıpkı Müslüman komşuları gibi genellikle ölüleriyle iç içe yaşamaları, alışılmış İstanbul görüntüleri arasındaydı. Osmanlı döneminde Doğu felsefesinin epeyce etkisi altına girmiş olan Rumlar insan hayatını kadere, kısmete ve Tanrı'nın takdirine bağladıkları için sağlık koşullarından ve tıbbî araştırmalardan büyük ölçüde habersiz yaşamaktaydılar. Bu yüzden ölüler yakın çevrede bulunan en uygun yerlere, evlerin bahçelerine, genellikle yanında okul da bulunan kilise avlularına gömülebilmekteydi.

Padişah Abdülaziz'in saltanatı sırasında, 1865 yılının ilkbaharında İstanbul'da patlak veren ve aylarca sürerek binlerce insanın ölümüne sebep olan büyük kolera salgını yüzünden halkın varlıklı kesimi şehrin mikroplu havasından kaçmak için Boğaz köylerine ve Adalar'a sığınırken; şehirde kalanlar da hastalık kapma korkusuyla evlerinden çıkamaz hale gelmişlerdir. Atina'da yayımlanan *Pandora* mecmuası 1 Kasım 1865 tarihli sayısında İstanbul'daki koleranın İstanbul limanından gelen gemilerle önce İzmir'e, daha sonra da Suriye ve Mısır'a kadar sıçradığını yazmaktadır. Bu salgın sırasında ölülerin rastgele ve sağlık koşullarına uygun olmayan şekilde gömülmelerinin hastalığın yayılmasında önemli bir faktör olduğunun anlaşılması üzerine 14.7.1865 tarihli padişah fermanı ile bundan böyle ölülerin rastgele gömülmeleri yasaklanmış ve her dinî cemaat için şehre uzak yerlerde mezarlık alanlarının tahsis edileceği duyurulmuştur.

İstanbul'un VI. Belediye Dairesi'nde yani Galata-Pera bölgesinde oturan ve o günlerde sayıları on binlerle ifade edilen Ortodoks Rumlarla komşu olması için Gregoryen Ermenilere, Katolik Ermenilere ve İtalyan Musevilere bugünkü Şişli-Mecidiyeköy arasında geniş, boş bir alan, mezar sahası olarak ayrılmıştır. Rumlara tahsis edilen 66124 arşın genişliğindeki büyük alan diğer cemaatlere oranla daha geniş tutulmuştur.

Böylece 17. yüzyılın ortalarından bu yana yaklaşık iki yüz yıldır Rumlar tarafından Pera bölgesinin mezarlığı olarak kullanılan Taksim Sıraselviler'deki sahaya defin yapılması yasaklanmıştır. Eski adı Rum Kabristan Sokağı olan bugünkü Meşelik Sokağı'ndaki bu mezarlık alanında günümüzde Aya Tariada Rum Kilisesi ile Zapyon Rum Kız Lisesi'nin görkemli binaları bulunmaktadır.

O yıllarda Galata ve Pera'daki yerleşim alanlarından bu kadar uzakta, ulaşımı zor Şişli bölgesindeki bu ıssız yer Rum cemaatinin pek hoşuna gitmese de padişah fermanına karşı yapılabilecek fazla bir şey olmadığından; yeni mezarlığın düzene konulabilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Galata ve Pera'nın yedi Rum kilisesinin cemaatlerine tahsis edilen bu mezarlığın yüksek duvarlarla çevrilme işlemi büyük masraf ve emek gerektirdiğinden, bu konu Rumları uzun süre meşgul etmiştir.

Mezarlık sahasında, cenaze törenleri için bir de kilise binasına ihtiyaç duyulunca, kimse bu işin malî yükünü kaldırmaya cesaret edememiştir.

İşin uzaması üzerine Galata'nın tanınmış tüccar ve bankerlerinden hayırseverliği ile bilinen, Sakız Adası kökenli Zanni Stefanovik Skilitsis kilisenin yapım masraflarını üstlenmiş ve bir an önce işe başlanmasını istemiştir. Mezarlığın ana giriş kapısından içeriye doğru oluşturulan yeni

• Araştırmacı, yazar.

Miltiyadis Negropontis'in mezarı

Metamorfosis Mezarlık Kilisesi'nin ön cepheden görünümü

caddenin sonunda hafif tepemsi bir noktada, Mimar A. Valleury tarafından yapımına başlanan "Metamorfosis" kilisesinin yapımı Zanni Stefanovik Skilitsis'ın 1886'da ölümü üzerine biraz aksamış ve ancak iki yıl sonra 1888'de oğlu Pavlo Stefanovik Skilitsis tarafından tamamlanabilmiştir.

Belki mimarının yabancı oluşu, belki de o dönemde İstanbul Rumlarını da tesiri altına alan Avrupa kültürü bu kilisede kendini iyice gösterir. Küçük kubbeli kilisenın dış görüntüsu geleneksel Rum kiliselerinin aksine döneminin İtalyan veya Fransız çizgilerini taşımaktadır ve göze adeta bir biblo kadar hoş gözükmektedir.

Kiliseye konulan Rumca hatıra plaketi şu şekilde tercüme edilebilir:

"Bu kutsal kilise Patrik V. Dionisios zamanında, Skilitsis Stefanovik'in oğullarının maddi desteği ile anne ve babalarının ruhlarının ebedî anısı için 1888 yılında tamamlandı."

Kısa zamanda gelişen Şişli Rum Mezarlığı, 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk yarısında özellikle Pera'nın kalabalık Rum cemaatinin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının bir aynasıdır ve o dönemin İstanbulu'nda yaşayan oldukça iyi eğitimli, Batılı fikirlere açık ve varlıklı Rum burjuvazisinin Paris veya Roma burjuvazisinden hiç de geri kalmayan ince sanat zevkinin bir göstergesidir.

Toplumun varlıklı kesiminin mezarları, ailenin birçok ferdinin yan yana veya üst üste gömüldükleri aile mezarları şeklindedir. Ana malzemesi mermer olan bu anıtsal yapılar genellikle ufak bir Yunan tapınağına benzetilmiş mozoleler şeklindedir. Avrupa'nın romantizm ve neoklasizminin etkileri, İstanbul'da antik Yunan ve Bizans motiflerinin de eklenmesi ile daha görkemli bir hale gelmiştir. Genellikle ana giriş kapısından kiliseye doğru uzanan geniş yolun sağında ve solunda yer alan birbirinden görkemli anıtsal mezarların büyük bir bölümü 19. yüzyılın ikinci yarısında evlenmeler yoluyla birbiriyle akraba olmuş, ünlü banker ve tüccar ailelerinin yattığı aile mezarlarıdır. Bu yapılar İtalya ve Yunanistan'dan ithal edilen en kaliteli mermerlerin, tanınmış mimar, heykeltıraş ve mermer ustalarının elinde uzun bir emek ve çaba ile değerlendirilmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Antik Yunan'ın mermere hâkimiyetindeki becerisi, Bizans'ın Hıristiyanlık motiflerinin katkısıyla adeta yeni bir sanat kolu yaratmıştır. Bu anıtsal mezarlar üçgen alınlıklar, süslü haçlar, kuçük sutunlar, büst veya heykeller, demir işçiliğinin şaheserleri olarak nitelendirilebilecek parmaklık ve kapılarla, bazen de mozaiklerin ilavesiyle iyice zenginleştirilmiştir.

(Üstte solda) Tüccar ve banker Zafiropulos ailesinin mezarı. (Sağda) Şişli Rum Mezarlığı'nda bulunan en eski mezar taşlarından biri; 1798'de doğup 25 Ekim 1866'da ölen Maria N. Stergiu'ya aittir.
(Altta) Ünlü banker Yorgo Zarifi'nin anıtsal aile mezarı.

Anıtsal mezarların genellikle sağında veya solundaki köşesinde, bunları yapan mermer ustalarının veya heykeltıraşların isimleri yazılıdır.

Burada çalışmış olan belli başlı, Rum, Yunan, Türk ve Avrupalı usta ve heykeltıraşların isimleri şu şekilde sıralanabilir:

Th. Yeşilgöz, Spiro Dimopulos, Emmanuil P. Ziotis, Pandis ve M. Theotikos, Th. Thomopulos, Y. İeromnimon, Yeorgios Kalumenos, Mih. Y. Krikelis, Stavro I. Kiryakidis, K. Lefkaros, H. Lipianos, Laz. Th. Liritis, P. F. ve N.A. Liritis, Y. ve S. Makridis, İ. Balis, A. Bulaziris, H. Ksanthopulos, P. Pashalidis, A. Paturas, P. Pavlidis, M. Potessaros, I.Y. ve Marko Pungis, Dikeos Sinopefs, Skuras, V. Stellas, L.N. Sohos, Th. Tombros, Mario Trifonidis, S. Birol, S. Bulut, Fethi, Recai Oy, Faik Özdemir, Hamdi ve Salih Yılmaz, Franci Karuana, Pozzi G. Ofieste, Krippel, Rosetti E. Spagnolo, D. Panayotidis vs.

Şişli Mezarlığı'ndaki yerler lüks, birinci ve ikinci sınıf olmak üzere üç bölüme ayrılmış ve ölen kişinin sosyal ve ekonomik gücü doğrultusunda defin harcaması yapılmasına olanak sağlanmıştır.

Orta ve fakir sınıflardan kişilerin mezarları girişten oldukça uzaktadır. Genellikle toprak olarak bırakılmışlar ve üzerlerine ahşaptan ve demirden yapılmış bir haç dikilmiştir. Bu haçın üzerinde ölenin adı ile doğum ve ölüm tarihleri yazar.

Geleni gideni yoksa, doğa koşullarının etkisi ile 5-10 yıl içinde kaybolma riski altındadırlar.

Mezar yerini satın almaya gücü yetmeyen ya da kimsesizlerin ölüleri ayrı bir bölüme gömülür ve bunlar 2 ila 5 yıl toprakta kalır. Ölünün iyice eriyip iskelet haline geldiğine kanaat edildiği zaman, açılan mezardan toplanan kemikler demir kutulara alınarak, kemiklerin muhafazası için özel olarak yaptırılmış binadaki (Osteofilakion) raflara yerleştirilir. Bu şekil-

de, yoğun talep yüzünden yer sıkıntısı çekilen Şişli Mezarlığı'nda, boşalan mezarın birkaç defa kullanılmasına olanak sağlanması yoluyla yer tasarrufuna gidilmiştir. Mezarlığın Şişli yönündeki yan duvarına bitişik bir yerde bulunan Osteofilakion binası 1927 yılında yapılmıştır.

Mezarlıkta Rumların dışındaki Ortodoks Hıristiyanlar için de "genellikle kendilerine ait ayrı mezarlıkları olmayan Ruslar ve Türk Ortodoksları için" ayrı bölümler tahsis edilmiştir.

1865'ten 2000 yılına kadar geçen 135 yıl boyunca, Şişli Rum Mezarlığı'nda yaklaşık 36.000 mezar oluşmuştur. Bu mezarlara gömülen kişilerin sayısı ise 85.000'i geçmektedir.

Bu mezarlarda İstanbul Rum cemaatinin tanınmış bankerleri, tüccarları, din adamları, öğretmenleri, doktorları, avukatları, mimarları, eczacıları, gazetecileri, ressamları, sanatkârları ve milletvekilleri yatmaktadır.

Mezarlığın birçok yerinde sık sık rastlanan, isim kitabeleri Türkçe yazılmış ve Türk soyadları ile dikkati çeken mezar taşları, Türklerle evli olan ama Hıristiyan olarak ölen Rum kadınlarına aittir. Birçoğunun üzerinde geride kalan Türk eşin ya da çocuklarının duygulu mesajları vardır. Çok sayıdaki bu mezar taşları, bazı olumsuz düşüncelerin aksine Türklerle Rumların ne ölçüde iç içe yaşadıklarının ve akraba olduklarının en sağlam belgeleridir.

Mezarlığın ana giriş kapısından kiliseye uzanan geniş cadde aynı zamanda en görkemli mezarların da bulunduğu yerdir. Kapının sol tarafından başlayarak kiliseye doğru yürünürken belli başlı şu mezarlarla karşılaşılır:

"Petraki Meymaridis (Evangelistria Kilisesi'nin mimarı), Korpi, Blessa, Marietta, Muzala, Kapparı, Varsamis ailelerinin mezarları, büyük tüccar Sakız Ada'lı Miltiyadis Negropontis'in anıtsal mezarı. 1867 tarihli bu mezar, eski bir Rum tapınağının rotonda (yuvarlak) formu ve üzerindeki melek heykelciği ile dikkatleri çeker. Büyük tüccar Nikola Zarifi ve eşi Eleni'nin heykellerle süslü anıtsal mermer mezarı, onun yanında kardeşi, Galata'nın en büyük bankerlerinden Yorgo Zarifi ile yetimlerin anısı olarak tanınan eşi Eleni'nin heykellerle süslü anıtsal merner mezarları, Dimitrakopulos ve Sakız Ada'lı Simiriotis ailesinin mezarları, Tripos, Sotiriadis, İnglesi, Kefalonya Ada'lı Raptopulos ve Sakız Ada'lı Shina ailelerinin mezarları. Giriş kapısının sağ tarafından başlayıp kilise yönüne doğru dizilen mezarlarda ise şu isimler görülmektedir:

"Kopasi ailesinin anıtsal mezarı, Yunanlı tütün ve zeytin tüccarı Cavuri ailesinden Meropi Cavuri'nin mezarı, İstanbul'un baba-oğul tanınmış doktorlarından Mihail ve CHP Milletvekili Nikola Fakaçelli'nin mezarları, 19. yüzyıl İstanbulu'nun en tanınmış bankerlerinden Konstantinos İliasku ailesinin anıtsal mezarı. 1909 tarihli bu mezar, Mimar D. Panayotidis'in tasarımı ile Atina'da Yunanistan'ın en tanınmış heykeltıraşlarından Tombras'a yaptırılmış ve parçalar halinde İstanbul'a taşınmıştır. 1894 yılında ölen tanınmış banker ve tüccar İoannis Şişmanoğlu'nun mezarı, Sakız Ada'lı Z.M. Hrisoveloni ve Konstantinos Nikopulos'un anıtsal mezarları, Sakız Ada'lı S.A. Sevastopulos'un 1881 tarihli anıtsal mezarı, Sakız Ada'lı tanınmış tüccar, banker ve hayırsever Skilitçis ailesinin mezarı.

2 Mart 1886'da ölen Zanni Stefanovik Skilitçi, 26 Mart 1876'da ölen eşi Eleni, 25 Kasım 1893'te Atina'da ölüp İstanbul'a gömülen oğlu Dimitri ve 23 Ağustos 1901'de ölen diğer oğlu Pavlo Stefanovik Skilitçi burada yatmaktadır. Efthalia Kokkinu'nun mezarı, banker Yorgo Zarifi'nin kayınpederi ünlü tüccar Zafiropulos ailesinin anıtsal mezarı, Baylan Çikolataları ve Pastanelerinin sahibi Kiritçis ailesinin mezarı, Sakız Ada'lı Yeorgios Panciris'in 1877 tarihli anıtsal mezarı, Sabuncakis ailesinin mezarı, Tomareis ailesinin mezarı ve Pavlo Fenerli Paşa'nın anıtsal mezarı."

Yakın tarihimize İstanbul'un altüst olduğu gece olarak geçen, 6-7 Eylül 1955 gecesi, Şişli Rum Mezarlığı oraya yönelen kalabalık bir grup çapulcunun saldırısına uğramıştır. Acımasızca tahrip edilen anıtsal mezarlar ve heykeller, balyozlar ve kazmalarla kırılmış, bazı mezarlar açılarak yeni gömülmüş ölüler ve iskeletler sağa sola savrulmuş; Metamorfosis Kilisesi ateşe verilmiştir. Mezarlığın ertesi günkü görüntüsü, iki büyük imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul'un çokuluslu ve geleneksel hoşgörülü yapısı ve yaşam biçimine çok aykırı bir manzaradır. Bu büyük fırtınadan sonra gerek devletin ödediği tazminatlar, gerekse dönemin İstanbul Fener Rum Patriği Athinagoras'ın çabalarıyla kırılıp dökülen çok sayıda anıtsal mezar ve heykel olabildiğince tamir edilerek yerlerine yerleştirilmiş; Metamorfosis Kilisesi ile az ötesindeki sekizgen planlı Aziz Petros ve Pavlos şapeli dinî ihtiyaçların karşılanması için ibadete açılmıştır.

Şişli Rum Mezarlığı günümüzde, Şişli bölgesinin en geniş ağaçlıklı yeşil alanı olarak nitelendirilmekte ve özellikle Beyoğlu bölgesinde yaşamaya devam eden Rumların cenaze, defin ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

1 Simiosis Epi Ton Orthodokson Nekrotafion, Tis Polis Kata Ton 19. ke 20. Eona, Athanasios Papa, I Kath Imas Anatoli, Atina, 2000.

2 Imerologion Tu Etus 1906, Konstantinupolis, 1905.

3 O En Galata Ieros Naos Tu, Agiu Ioannu Ton Hion, Yeorgios P. Yeorgiadis, Konstantinupolis, 1898.

4 Sfragides Konstantinupoleos, Akilas Milies Atina, 1996.

5 I Teleftea Analambi, Kosta M. Stamatopulos, atina, 1996.

6 I Stavrosis Tu Hristiyanizmu, Dimitrios Kalumenos, Atina, 1991.

Ethem Nejat ve Ferit Bey'in

İlk Ağaç Bayramı Girişimi

YAHYA AKYÜZ • FARUK ÖZTÜRK

Tarihteki çeşitli Türk toplumları ve devletlerinde "çevre"ye bakış nasıldır? Cumhuriyet'e geçerken Osmanlı bu konuda ne gibi deneyimler "miras" bırakmıştır?

Bu sorular ve akla gelebilecek benzerleri son derece önemli olmakla beraber, bunların kesin yanıtları ancak ayrıntılı araştırmalarla ortaya konabilir. Bizim, Osmanlı son dönemine ilişkin yaptığımız araştırmalar iki öğretmenin Ağaç Bayramı adı altında ilginç bir etkinlik başlattıklarını göstermektedir.

Osmanlı Son Döneminde Ağaç Bayramı Girişimi

Osmanlı son döneminde, 1909'da, ilk kez ülke çapında millî bir bayram kutlar ve zorunlu bir yurt hizmeti yapar gibi, her yıl ağaç dikmek ve bunu "Ağaç Bayramı" etkinlikleri adı altında yapmak düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, şimdi Batı Trakya'da bulunan Alasonya kasabası idadî mektebinin (Lise) genç müdürü Ethem Nejat ve müdür yardımcısı Ferit Bey tarafından ortaya atılmıştır.

Hakkında daha geniş bilgi sahibi olduğumuz Ethem Nejat (1882-Ocak 1921) kısaca, öğretmen okulları öğretmenliği ve müdürlüğü yapmış, birçok eser vermiş, başlangıçta tam bir Türk milliyetçisi ve hatta İslâmî fikirleri olan bir aydınken, son yıllarında Marksist görüşler savunmuştur.[1]

Ethem Nejat'ın Türk eğitim tarihi ve eğitim düşüncesinde yer tutmasının temel nedenleri şunlardır:[2]

1. Çeşitli eğitim dergilerinde bir çok yazı yayımlamış, çok önemli bir eğitim dergisi olan *Yeni Fikir*'i çıkarmıştır.[3] Bilinen kitapları şunlardır: *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* (1913),[4] *Çiftlik Müdürü* (1913), *Yiğit Türkler* (1913), *Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?* (1916), *Terbiye-i İptidaiye Islahatı* (tarihsiz), *Mektepçilik* (tarihsiz).

2. Eğitim düşünceleri özellikle Balkan felâketleri sonucunda gelişmiş, bilgiden çok millî duygulara dayanan, gençleri canlı, güçlü, becerikli yetiştirmeye yönelik bir eğitimi savunmuştur. O, beden eğitimi, müzik, el işleri, tarım derslerinin önemle ele alınmasını, izciliğin geliştirilmesini ister. Bir yazısında şöyle der:

"Yıllardan beri biz, bilerek ya da bilmeyerek yenilgi için hazırlanmışız. Babalarımız, dedelerimiz uyumuşlar, 'okuma' diye medreselerin karanlık ve öldürücü köşelerine çekilmişler, hayat ile ilgisiz yaşamışlar. Okullar açmışız, amaç 'açtık' denilsin! Sadece bir gösteriş! O açılan okullar bize taze hayatlar verememiş, insan yetiştirememiştir!"

3. Tarıma dayanan ve köylerin kalkınmasına katkıda bulunacak bir eğitimi ve bu amaçla öğretmen yetiştirmenin gereğini ilk savunan, bu konuda somut öneriler ve ayrıntılı bilgiler üreten ilk eğitimcimiz odur. Bu görüşleri ile o, Cumhuriyet döneminde 1940'da açılan köy enstitülerinin fikir öncülerindendir. Ayrıca o, "Mesut Köy" başlığı altında bir ütopya geliştirmiş, mutlu bir Türk köyünün kuruluş plânına kadar birçok konuda öneri getirmiştir.[5]

4. Öğretmen okulu öğrencilerini köylere götürerek köylülerle temas ettirmiş, onlara kırsal yaşamı, doğayı, sosyal çevrelerini tanımayı öğretmiştir. Ethem Nejat'ın bu öğrencilere günlerce süren uzun yürüyüşler yaptırarak yurdu tanıtma çabaları ise eşi görülmemiş bir eğitim olayıdır...

5. Ethem Nejat, çevre korunması ile ilgili olarak da ilk kez fikir üreten ve uygulamaya girişen bir eğitimcidir.

• Prof. Dr. Yahya Akyüz, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

•• Doç. Dr. Faruk Öztürk, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Bursa Öğretmen Okulu öğrencileri ve öğretmenlerinden bazıları Ağaç Bayramı'nda (1913). (Kaynak: Yeni Fikir, *1 Mayıs 1330/1914)*

İşte onun ve arkadaşı Ferit Bey'in bu yoldaki düşünceleri ve çalışmaları bu incelememizin konusunu oluşturmaktadır.

"Ağaç Bayramı" Düşüncesinin Doğuşu

Ethem Nejat ve Ferit Beyler, "Ağaç Bayramı" düşüncesinin kendilerinde nasıl oluştuğunu, bu konuda yaptıklarını ve konuyu kapsamlı ve bütüncül olarak nasıl ele almak gerektiği yolunda resmî makamlara sundukları önerileri ayrıntılı yayımlayarak belgelemişlerdir. Onların bu açıklamaları, esas olarak, Balkan Savaşları'ndan önce Manastır Öğretmen Okulu'nun yayın organı olarak çıkarılan, Balkan felâketlerinden sonra da, Aralık 1913'ten itibaren Bursa Öğretmen Okulu yayını olarak yine Ethem Nejat ve Ferit Beylerin çıkardığı *Yeni Fikir* dergisinde yer almıştır. Mehmet Zeki adında bir yazar da, aynı dergide önemli bilgiler vermiştir.

Onların açıklamalarına göre, "Ağaç Bayramı" düşüncesi şöyle ortaya çıkmıştır:[6]

"Ağaç Bayramı" kavramı Batı'da ilk olarak bir Fransız tarafından düşünülmüş, sonraları Almanya, İsviçre, Amerika'da benimsenmiştir. Bu ülkelerde düzenlenen "Ağaç Bayramı" şenliklerine, kral, kraliçe gibi yöneticiler bile katılır ve ağaç dikerlermiş.

1909'da, şimdiki Batı Trakya'da bulunan Alasonya kasabasında lisenin genç müdürü ve öğretmeni Ethem Nejat ve müdür yardımcısı Ferit Bey, ülkenin ormancılık ve tarım sorunları üzerine tartışırken söz birden ülkenin ağaçlandırılmasına gelir ve hemen bir "Ağaç Bayramı" gerçekleştirmek düşüncesi ortaya çıkar...

Bu düşüncelerine coşku ile sarılan iki genç öğretmen, önce, etki alanları içinde olan okul ve öğrencilerden işe başlarlar. Bu son derece gerçekçi bir başlangıçtır. Bu amaçla önce, "Tarıma Faydalı Bitkileri ve Hayvanları Korumak ve Ağaç Dikmek İçin Alasonya Çocukları Arasında Cemiyet" adıyla bir demek kurmak isterler. Demeğin nizamnamesini yaparlar, hatta bazı gazeteler bunu takdir eder ve yayımlarlar... Ancak, derneğin henüz resmen kuruluş izni alınmamıştır.

Ethem Nejat ve Ferit Beyler, derneğin resmî kuruluş iznini beklerken, çocukları "çevre koruma" konusunda çalıştırmaya başlamışlardı bile: Çocuklar, o yörenin tarımına büyük zararlar veren kargaların yumurtalarını toplayıp getiriyor, karşılığında "âferin" vs. belgeleri alarak ödüllendiriliyor, bu çalışmaları bir deftere yazılıyordu. Bir yandan da bu iki öğretmen, çocukları dağ bayır gezdiriyor, Ferit Bey onları zararlı ve yararlı böcekler hakkında aydınlatıyor, çocuklar artık yalnızca zararlı böcekleri öldürüyorlardı. Ağaçlar korunuyor, ağaçlara zarar vermek isteyen çocukları yine kendileri engelliyor, hayvanların ağaçlara zararlarını engellemek için çareler düşünüyorlardı. Bir taraftan da, öğretmenlerin ve çocukların gönlünde, mevsimi gelince fidan dikmek ve ağaç bayramı yapmak emeli yatıyordu!

Bir Duruşma

Ancak, bu amaçları gerçekleşmedi. Çünkü, kasabanın eski yönetim anlayışıyla yetişen kaymakamı, Ethem Nejat ve Ferit Beyleri mahkemeye vermiş onları sanki gizli bir siyasî cemiyet kuruyorlarmış gibi suçlayarak zan altında bırakmıştı. Sonuçta bu iki öğretmen mahkemede sanık sandalyesine oturtulurlar.

Ethem Nejat ve Ferit Beyler kendilerini şiddetle savunurlar ve derler ki: "Ey yargıçlar! Siz, ülkeyi geliştirmek ve çocukları, vatanı yükseltmek uğrunda aydınlatmak için yüzlerce kilometre uzaktan ailelerini, hatta kendilerinin rahat ve kârlı işlerini bırakıp buralara gelen bu genç öğretmenlerin sanık ve câni sandalyesinde oturmasına ne diyorsunuz?"

Bu sözler, bazı yargıçları ağlatmıştı! Sonunda savcı bu davanın anlamsızlığını ileri sürdü ve öğretmenlerin yargılanmasına gerek olmadığına karar verildi...

O yıl Alasonya'da Ağaç Bayramı yapılamadı. Ertesi yıl (1910) Ethem Nejat Manastır Öğretmen Okulu'na müdür, Ferit Bey de tarım öğretmeni olarak atandılar. Alasonya'da kurdukları cemiyetin esaslarının daha sağlam uygulanabilmesi için, bu kez öğretmen adayı öğrenciler arasında

benzer bir cemiyet kurmayı düşündüler. Cemiyetin adı "Manastır Öğretmen Okulu Öğrencileri ve Mezunları Cemiyeti" olacaktı. Bu örgütte yer alan her öğrenci, okuldan mezun olsa da örgüte bağlı kalacak ve şu işleri yapmayı amaç bilecekti: Küçük çocuklara tarıma zararlı böcekleri öldürtmek, tarıma yararlı böcekleri, kuşları, ağaçları araştırıp korunmalarını sağlamak, Ağaç Bayramı yapmak vs.

Ethem Nejat ve Ferit Beyler kurdukları bu ikinci cemiyetin nizamnamesini Vali Reşit Paşa'ya ve Eğitim Müdürü Zekeriya Zihni Bey'e sundular. Her ikisi de bu girişimi takdirle karşılayıp alkışladı, ayrıca Vali cemiyetin onursal başkanlığını, Eğitim Müdürü de ikinci başkanlığını kabul etti. Bu olumlu gelişmeler 1910 yılına rastlamıştı.

İlk Ağaç Bayramı

Kurulan bu cemiyet, fidan dikim mevsimi gelince Ağaç Bayramı yapma hazırlıklarına girişti. Bu amaçla, öğretmen okulunun öğrencileri bir ormandan küçük ağaç fidanları söküp getirdiler. Civar ilçe belediyeleri de yeterli sayıda fidan sağladılar.

Ağaç Bayramı, daha şafak sökerken davul ve zurnalarla duyuruldu. Manastır kentinin ortasında bulunan öğretmen okulunun bahçesinde davul zurna aralıksız çalıyordu. O gün kentte tüm okullar tatil edilmişti. Tüm okulların öğrencileri, başlarında öğretmenleri olduğu halde, Ağaç Bayramı'nın yapıldığı Hanlarönü mevkiine doğru yürüyordu. Öğretmen okulundan çıkan yapraklarla, beyaz ve kırmızı renklerle süslenen bir araba bu alayın önünden gidiyordu. Sanayi mektebi öğrencileri güzel havalar çalıyordu.

Bu topluluğun en arkasında da davul ve zurna sesi yükseliyordu. İlin tüm resmî görevlileri ve önde gelenleri bayram yerine toplanmışlardı. Dua okundu, nutuklar söylendi. İlk ağacı Belediye Başkanı Baha Bey dikti.

İkinci Ağaç Bayramı da ertesi yıl aynı gün yapıldı. O yıl (1911), İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Ali Münif Bey cemiyetin onursal başkanlığını kabul etti ve bu bayram askerlerin şerefine yapıldı. Orizar'da yapılan süvari (atlı askerler) kışlaları için küçük bir orman oluşturulmasına girişildi.

Bu ilk iki Ağaç Bayramı'ndan bütün Rumeli ve Anadolu gazeteleri sözetmiş ve Osmanlı ülkesinin her yerinde topluca ağaç dikme törenleri "Ağaç Bayramı" olarak kabul edilmişti. Balkan Savaşları nedeniyle, daha sonra Manastır'da ve ülkenin birçok yerinde Ağaç Bayramı yapılamadı.

Kapsamlı Bir Ağaç Bayramı Muhtırası

Ağaç bayramlarının ilk iki yılda Manastır ilinde gösterdiği büyük gelişme ve halkın bu girişime katılımı üzerine, dönemin Ziraat Bakanı Celâl Bey, Ethem Nejat ve öğretmen arkadaşlarından bu konuda yapılması gerekenlere ilişkin bilgi istemiş, onlar da, 14 madde halinde bir muhtıra (belge, rapor) hazırlayarak bakana sunmuşlardır.[7]

Görüldüğü gibi bu muhtıra, Ziraat Bakanlığı'nın bu alanda yapacağı çalışmalara ışık tutmak için hazırlanmıştır ve çok önemli ilkeler içermektedir.

Ağaç Bayramlarının Sürekliliği ve Ülkenin Çeşitli Yerlerinde Uygulamalar

İki genç öğretmenin ortaya atıp uyguladığı, sonradan valilerin ve bakanların bile ilgi gösterdiği, halkın katılımını kazanan Ağaç Bayramları'nın zaman içinde gelişmesi ve uygulanması nasıl olmuştur?

Ağaç Bayramları, Osmanlı toplumu için felâketle sonuçlanan Balkan Savaşları (1912-1913) ve pek çok toprağın elden çıkması ile ilk 2-3 kutlamadan sonra oralarda kutlanamamış, Anadolu'da bir süre yer yer kutlanmıştır. Burada, Ziraat Bakanlığı'nın valiliklere gönderdiği emir ve tâlimatlar etkili olmuştur. Ancak, bizzat bu yoldaki emirler bile, ne yazık ki yöneticileri sürekli ve ciddî biçimde harekete geçirmeye yetmemiştir.

Yine de "Ağaç Bayramı" adı altında daha sonraki yıllarda bu girişim kısmen de olsa yaşamını sürdürmüştür. Bu konuda 1916 ve 1917 yıllarında bir gazetede tespit ettiğimiz şu

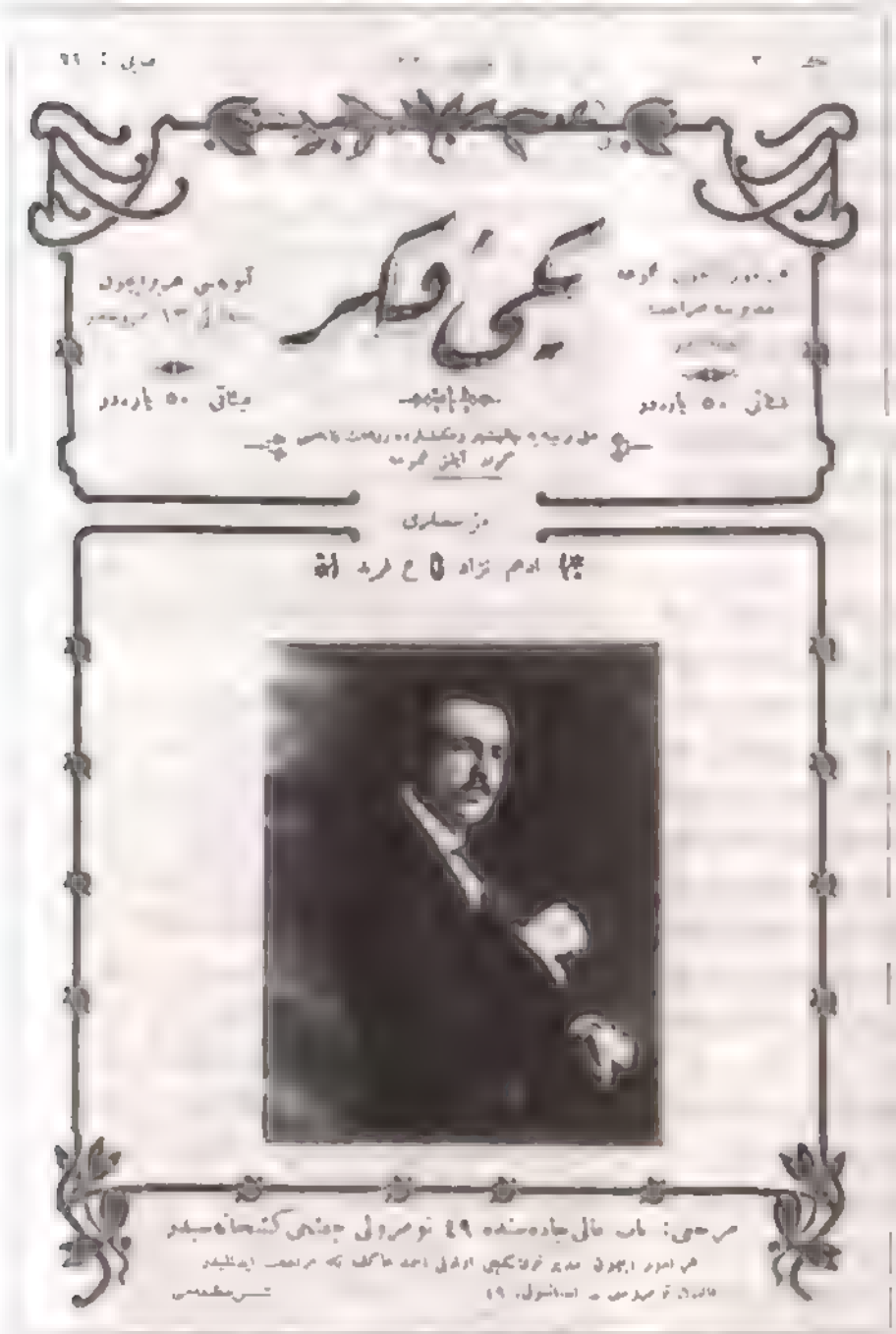

Yeni Fikir dergisinin 1 Mayıs 1330 /1914 tarihli sayısının kapağı. (Kapak Resmi: Ethem Nejat)

Ferit Bey. Kaynak: Yeni Fikir, 1 Mayıs 1330 (1914).

iki haberi vermekle yetiniyoruz:

1. 1916 yılı nisan ayı başında İstanbul Bakırköy'de yapılan Ağaç Bayramı:[8]

"Bir süredir okul öğrencileri arasında ağaç yetiştirme hevesinin sevindirici biçimde arttığını görüyoruz. Okul yöneticileri zaman zaman bu doğrultuda gayret ediyorlar. Örneğin, bugün Makriköy'de (Bakırköy) Ağaç Bayramı yapılacaktır. Ağaç dikmeye Büyük Reşit Paşa, Barbaros Hayrettin Paşa, Mahmut Şevket Paşa ve Üsküdar bölgesi numûne (Örnek) okulları, tüm Makriköy Rum ve Ermeni okullarının öğrencileri, Makriköy askerî ve idarî görevlileri bir bando ile katılacaktır."

Bir gün sonra, gerçekleşen Ağaç Bayramı ile ilgili olarak gazete şu habere yer vermiştir:

"Memleketimizde yeni başlayan bu ilkbahar bayramına halk ilgiyle katılmıştır. Çeşitli rüşdiye okulları (ilköğretimin son sınıfları) öğrencileri bu bayramda 1200 adet ağaç dikmişlerdir."

2. 1917 yılı nisan ayında Erdek'te yapılan Ağaç Bayramı:[9]

"Erdek kasabasında zeytin bahçele-

Ethem Nejat ve Ferit Beyler'in Hazırladığı Ağaç Bayramı Muhtırası

1. Bütün vatandaşların katıldığı topluca ve eğlence ile ağaç dikmeye "Ağaç Bayramı" denir.

2. Ağaç bayramları şu amaçla yapılır: ormanları yok edilen yerlerde yeniden ormanlar yetiştirmek, genel sağlığa ve tarıma yararlı ormanlar yetiştirmek, o bölgede yetişmesi mümkün olan nadir ve iyi cins ağaçlardan yetiştirmek, toprağı fena ve çıplak olan yerlerle, çıplak dağlarda orman yetiştirmek, süs ve gezi ormanları yetiştirmek ve sokaklar boyunca ağaç dikmek.

3. Orman yetiştirmeden önce fennî inceleme ve araştırma yapılmalıdır. Bu incelemeyi yapacak olanlar, ziraat ve orman müdürleri ile bunlara bağlı fen memurları ve Darülmuallimîn (Öğretmen Okulu) ziraat öğretmenleridir. Uzmanlar ve teknisyenler tarafından ayrı ayrı yapılan incelemenin sonucunu bildiren rapor bir toplantıda okunmalı ve yapılacak orman hakkında kesin karar verilmelidir. İncelemede dikkate alınacak başlıca konular şunlardır : "İklim ve hava koşulları, denizden yükseklik, dağ ve tepelerin konumu, rüzgârların yönü, toprakların cinsi ve türü, tohumların veya fidanların kendine has özellikleri vs.." Hükümet, bu raporu resmen gazeteler ve broşürlerle ilân eder, broşürlerin binlerce nüshasını parasız dağıtır. Yoksa inceleme yapılmadan orman oluşturulmasından sonuç alınamaz.

4. Yerin ve iklimin büyütebileceği ve besleyebileceği anlaşılan iyi cinsler belirlendikten sonra fidan yetiştirilmelidir. Bu fidanları, halkın, okulların topluluk ve dernekleri yetiştirebilecekleri gibi orman ve ziraat memurları da, deneme tarlalarında, örnek çiftliklerde, ziraat okulu ve öğretmen okulu bahçelerinde, tarlalarında yetiştirmelidir. Tohumla yetiştirilebilecek ormanlar için gerekli olan tohum parasız dağıtılmalıdır.

5. Ağaç bayramları ile orman yetiştirecek ve ağaç dikecekler şunlardır:

a- Okul öğrencileri ve okulların tarım dernekleri,

b- Mahalle, köy veya kasaba halkı, orman cemiyetleri spor ve gezi toplulukları,

c- Askerler

6. İlkokul, ortaokul, lise, yüksekokul özel ve genel tüm okullar belirli günlerde orman oluşturmak için Ağaç Bayramı yapmalıdırlar. Yüksekokul ile üniversiteler kesinlikle unutulmamalıdır. Özellikle onların ve aydın öğrencilerinin Ağaç Bayramı'na katılmaları, buna gönül vermeleri gereklidir. Üniversitenin düzenlediği Ağaç Bayramı halk üzerinde psikolojik ve derin bir etki bırakır. Örneğin İstanbul gibi binlerce öğrencisi bulunan üniversitenin Ağaç Bayramı bugünkü ve gelecek kuşaklara büyük duygular kazandırır. Taşrada da büyük küçük okulların böyle yararı vardır. Ağaç dikemeyecek kadar küçük olan ilkokul öğrencileri arkadaşlarını ve büyük ağabeylerini ağaç dikerken seyretmek ve onların heveslerini kamçılamak üzere orman yapılan alana getirilmeli ve onlar da bayrama bu şekilde katılmalıdır.

7. Bütün okullarda (tarıma, ormanlara ve hayvanlara yardım) adı altında özel bir nizamname ile birer dernek oluşturularak üyelerini ağaç dikmeye yönlendirmelidir. Bunun gibi medenî ve insanî cemiyetlerde üye olduğunu gören çocuk gururlu bir şekilde bayram günü görevini arzu ve şevk ile yapacağı için vatanî ve insanî hislerini de terbiye eder. Okullarından mezun olan eski öğrenciler de bu cemiyetin daimi üyeleridir. Cemiyetin kendine göre ufak bir sermayesi olacağından hükümetin hiçbir yardımını beklemeden başlı başına bir güç olacaktır.

8. Doğrudan doğruya kasaba, köy ve mahalle halkı Ağaç Bayramı yapabileceği gibi ziraat, ormancılık, spor ve gezi toplulukları da bizzat ağaç bayramları yapabileceklerdir. Açık bir havada akşama kadar gülüp oynayarak ağaç dikmek sağlığa da yararlı olacağından spor, sağlık ve gezi toplulukları ve kulüplerinin en önemli amaçlarından birini oluşturur. Bunun gibi dernek ve topluluklara izin verileceği zaman nizamnamelerine Ağaç Bayramı'na bütün üyeleriyle ve önemle katılmaları şart koşulmalıdır. Bir kişi tarafından boş bir arazide oluşturulan bir orman o kişiye ait olmalıdır. Köylüler ve kulüpler tarafından vücuda getirilen orman da onlara ait olmalıdır.

Ethem Nejat.

Bu ormanlar, orman idaresinin denetiminde bulunmalı, kanun ve teknik gereklere göre yararlanmaya açık olmalıdır (Avrupa'nın bazı ülkelerinde spor ve gezi kulüpleri milyonlarca ağaç dikmişlerdir).

9. Özel günlerde askerler de, subay ve astsubaylarının gözetiminde Ağaç Bayramı yapmalıdırlar. Çağımızda asker kışlada yalnız askerî eğitim ile değil, millî ve medenî eğitim de aldığı için, Ağaç Bayramları bu eğitimlerini tamamlamış olur. Ağaç Bayramlarına bütün kıtalar istisnasız katılmalıdır. Subaylar bile bizzat ağaç dikmelidirler.

10. Ağaç dikmenin ve Ağaç Bayramlarının ülkenin zenginliğine yaptığı etki ve yararlar bütün halka anlatılmalıdır. Halk inandırılmadan körü körüne zorla yaptırılan bir iş angarya gibi telakki edileceğinden baştan savma olur. Bu hususta vatandaşlar şu yönde aydınlatılmalıdır:

a- Bütün okullarda tarım dersleriyle birlikte ağaç dikme mevsimine yakın günlerde ormancılık ve orman yetiştirmek hakkında dersler verilmeli, daha büyük okullarda konferanslar düzenlenmelidir.

b- Gerek okullarda öğrencilere ve gerek tiyatro, kulüp ve konferans salonlarında halka gösterilmek üzere Tarım ve Eğitim Bakanlığı tarafından, Ormancılık ve Ağaç Bayramları cemiyetleri tarafından filmler gösterilmelidir. Bu gezici filmlerle memleketimizde ve çeşitli ülkelerde yapılan Ağaç Bayramları yanında, ormanların hoş manzaralarını, ormanlardan edilen yararları, ağaçlardan yapılan sanayi ürünlerini, fabrikaları, imalathaneleri, kâğıt fabrikalarını... göstermelidir. Ayrıca, ormancılığa ve fabrikalara aşina bir konuşmacı bulunup, filmler gösterilmeden önce veya o sırada gerekli olan bilgileri aktarmalıdır.

c- Okullarda, ağaçların sanayide gördüğü hizmetlerle ilgili fikir açacak çekici ve büyük tablolar bulunmalı ve sınıflara asılmalıdır. Bu tablolardan klüplere, genel yerlere, belediyelere ve gece okullarına da asılmalıdır. Her tablo altında ormanların faydasına ait büyük yazılar ve bazı bilgiler konulmalıdır.

d- Ormancılık, orman ve ağaç sanayii hakkında bilgili uzmanlar, gezici konferansçılar, ziraat ve orman müdürleri, ziraat ve fen memurları ve öğretmenler ile halk sürekli aydınlatılmalıdır.

e- Bu konuda devletin en üst dinî makamı ile konuşularak, ağaçların bakımı ve ağaçlandırmanın faydası hakkında ayet ve hadislerle vaizler tarafından da halkın aydınlatılması gereklidir.

f- Ağaç dikmenin faydası ve ağaç sanayii hakkında halka yönelik küçük broşürler düzenlenip parasız olarak her tarafa -köylere kadar- dağıtılmalıdır.

g- Bazı gazetelerin bu konuda yayın yapmaları ciddî bir şekilde özendirilmeli, birkaç sayfasının bu konuya ayıran haftalık gazetelere para yardımı yapılmalıdır.

h- Askerlere de komutanları tarafından bu konuda dersler verilmesi ve aynı şekilde yukarıda sözü geçen aydınlatıcı faaliyetlere ve araçlara askerî kışlalarda da yer verilmesi gereklidir.

ı- Yapılan Ağaç Bayramları hakkında gazetelerde özel bir sütun ayrılarak yayında bulunulmalı, Ağaç Bayramlarıyla oluşturulan ormanların resimleri, haritaları, plân, kroki ve ilânları gazete ve dergilerde önemle yer almalıdır.

j- Ağaç Bayramları için ihtiyaç duyulursa tren, vapur, otobüs gibi araçlarda indirim yapılmalı ve araçların taşımada ucuzluk sağlamalarına hükümet ve belediyelerce özen gösterilmelidir.

11. Ağaç Bayramları millî bayram şeklinde olmalıdır. Ağaç Bayramı günü köy ve kasabaların bütün dükkânları ve iş yerleri kapalı olmalıdır. Sabahleyin erken başlayan millî çalgılar, davul ve zurnalar, mızıkalar akşama kadar şehirde ve orman yerinde çalmalıdır. Memleketin askerî, millî okul ve özel müzik toplulukları zorunlu olarak Ağaç Bayramına katılmalıdırlar. Ağaç Bayramı günü yemekler de orman yerinde çiftçiler gibi yenmelidir.

12. Bayram günü toplanılan yerden askerler gibi düzenli bir sıra ile çıkılmalı, herkes kazmasını küreğini omuzuna almalı, ağaçlar, bayraklar, millî renkler ve çiçekler ile süslenmiş bir arabaya konulmalı, arabayı beyazlar ve kırmızılar giymiş mini mini kız ve erkek öğrenciler çekmelidir. Hareket zamanı mızıka millî marşlar çalmalı, gençler millî harp şarkıları söylemelidir. Okulların ve halkın bir günde bayram yapmaları geçerli bir nedenden dolayı mümkün olmazsa ayrı günlerde yapmalıdırlar. Ağaç dikimine müftü veya imam efendinin duası, bakan, vali, kaymakam, müdür ve öğretmenlerin konuşmaları ile başlanmalıdır.

13. Ağaç Bayramlarında köyün ağa ve muhtarı, nahiyenin müdür ve eşrafı, kazanın kaymakamı ve büyük memurları, sancağın, mutasarrıf ve reisi, vilayetin valisi bulunmalıdır. Bazı vilayetlerin Ağaç Bayramlarında bulunmak üzere İstanbul'un önemli bürokratları ile bakanlar ve Osmanlı hanedanından bazı kişiler oralara gitmelidirler. İstanbul'da yapılacak Ağaç Bayramlarında bakanlar başbakan (sadrazam) şehzadeler, ve hatta Padişahın kendisi de bulunarak varlıklarıyla halkı teşvik etmelidir. (İtalya Kral ve Kraliçesi, İspanya Kralı, ABD Cumhurbaşkanı Rooswelt birçok Ağaç Bayramına katılmışlar ve elleriyle ağaç dikmişlerdir).

14. Vatanın ağaç dikmek gibi gerçek bir ihtiyacını eğlenceli bir şekilde gerçekleştirmek için tüm ulusa yönelik zorunlu bir hizmeti konu alan bir kanun çıkarılmalıdır.

Not: Yapılacak nizamnamede yukarıda tüm sözü edilen ayrıntılar yer almalıdır. Nizamnamenin ayrıntılı ve açık olması hedefe bizi daha kolay ulaştırır. Maalesef, gerek ahali gerekse memurlar gerektiği kadar derin görüşlü ve bilgili olmadıkları için ayrıntılı Nizamnameler kendilerine rehberlik eder. Bu resmî kılavuzlar olmazsa Ağaç Bayramları düşünüldüğü gibi uygulanamaz, sonuçsuz kalır.

rinin etrafına ağaç dikilmesi kararlaştırılmıştır. Getirtilen 1254 adet çeşitli fidanlar okul öğrencileri ve gençler tarafından dikilmiştir."

Genel Değerlendirme

Osmanlı'nın son yılları olan II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) ortaya çıkan ve kısmen uygulanan, her yıl "Ağaç Bayramı" yapma düşüncesini geliştiren öğretmen Ethem Nejat ve Ferit Beyler, günümüzde önemi ve boyutları çok daha iyi görülen temel bir çevre sorununu gündeme getirip ona çözüm aramışlardır. Onların bu çabalarından ortaya çıkan başlıca hususlar ve dersler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Ethem Nejat ve Ferit Beyler, çevre korunması, çevre korunması-eğitim ilişkileri ve Ağaç Bayramı kavramlarının bizde henüz bilinmediği bir zamanda, sorunu bilinçli bir şekilde görmüşler, çözümünde yalnızca eğitimin rolünü anlamakla kalmamışlar, ne tür bir eğitim ve ne tür etkinliklerle bu işin üstesinden gelinebileceğini de uygulayarak göstermişlerdir.[10]

2. Ethem Nejat ve Ferit Beyler, Ağaç Bayramı düzenleyerek ağaç dikmek ve tarım için yararlı çalışmalar yapmak düşüncelerini örgün eğitim içinde, yani okulların bünyesinde ve öğrencilerin katılımıyla gerçekleştirmeye çalışmışlar, ancak yönetsel, siyasal ve askerî makamların desteğini ve halkın katılımını da sağlamayı ihmal etmemişler, aksine, ülkeyi ağaçlandırmayı bir bayram havası içinde gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Onlar, böylece, konuyu bir yaygın eğitim içinde de düşünmüşlerdir. Bu düşünce ve uygulamalar son derece gerçekçi ve doğrudur.

3. Ethem Nejat ve Ferit Beylerin, öğrencilerin ve halkın kazması, küreği omzunda, bayrakların altında millî savaş şarkıları söyleyerek ağaç dikmeye gitmelerini istemeleri çok ilginçtir. Bu onların çevreyi koruyup geliştirmeyi ordunun ülkeyi düşmandan koruma çabalarıyla eşdeğer saydıklarını göstermektedir. Gerçekten bugün ülkemize ve dünyamıza yönelik tehditlerin arasında erozyon, ormansızlaşma, her çeşit kirlenme önemli bir yer tutmaktadır. Bugün, çevre sorunlarının üstesinden gelebilmek için çok daha önemli bir topyekûn seferberlik gereklidir.

4. Ethem Nejat ve Ferit Beyler Ağaç Bayramı ile ilgili düşüncelerini Batı'daki düşünce ve uygulamalardan almış ve Osmanlı ülkesine uyarlamışlardır.

5. Ethem Nejat ve Ferit Beyler, Ağaç Bayramları düzenleyerek ülkede ormanları geliştirmeyi amaçlarken, yalnızca duygusal değil, bilimsel bir yol da izlemişlerdir. Gerçekten onlar, bir yerde orman oluşturmadan önce toprak, iklim, ağaç türü vs. konusunda "fennî incelemeler" yapılmasını zorunlu görmüşlerdir. Olumlu sonuçlar almak için belirtilen bu husus çok doğrudur.

6. Ağaç Bayramı ile ilgili düşünce ve uygulamalar istikrarlı bir biçimde her yıl sürdürülememiştir. Bunda kuşkusuz Balkan Savaşları (1912-1913) ve arkasından gelen felâketler ile, hemen ardından I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve onun neden olduğu yıkımlar, daha sonra da Kurtuluş Savaşı'nın zorlukları etkili olmuştur. Ancak, Ağaç Bayramı'nın uzun yıllar istenen ciddiyetle sürdürülememesinde yönetim makamlarının ve tüm ilgililerin bu işi gereği gibi ele almaları da etken olmuştur.

7. Kuşkusuz bazen Ağaç Bayramı adı altında, bazen de böyle bir isim kullanılmadan bazı törenler ve şenliklerle ağaç dikme işi, gerek okulların gerek resmî makamların ve halkın katılımıyla günümüze kadar yapılagelmiştir. Ne var ki, bu fidan dikme çabaları daha sonra fidanların birkaç yıl bakımı ve korunması çabalarını da gerektirirken, işin bu yanı oldukça ihmal edildiğinden, beklenen sonuçlar alınamamıştır.

8. Ethem Nejat ve Ferit Beyler Ağaç Bayramı düşünce ve uygulamalarını geliştirirken bazı engeller ve üzücü durumlarla karşılaşmışlardır. Ancak onlar yılgınlık göstermeyerek başarıya ulaşmışlardır. Onların bu tutum ve davranışları günümüzün "çevreci"lerine tarihî bir örnektir.

9. Türk eğitim tarihinde II. Meşrutiyet dönemi (1908-1918) özellikleri arasında şöyle bir belirleme yapılabilir:[11]

"Bu dönemde eğitimde yeterli girişim ve atılımlar gerçekleştirilememişse de, eğitim ve öğretmen sorunları meslekî dergiler ve genel basında ilk kez geniş ölçüde tartışılmış, yeni ve özgün görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları, Cumhuriyet dönemindeki uygulamaların tohumunu oluşturmuştur (Köy Enstitüleri, vs.). Böylece II. Meşrutiyet dönemi, eğitimde ve başka alanlarda, kısmen, gerekli bir laboratuvar dönemi olmuştur."

Ağaç Bayramı düşünce ve uygulamaları da II. Meşrutiyet laboratuvarı içinde filizlenmiştir.

NOTLAR

1 Ethem Nejat hakkında bkz. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi** (Başlangıçtan 2001'e), İstanbul, 2001, s. 279 (Alfa Yay.); Ethem Nejat, **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**, İstanbul, 2001 (Kızılelma Yay.), (Yayına haz. Faruk Öztürk).

2 Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 279.

3 **Yeni Fikir** ve II. Meşrutiyet dönemi eğitim ve öğretmen dergileri için bkz. Yahya Akyüz, **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)**, Ankara, 1978, s. 104-111.

4 **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**, Faruk Öztürk tarafından açıklamalarla bugünkü dile kazandırılmıştır (bkz. dipn. 4).

5 Faruk Öztürk, Türk Eğitim Düşüncesinde Bir Tanrı Köyü Ütopyası: Mesut Köy, **Tarih ve Toplum**, Şubat 1999, Sayı 182, s. 410.

6 Mehmet Zeki, Ağaç Bayramı, **Yeni Fikir**, 1 Mayıs 1330 (1914), Sayı 21, s. 666-675.

7 Ağaç Bayramları Hakkında, **Yeni Fikir**, Sayı 9, s. 274-281.

8 **Tanin**, 25 ve 26 Mart 1332 (1916), s. 3-4.

9 **Tanin**, 5 Nisan 1333 (1917), s. 2.

10 Yahya Akyüz, Çevre Korunması ve Eğitim Sistemimiz, **Ankara Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1978, C. 10, Sayı 1-4, s. 28.

11 Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 242-243.

Görgü Tanığının İfadesiyle Âsâr-ı Tevfik'teki İsyan

31 Mart Vakası'ndan Bir Başka Kesit

SÜHEYLÂ YÜKSEL

Türk siyasî tarihi neden, nasıl olduğu tam olarak aydınlatılamamış olaylarla doludur. Bu olaylar içerisinde vuku bulan bazı eylemler vardır ki bunlar yalnızca araştırmacıların ilgilendikleri konu olmaktan çıkmış, kamu vicdanını rahatsız edici bir sır perdesi içerisinde kalmıştır. İşte, tertipçisi, idarecisi bulunmayan, bu sebeple olayın başladığı günün tarihi ile anılan 31 Mart Vakası içerisinde gerçekleştirilen ve kimin ne kadar suçlu olduğu hâlâ da netleşmeyen Ali Kabulî Bey'in öldürülmesi, bu tür bir vakadır. Ali Kabulî'nin öldürülmesi 31 Mart isyanı içerisindeki elim vakalardan sadece birisi olmakla kalınamış, 31 Mart yorumlanırken bir hareket noktası da oluşturmuştur. Buna göre, II. Abdülhamit, Ali Kabulî'nin kendisine teslim edilmesini istemiş, fakat askerler bu emri dinletmemiştir.

Diğer taraftan, Ali Kabulî Bey'in Yıldız önünde öldürülmesi kadar, Âsâr-ı Tevfik zırhlısında cereyan eden olaylar da o gün askerin içinde bulunduğu psikolojiyi tespit edebilmek bakımından ilgi çekici olacaktır.

31 Mart Vakası'ndan kısa bir süre sonra yayımlanmaya başlanan (4 Mayıs 1325) ve on sayı devam eden *Musavver Devr-i Cedid*[1] mecmuasının 8 Haziran 1325 tarihli altıncı sayısında Ahmet Rasim imzalı bir yazıda (s. 82-84) o günlerin heyecan dolu saatleri kısa notlar şeklinde sunulmakta ve Ali Kabulî Bey'in Asâr-ı Tevfik zırhlısından götürülmesine şahid olan, zırhlının mülazim-ı evveli Selânikli İsmail Hulûsi'nin ifadesiyle zırhlıda meydana gelen ayaklanmanın seyri adeta dakika dakika anlatılmaktadır.

Olaydan kısa bir süre sonra kaleme alınan bu hatıra, 31 Mart Vakası'na yeni bir boyut getirmekten öte, o saatlerin heyecan dolu psikolojisinin yaşayan birisi tarafından anlatılmış olması sebebiyle bir anlam ifade etmektedir.

Bu hatıra, Ali Kabulî Bey'in öldürülmesiyle neticelenen Âsâr-ı Tevfik zırhlısındaki ayaklanmanın, 31 Mart Vakası'nın bir numunesi olduğunu göstermektedir.

Sözgelimi, İttihat ve Terakki mensuplarının ve ordudaki subayların halkın, askerin dinî ve manevî değerlerini hiçe sayar davranışta bulunmaları 31 Mart'ın sebepleri arasında sayılmaktadır ki, bu hatıranın sahibi Selânikli İsmail Hulûsi Bey, ayaklanmanın başlangıcında kendisinin de Yakup isimli bir askerin dinine söv-düğü yalanı söylenilerek suçlandığını ve hapsedildiğini fakat daha sonra asker arasına ikilik girdiğini, böylece askerin kendisini serbest bıraktığını anlatıyor.

Diğer taraftan, Ali Kabulî Bey'in askerlerin tepkisini çekmesine sebep olarak kaynaklarda gösterilen "Yıldız Sarayı'nı topa tutacakmış"[2] rivayeti isyan esnasında da ortaya atılmıştır. İsyankâr askerler İsmail Hulûsi'yle yaptıkları tartışmada Ali Kabulî'yle

---

• Yrd. Doç. Dr. Süheyla Yüksel, Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 **Musavver Devr-i Cedid**, siyasî, fennî, edebî, içtimaî, haftalık musavver Osmanlı gazetesidir. 4 Mayıs 1325-6 Temmuz 1325. Sahib-i İmtiyaz: Mahmud Nedim, Sermuharrir ve Müdür-i Mes'ul: Namık Ekrem, Müdür-i Umur: Mehmed Halid.

2 Bkz. Faik Reşid Unat (Haz.): **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, II. Abdulhamid'in son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 59; İsmail Hami Danışmend: **Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre: 31 Mart Vakası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 28.

ilgili olarak "Padişah'a top çevirdi, o dinsizdır" ithamında bulunmuşlardır. İsmail Hulûsi Bey, bu iddialarla ilgili olarak bir açıklama yapmamıştır, fakat yazıda, Ali Kabulî'nin olaylardan çok daha önce, gemi, fırtına dolayısıyla Paşa Limanı'na sığındığı ve ekmeksiz kalındığı zaman, personelin peksimet yemeye karar vermesi üzerine, "padişah askerlerini ekmeksiz bırakıyor" diye askeri ayağa kaldırmış olmasından söz ediyor ki, bu olay bize, Ali Kabulî'nin fevrî bir psikolojisi olduğunu ve bu davranışıyla daha önceden askerin tepkisini çekmiş olabileceğini düşündürüyor.

31 Mart'la ilgili olarak, vakanın plânsız, programsız yürüdüğü, askerlerin tepkilerinin adeta dakika dakika değiştiği şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır; ki Âsâr-ı Tevfik'teki olaylarda da buna benzer özellikler vardır. Bir süre önce Ali Kabulî ile aynı safta değerlendirilen hatıranın sahibi İsmail Hulûsi, çok az bir zaman sonra askeri ikna edebilmek için onun karşısına geçip konuşma yapabilecek konuma gelmiştir, fakat sözünü dinletememiştir. Unutınamalıdır ki o askere, padişahın dahi sözü geçmemiştir.

İşte Âsâr-ı Tevfik zırhlısında o gün görev yapan ve isyanı dakika dakika yaşayan İsmail Hulûsi Bey'in ifadeleriyle zırhlıdaki olaylar:

"Hatıra-i Eyyam-ı İrtica'

(Âsâr-ı Tevfik)te

Bazı ahvâl-i ruhiyye, vukuât-ı münferide vardır ki tarih bunları ananesiyle nazâr-ı tedkikâtta bulunduracak olursa ahlâf için pek güzel bir takım sahaif-i itibâr ihzâr etmiş olur. İşte ben de bunlardan birini günügününe zabt ve hıfz ettim. Bakınız (Âsâr-ı Tevfik)te merhum Kabulî'nin şehadetini intâç eden vukuât-ı ibtidâiyye nasıl başlamış:

3-Nisan. (1325)

Kara haberler tevâli ediyor. Diyorlar ki:

-Donanma da irticaiyuna ilhâk etmiş.

-İnanamayız.

-Muhakkak

Efrâd-ı usât hâlâ müsellâh oldukları halde ikişer üçer sokaklarda geziniyorlar. Çakırkeyf olarak arabalarla geçiyorlar. Ne hükûmet var, ne asker, ne polis ne de tarafdarân-ı meşrutiyette ciddi bir kuvvet. Mahvoluyoruz. Gazeteler biraz kendilerini buluyorlar. Şiddet, buhran berdevam. Yalnız, Cemiyyet-i İlmiyye-i İslâmiyye'de bir hareket-i mühimme görülüyor..

Akşama doğru bir kara haber daha. Âsâr-ı Tevfik süvarisini asker Yıldız önünde parçalamışlar, süngülemişler, ağaca asmışlar. Aman Yarabbi! Ne dehşet, ne hâl, ne anarşi!

Geceler ne kadar karanlık, gündüzler ne kadar hüzün-efzâ. Halk buht ve hayret içinde. Avcı, topçu neferleri matbaaları dolaşıyorlar. Gazeteleri tehdit ediyorlar. Beyannâmeler yazıyorlar. Üç dört nefer silahlarıyla girerek ellerinde getirdikleri kirli, paçavra kâğıtlar üzerine muharrer, imlâsız, manâsız, rabtsız cümlelerle mülemma' varakaların derhal derc edilmesini, hatta ilâve şeklinde çıkarılmasını talep ediyorlar.

Yeni kabineden kimse haberdâr değil. Olsa da ne faide; usât-ı asâkir İstanbul sokaklarında kan dökerlerken afv-ı umûmi ilân edilmiş.

Saat yarım. Aynı haber daha müellim bir bir surette intişar ediyor. Ali Kabulî Bey'i parça parça etmişler. Nefret!

Dinleyiniz (Âsâr-ı Tevfik)te isyan nasıl başlamış, mülâzım-ı evvel Selânikli İsmail Hulûsi Efendi biz aynen nakletliyor:

"Perşembe günü (3 nisan) henüz nöbet almış idim. Erzak istimbotu

Ali Kabulî Bey.
Âsâr-ı Tevfik zırhlısı.

(Üstte) Hareket Ordusu İstanbul sokaklarında. (Sağda) 31 Vakası'nın bastırılmasından sonra İstanbul'da sokaklarda asılan insanlar.

"San'a" tersanesinden avdet etti. Erzaka giden bölük emini Ali ile Hamdi istimbottan çıktılar. Beş on dakika sonra (ariya sofra) yani sofra kur borusu vuruldu. Asker yemekte olduğu için filikaların yelken direklerinin güzelce silinip silinmediğini teftiş için haşa doğru gidiyordum. Top ambarının saç kaportasından silah çarpmaları, vurulmaları ayak gürültüleri işittim. Bir de baktım ki asker güverteye hücum ediyor. Döndüm. Gemide Enes diye çağırılan (Enis)** askerin önünde:

-Mesudiye, Mesudiye

diye bağırıyor. Enis serdümenlik vazifesini görür; sevâbık ahvâli vardır. O bağırırken bir yandan da birkaç askerle beraber ötekiler güverteye çıkmakta idi.

160-170 neferden ibaret olan bu asker güvertede toplanır toplanmaz üç defa (Padişahım çok yaşa) diye bağırdılar.

Enis'in yanına gittim. Bir de zabit var idi. Ama kim olduğunu tahattur edemiyorum. Beni görünce dedi ki:

-Hepinize ayrı ayrı söyleyecek değiliz a!

Çekildim. Lombar ağzı önüne gelerek orada askere mu'tedilâne müessirâne nasihatler vermeye başladım. Bölük emini Vakfıkebirli Ali geldi:

-Sus, sus. Sen, sen, ikinizi filikaya koyup götüreceğiz, bir lakırdı daha söyleme.

İkimizden biri süvari merhum Ali Kabulî idi. Bu Ali, fırtınadan dolayı ekmeksiz kalarak Paşa Limanı önünde bulunduğumuz zaman bütün zabitân da beraber oldukları halde peksimet yemeğe karar verildiği esnada; Padişah askerini ekmeksiz bırakıyor diye askeri ayağa kaldırmış idi.

(Enis) görülecek halde idi. Gözleri kan çanağı gibi kızarmış, kaşları çatık, adeta hücuma müheyyâ bir halde geziniyordu. Ben askere:

-Süvarinin filikaya götürülmesi muvafık olmadığını anlatırken yetişti, söyletmedi. Söylettire idi belki bir tesir hâsıl ederdi. Çünkü asker ara-

** Merkum Beşiktaş'ta salben idam olunmuştur.

Hareket Ordusu askerlerinden bir bölümü Yıldız Sarayı'nın bahçesinde.

sında acemiler var idi. Mahaza bunlar da fevkalâde zehirlenmiş idiler.

O aralık Vakfıkebirli Ali beni batırmak için bir yalan söyledi. Bahriye kanunlarından iken gemiye verilmiş olan (Yakup)un dinine sövdüğümü yüzüme karşı bühtan ederek, askeri tehyîc etti. O zaman tezlîl edilmek istenilen vakâr-ı askeriyyeden dolayı fena halde müteessir olarak kendimden geçtim.

İstersenız beni vurun. Siz katil olun, ben şehid olayım, diye yüzlerine bağırdım. Ali süngüyü kaldırdı. Birkaç kişi daha kalktı. O esnada doktor Miralay Mehmet Bey'le birkaç zabit daha araya girdiler.

-Durunuz dediler. Beni çarkçı mülazımı Fethi Efendi ile biri daha aşağı salona aldılar. Salonda bîçare süvarimiz (Ali Kabulî) Bey piyasa ediyordu. Gayet müteheyyicâne dedim ki:

-Beyefendi asker ikimizi de istemiyor. Bütün zabitân me'yus diyorlardı. O aralık intihar etmeyi kurdum. Kendimi denize atacak idım. Fıkrimi üçüncü kaptan Fehmi Efendi'ye açtım. Emın olun asker hücum etse idi zaten bütün zabitân intihar edecekler idi.

Yukarıda azîm gürültüler, şeriat isteriz nidaları işitiliyor. Doktor Miralay Mehmet Bey'in, Mülâzım Tahir Efendı'nin nasihatleri kâr etmiyor. Benim göğsümü açarak beni vurun deyişimden cesaretim, binaenaleyh imanım olduğuna, dıvanlarda daima şerişerifi zikrettiğime dair asker arasında tefrika peyda olmuş benim için, dinsiz değildir diyorlardı. (Yakup) da benim dinime sövmedi demiş.

Mülâzim Tahir Efendi bir pusula getirdi. Bunda askerin istemedikleri, bir akşam evvel nöbetçi bulunan zabitânın isimleri yazılı idi:

Ali Kabulî Bey, hesap memuru Kolağası Salahaddin, Yüzbaşı Ziya, çarkçı Mülâzım İsmail Efendi. Tahir Efendi'ye sordum:

-Beni istiyorlar mı?

-İstiyorlar, senin için aralarına tefrika düştü.

Hemen yukarıya fırladım. Askere hitaben:

-Bana itimadınız var mı? dedim. Divan olur gibi durdular. Fakat ikinci bölük tarafında bulunan asker filikayı hazırlamakla meşgul oluyorlardı:

-Bir kumandan, bir zabit gemiden böyle götürülemez. Bunu söyledim söylemedim, Enis geldi, bağırarak:

-Padişaha top çeviren bir herıf katiyyen muhafaza edilemez. O dinsizdir. Biz onu adım atışından biliyoruz dedı. Kabil değil, askerin önüne geçilemıyordu. Bu hareketi men için iki yerde ayrı ayrı nutuklar söyledim. Asla muvaffık olamadım.

Bunun üzerine tekrar salona indim. Süvari (Alı Kabulî) artık çıkıyordu. Dedi ki:

-Bizi Mesudiye'ye kumandan gemisine teslim etsinler. Hepsi gitmişlerdi.

Fılika üç kürek boyu kadar avara ettikten sonra başının Mesudiye'ye çevrilmiş olduğunu gördüm. Fakat biraz sonra Kızkulesi'ne doğru gidiyordu. O esnada asker sıkalaları kaldırdı. Yan mataforalarını alabora ettiler.

Filika gelinceye kadar zabitân çıkacak değildir dediler.

Sefine emini bulunan Mehmet Çavuş askerle görüşüyordu. Derken birdenbire fırladılar.

-Cephane ister: dediler Yine nasihat ettim:

-Burada bir silah patlarsa vahim olur. İstasyonlar var, şirket vapurları var dedim ise de dinlemiyorlardı. Bir saat uğraştık kâr etmedi. En sonra cephaneliği kırdılar.

Biz gemide mahpus idik. Ali Kabulî Bey'i götüren filika saat dokuzda avdet etti. Bîçare o geçen halecanlı saatler zarfında meğer Yıldız önünde şehit edılmiş imiş. Rahmetullahualeyh"

Ahmet Rasim

Sandıktan

Babıâli Caddesi

Her metanın bir çarşısı pazarı olduğu gibi yazı denen nesnenin piyasası da ezelden beri "Babıâli", yeni adı ile Ankara Caddesi'dir. Burası, eli kalem tutan bahtsızın ömründe bir değil, yılda binbir defa ziyaret ettiği o garip Kâbe'dir ki, kara örtüsüne, kara sevdasına tutulanların dudak izleri yerine, Tanrı'nın günü sıka sıka posasını çıkardıkları beyinlerinin solgun gölgesi titrer...

Ve burada öyle bir hava eser ki, bir kere onu ciğerlerinden geçirmek gafletine düşenler, serden geçerler ama, ondan geçmezler ve bile bile zehirlenen afyonkeşler gibi onsuz edemezler...

Gün olur küser görünürler, fakat hangi baltaya sap olsalar, yine dönüp dolaşarak gelecekleri yer burasıdır.

"Yazı"nın tarlası burasıdır, tohumu, harmanı, fabrikası, tezgâhı, deposu, mağazası, işçisi hep buradadır.

Hammadde buradadır. O, burada ayıklanır, işlenir, pişirilir, dokunur, burada alınır, burada satılır...

Bütün şöhretler bu caddeden akar giderler...

Ne istiyorsunuz? Roman mı, hikâye mi, fıkra mı, makale mi?..

Yoksa fotoğraf, resim, karikatür mü?

Kâğıt mı, renk mi?

Matbaa, klişe... Mücellit mi?

Bayi, müvezzii mi?..

Dedim ya, hepsi buradadır.

Meraklı iseniz, bugün gelin bu caddeye... İsterseniz gazetecilerin meşhur randevu yeri şu meşhur kahveyegirin... Yahut kapılarının önünde müşteri bekleyerek "hava" alan kitapçılardan birinin yanına sokulun, dinleyin...

Size her gün kafalarının, kalplerinin, ruhlarının, hayallerinin en körpe yemişlerini taze taze verenleri hep burada bulacaksınız!

İşte caddenin alt başında *Tan*'ın önünde *Akşam* sahiplerinden Kâzım Şinasi ile buluşan Ercüment Ekrem... Bitirdiği bir yazıdan başlayacağı bir yazıya gidiyor... Yorgunluk nedir bilmeyen biri gibi şen...

Ve ötede tarih kadar eski şöhretini tarihe borçlu olan Hoca Ahmet Refik, elinde kâğıt kalem, kimbilir hangi tarihî kayıtla meşgul...

Bu cadde, sakinleri için bir sokak değildir. Bu öyle çatısız bir meskendir ki, sağlı sollu kapılarından hep aşina sesleri gelir ve kim ne derse desin, aynı yolun yolcuları onun sert kaldırımlarında yüklendikleri ömrün tek tesellisini birbirberinin gülen gözlerinde bulurlar...

Dudaklarının arasından hiç düşmeyen sigarasının dumanını savura savura, elinde çantası yokuşu tırmanan Mahmut Yesari'yi önlüyorum:

- "Nereye böyle?.."

- "Ya sen?.."

Ne tuhaf... Nereden gelip nereye gittiğimizi bildiğimiz halde, yine birbirimize soruyoruz.

Nereye olacak?

Buranın ötesi var mı ki?..

"Yazı"dan konuşa konuşa, bu en tatlı sohbetin içinde yürüyoruz.

Karşıdan elinde ağızlığı, bastonu, çantası tıkabasa yüklü bir şilep gibi

Mahmut Yesari, kaçıncı, kaç birinci defa yine bu yokuşu yorulmaz yolculuğunu yapıyor.

yan yan Nurullah Ata geliyor...

Ve yanından, semtin en hızlı adamı Selâmi İzzet, bir arayıcı fişeği gibi süzülerek geçiyor...

Ömer Rıza, bir avare yolcu gibi gözleri yerde, yavaş yavaş ilerliyor...

İşte çizgileri çizmiş, Amca beyle sohbetini bitirmiş, kimbilir hangi şen kıyıda yarının mevzuunu avlamaya koşan Cemal Nadir...

İkindi kahvaltısını yapa yapa bugün nasılsa aheste revan yokuşu tırmanan Nâzım Hikmet'le göz göze geliyoruz.

Elindeki iki lokmacık kalmış çöreği uzatıyor:

- "Yer misin?"

O anda karşımıza çıkan objektife bakıyor, sonra bana dönüyor:

- "Bak, resmini çekiyorlar..."

- "Benim mi?"

- "Ya benim mi?"

- "Ne senin, ne benim," diyorum, "Orhan Selim'in..."

Nâzım, geniş bir nefes alıyor:

- "O başka... Bana ilişmeyin, dava ederim sonra..."

Gülüşe gülüşe köşeye kadar yürüyoruz...

Yıldırım gibi yukarı çıkan bir otomobil: Yunus Nadi Ankara'dan dönüyor.

Kaldırımların kenarına birikmiş müvezzileri -hiç de Besim Atalay gibi değil- müşfik bakışlarla süzerek geçen *Son Posta* sahiplerinden Halil Lûtfi, birden adımlarını kısıyor. Belli ki her müveziin vasatî kaç gazete alabileceğini hesaplayarak rakiplerinin satışını kontrol ediyor.

Ressam Münif elinde vefakâr yarı yüklü çantası, camekânları, seyrede ede yorgunluğunu avuruyor ve birden çevik bir hareketle karşıya geçerek, acele acele *Yedigün*'e giriyor...

Kulağımın dibinde bir ses:

- "Sana bir mevzu!.."

Şair Faruk Nazif'in güler yüzü..

Mevzuunu veren cömert dostu selamlıyorum.

Karşı kaldırımdan, elleri arkasında, akşam sefasına çıkmış bir aşık gibi, Peyami Safa, sanki kendi kendisiyle konuşarak geçiyor...

Ve bakın, şu köşeden, caddenin ayaklı tarihi geliyor... İki dakika sonra telefon edin, Turhan Tan'ı her günkü gibi *Cumhuriyet*'teki masasının başında bulursunuz...

Ressam Münif Fehim Yedigün'e yeni eserlerini getiriyor.

İşte, bu caddeye umulmadık bir anda, o en temiz yurt havasını getiren genç kadın; Cahit Uçuk...

Ve işte altmış senedir elinden bırakmadığı kalemi, sanki artık kaldırımlarda yontmak ister gibi iki büklüm, Süleyman Tevfik Baba...

Elinde soba borusu gibi kıvrılmış kartonları ile bir kapıdan çıkıp ötekine dalan mizah üstadı Ramiz...

Hüseyin Cahit, bir heykel gibi dimdik, yirmi yaş çağına henüz ermiş gibi genç, ağır ağır *Yedigün* merdivenlerine doğruluyor...

Ve *Karagöz*, *Karikatür*, *Yedigün* neşriyatının toplandığı, caddenin bu en gösterişli, heybetli, hattâ tarihî yapısı; İkdam Yurdu'nun mermer merdivenleri bir borsa hanı gibi işleyip duruyor...

Günde üç defa Babıâli Yokuşu'nu

İşte... İnsanlar da Babıâli ile okuyucu arasında mekik dokuyanlar...

İşte...Amca Bey'le sohbetini bitirmiş, kim bilir hangi şen kıyıda mevzuunu avlamaya koşan Cemal Nadir...

---

kı büklüm aşan aşina posta müvezzii yüklü çantasını yarı yarıya burada boşaltıyor ve en ferah soluğunu yine bu merdivenin başında alıyor.

Arkasından işte bir telgraf müvezzii.

Sonra kariler, bayiler, iniyorlar, çıkıyorlar...

Uzun Anadolu yolculuğunun yorgunluğunu sanki *Yedigün*'ün eşiğinde silan Reşat Nuri bu bir lâhzalık tevakkufu boş geçirmiyor, hemen paketine davranıyor ve dudaklarının arasında bir tutam kül haline gelen sigarasını tazeliyor.

Vâ-Nû çelebi edası ile sağını solunu selamlayarak, Hatice Süreyya'nın peşinden "Haber"e dalıyor.

Ve Ankara yolcusu Sadri Etem caddeye yüzünü buruşturarak; "Hâlâ bıraktığım gibisin!" der gibi, tuhaf tuhaf bakınıyor...

Geçiyorlar, geçiyorlar...

Ve foto *Yedigün*, belki kurulduğundan beri ilk defa bu caddeyi mekik dokuyarak tarayıp duruyor.

Hakkı Tarık'la Asım, iki saylav birader, bir çift gözlük gibi "Kurun"un kapısında etrafı süzüyorlar...

Akşam oluyor... Sabah gazetelerinin iş saati yaklaşıyor...

Muharrirler, fotoğrafçılar koşuşuyorlar...

Ve kitapçılar hâlâ, mütevekkil ve sabır, geleni geçeni seyrederek, vitrinlerinin önünde hava alıyorlar...

Biri kulağıma eğiliyor:

- "Ne olurdu, hiç olmazsa, haftada bir gün, bizim dükkân da, sizin *Yedigün* kadar işleseydi..."

- "Sus diyorum, nazarın değmesin!"

Gülüyor:

- "Korkma..." diye mırıldanıyor. "Korkma, oraya girenlerin başında birer şöhret nazarlığı var."

Bir gök gürültüsü içinde ismimi farkediyorum. Ve içinin ışığı yorulmak, bezmek, usanmak, üşenmek bilmeyen gözlerinden sezilen İbrahim Alâettin'den ayrılıyorum.

- "Yürrüüü!..

Nizamettin Nazif'in her iki adımda bir, bir başka mevzuu hırpalayan nutkunu dinleye dinleye soluğu Nuruosmaniye'de alıyorum.

- "Girr!.."

Giriyorum.

- "Oturrrr!.."

Oturuyorum.

Ve bir son merhalede "bizim cadde"yi bir de ondan dinliyorum:

- "Ben Babıâli değilim artık. Evvela bunu bil... sonra da bilirsin ki iki Babıâli vardır... Birini geç... Ötekine gelince; en ufak bir liyakat göstermeden Ankara Caddesi adını taşımak cüretini gösteren bu Babıâli'de her şey terstir.

İnsanların insanlara, insanların kıymetlere ve kıymetlerin kıymetlere karşı olan münasebetleri sanatkârın tekevvününden başka her şeye olma imkânı veren bir ölçüdedir.

Biz, "Açık Söz"cüler işte bu "Babıâli"ye karşı olan nefretimizi Babıâli dışında olan bir binada oturmakla ifade ediyoruz..."

Koca Nizam... Merak etme... yine gelirsin sen bu caddeye!..

KANDEMİR

17 Haziran 1936, *Yedigün* mecmuası, No: 171, cilt 7, s. 18-19.

Ve Nazım Hikmet poğaçasının son lokmasını ağzına atmış...

İzmir Eğitim Enstitüsü

MUSTAFA ŞAHİN

1959 yılında İzmir'de İzmir Eğitim Enstitüsü adıyla kurulan, 1978-1979 öğretim yılında Buca Yüksek Öğretmen Okulu ve 1982-1983 öğretim yılında Buca Eğitim Fakültesi adını alarak isim değişikliği ile birlikte birtakım yapısal değişikliklere uğrayan bu eğitim kurumu halen işlevini sürdürmektedir. Türkiye'de öğretmen yetiştiren okullar arasında önemli bir yere sahip olan İzmir Eğitim Enstitüsü'nü,[1] iki ayrı evrede almakta yarar vardır. 1970'lerin ortalarına kadar geçen ilk evre enstitünün kuruluş ve kurumlaşma yıllarıdır. Bu evrede, kurum yerleşim sorununu çözmeye, öğretim kadrosunu zenginleştirmeye ve öğrenci sayısını artırmaya çalışmıştır. 1970'lerin ortalarında başlayan ikinci evrede mektupla öğretmen yetiştirme uygulaması nedeniyle, enstitünün öğrenci sayısında ciddi bir artış olmuş ve ilk evreye göre ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu araştırmada sözü edilen bu kurumun İzmir (Kız) Eğitim Enstitüsü'nün kuruluşu, kurumlaşması ve gelişimi ele alınmaktadır.

* 9 Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi.

İzmir Eğitim Enstitüsü'ne Doğru

İzmir, gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde öğretmen okuluna sahip kentlerden birisidir. Osmanlı Devleti'nde, İzmir'de 1878'de açılan Darülmuallimîn Mektebi ve 1908'de açılan Darülmuallimat Mektebi 1921 işgal döneminde kapatılmıştır. 1922 yılında tekrar açılan Darülmuallimîn Mektebi 1936'da, Darülmuallimat Mektebi ise 1947'de kapatılmıştır.[2] Son olarak Kızılçullu Köy Enstitüsü'nün de 1952 yılında Bolu'ya taşınmasıyla İzmir'de öğretmen okulu kalmamıştır ve bu nedenle İzmir'in önde gelen bürokratları kente yeni bir öğretmen okulunun açılması için çalışma başlatmışlardır. Yeni açılacak öğretmen okulunun geniş bir alanda, gelecekte genişleme olanağı bulacak bir yerde olmasına dikkat edilmiş ve bu koşullara uygun olarak Buca'da Rees Köşkü önerisi ağırlık kazanmıştır. Rees Köşkü daha önce de eğitim kurumu olarak kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1915'te Vali Rahmi Bey döneminde okulları denizden gelecek bombardımandan korumak için Rees Köşkü'ne devletçe el konularak Hilâl İnas Sultanîsi Mektebi (İzmir Kız Lisesi) adı verilmiş ve savaş sonunda sahiplerine iade edilmiştir.[3] Sonraları ailenin yazlık ikametgâhı olarak kullanılan Rees Köşkü Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'nın direktifleri ile enstitüye dönüştürülmüş ve hemen restorasyonuna başlanmıştır.[4]

Enstitünün Kuruluş Yılları

İstimlak edilerek Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilen Rees Köşkü'nün restorasyonuna hız verilmiş ve 1959-1960 öğretim yılına yetişmesi sağlanmıştır. Enstitüye alınacak öğrenciler için Buca ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde sınavlar yapılmış, ayrıca Ankara, İstanbul, Balıkesir Eğitim Enstitülerinden öğrenci getirilmiş ve toplam 60 öğrenci ile (48 yatılı ve 12 gündüzlü) öğretime başlanmıştır.[5] Öğretmen Okulları Genel Müdürü Osman Bener Bursa'dan yatılı öğrenciler için karyola getirtmiş, yatak, battaniye, çarşaf, masa, sıra vb. gereksinimler İzmir Eğitim Enstitüsü Müdürü Reşat Postacıoğlu tarafından karşılanmış ve temel eksiklikler önemli ölçüde tamamlanmıştır. Enstitü 30 Kasım

Köşkün Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hilâl İnas Sultanisi Mektebi olarak kullanıldığı dönemdeki durumu. (1918).

1959 Pazartesi günü öğleye kadar devam eden bir törenle açılmıştır. İzmir Eğitim Enstitüsü, Türk eğitim tarihinde "Üç Yıllık Eğitim Enstitüleri" olarak da adlandırılan; İstanbul, Ankara, Balıkesir ve Bursa'dan sonra açılan beşinci enstitüdür.[6]

Kuruluşunda 54.000 m²'lik bir arazide konuşlanan kurum, alınan yeni arsalarla 107.555 m²'ye ulaşmıştır. Enstitünün ilk iki yılında tarihi köşk kullanılmış, müdür ve müdür yardımcılarının odaları, bürolar, kitaplık, ambar, depo, lavabo, mutfak, bavulhane, henüz lojman olmadığı için müdür ve müdür başyardımcısının lojmanları ve öğrenci yatakhanesi bu bina içinde yer almıştır. 1962-1963 öğretim yılında şimdiki öğrenci işlerinin ve laboratuarların bulunduğu birinci bina hizmete açılmış, pansiyon binası açılıncaya kadar tarihî köşk binasının üst katı yatakhane, alt katı ise sınıf olarak kullanılmıştır. Aynı yıl, şimdiki atölyeler ve lojmanlar olarak kullanılan binalar, banyo, çamaşırlık ve müdür lojman binaları olarak yapılmıştır.[7] Nisan 1964'te (şimdiki Sosyal Alanlar Binası) ikinci öğretim binası,[8] Eylül 1965'te (şimdiki Fen ve Matematik Alanlar Binası) yemekhane, yatakhane, öğrenci lokali, mutfak ve banyolardan oluşan pansiyon binası hizmete açılmıştır.[9] Bir ay sonra Ekim 1965'te de konferans salonunun inşaatı bitirilmiş ve yine aynı yıl kalorifer dairesi hizmete girmiştir.[10] Müdür yardımcıları lojmanlarının birinci katı 1964, ikinci katı ise 1968 yılında bitirilmiştir.[11] 1968'de öğrenci kantini, Ağustos 1969'da günümüzde de aynı amaçla kullanılan Resim-İş Bölümü binası hizmete girmiştir.[12] Kasım 1973'te Müzik Bölümü'nün,[13] Şubat 1974'te İngilizce Bölümü'nün binaları hizmete açılmış[14] ve fakülte bahçesinde bugün bile kullanılmaya devam edilen ışıklandırma sistemi tamamlanmıştır.[15]

İki şubeli Fen Bilgisi Bölümü ile öğretime başlayan enstitünün üçüncü yılında kadrosu genişletilip Edebiyat Bölümü de açılmış ve enstitünün ilk yedi yılında iki bölümle öğretime devam edilmiştir. Yeni blokların yapılması, öğretim kadrosunun zenginleştirilmesi ve ülkenin öğretmen ihtiyacına karşılık verme isteği gibi nedenlerle 1966-1967 öğretim yılında bölüm sayısında artış olmuştur. Bu öğretim yılında Matematik, Sosyal Bilgiler ve Resim İş Eğitimi Bölümleri açılmış, Fen Bilgisi ile Edebiyat Bölümlerinin isimleri de Fen ve Tabiat Bilgisi Bölümü, Türkçe Bölümü olarak değiştirilmiştir. Yeni açılan bölümlere 1967-1968 öğretim yılında İngilizce,[16] 1968-1969 öğretim yılında Almanca, Fransızca[17] ve 1973-1974 öğretim yılında Müzik Bölümü[18] eklenmiştir. Enstitü müdürünün yoğun çabaları sonucunda 1974 baharında gece öğretimine başlanmış[19] ve Resim Bölümüne, 20 Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik ve Fen Bilgisi Bölümlerine 35 öğrenci alınmıştır. Dersler

Adı ve Soyadı	Branşı	Görev Yılları
Reşat Postacıoğlu	Sosyal Bilgiler	08.11.1959 - Aralık 1961
Osman Bener	Matematik	Ocak 1962 - Aralık 1962
Reşat Postacıoğlu	Sosyal Bilgiler	02.01.1963 - 03.06.1970
Ömer Necdet Tüzün	Edebiyat	10.09.1970 - Eylül 1974
Hüseyin Yalçın	Eğitimbilim	Eylül 1974 - Mart 1975
Hakkı Caner	Sosyal Bilgiler	15.03.1975 - ?.. ?.. 1976
Macit Abi	Eğitimbilim	Ağustos 1976 - Mart 1978
Rıza Akın	Eğitimbilim	13.03.1978 - 06.04.1979

Tablo 1. İzmir Eğitim Enstitüsü'nde Gorev Yapan Müdurler (1959-1978).

İzmir Eğitim Enstitüsü öğretmenleri toplu halde 1970'li yıllar

04.03.1974 Pazartesi 16.30'da başlamış[20] sonraki yıllarda gece öğretimine alınan öğrenci sayısı giderek artmıştır. 1967-1968 öğretim yılından itibaren eğitim enstitüleri yönetmeliğinin ikinci maddesi değiştirilerek enstitülerin öğretim süreleri üç yıla çıkartılmıştır.[21] Aynı yıl Ege Üniversitesi ile yapılan bir protokol ile ilk aşamada fen ve matematik alanlarında olmak üzere dört profesör enstitüde ders vermeye başlamıştır.[22]

Enstitü Öğrencilerinin Etkinlikleri

İzmir Eğitim Enstitüsü'ndeki etkinliklerin önemli bölümünü düzenleyen birim İzmir Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği'dir. Burada görev alan öğrenciler, arkadaşları tarafından seçilip onlar adına görev yapmakta ve yönetim kurulu seçimleri her yıl mayıs ayında yinelenmekteydi. Yönetim kurulunun başkanlığında yapılan başlıca etkinlikler şunlardır:

a) Uyanış Dergisi'nin çıkartılması: İzmir Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği tarafından çıkartılan aylık bilim, sanat ve eğitim dergisi olan Uyanış, Mart 1963'ten başlayarak Haziran 1975'e kadar 12 yıl süreyle, aralıksız ve düzenli bir şekilde yayımlanmıştır. Derginin çıkartılış amacı, İzmir Eğitim Enstitüsü öğrencilerini, öğretmenlerini, mezunlarını sanat ve bilim çerçevesi içinde birleştirip, kaynaştırmak; Türkiye'nin düşünce ve eğitim ortamına gücü yettiği oranda hizmet etmek; İzmir Eğitim Enstitüsünün anı ve yaşantılarını, her an taze ve canlı tutmaktır.[23] Dergide İzmir Eğitim Enstitüsü öğrencileriyle ilgili pek çok haber konusu bulunmaktadır. Dergi sadece enstitüde öğrenim gören öğrencilere seslenmemekte aynı zamanda İzmir Eğitim Enstitüsü mezunu olan öğretmenlerle devamlı iletişim kurmayı amaçlamaktadır. Dergide, mezun olan öğrencilerin atamalarının nereye yapıldığını bildiren bir bölüm; bu mezunlarla daha yakından ilgilenmek ve sorunlarını içtenlikle çözmek için "İzmir Eğitim Enstitüsü Haberleşme ve Danışma Bürosu" başlıklı bir başka bölüm[24] ile görev yerini değiştirmek isteyen bu mezunlar için "Yer Değiştirme İstekleri" olmak üzere toplam üç bölüm oluşturulmuştur.[25]

b) Yayın etkinlikleri: Enstitüde görevli öğretmenlerin ya da tanınmış akademisyenlerin gerek ders kitapları gerekse bilimsel çalışmaları kitap olarak basılmış ve bu kitaplardan bazıları Uyanış Dergisi Yayınları arasından çıkmıştır. İzmir Eğitim Enstitüsü ve Uyanış Dergisi yayınları arasından çıkan kitaplar şunlardır: Sabri Kolçak, Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Hakkında Muhtıra; Cengiz Gökoğlu, Etilerde Din; Cengiz Gökoğlu, İlkçağ Tarihi; Cengiz Gökoğlu, Ana Hatları İle Kıbrıs Tarihi; İbrahim Zeki Burdurlu, Atatürk'üm (Şiirler); Selahaddin Okandan, Bitki Biyolojisi; Selahad-

Enstitünün yayın organı Uyanış *dergisinin kapağı.*

İzmir Eğitim Enstitüsü'nün öğretmen ve öğrencileri. 1960'lı yılların sonu.

din Okandan, Hormonlar; İbrahim Zeki Burdurlu, Şiirimizde Öğretmen; İbrahim Zeki Burdurlu, Öğretmen Şairler Antolojisi; İbrahim Zeki Burdurlu, Atatürk Şiirleri Antolojisi; İbrahim Zeki Burdurlu, Uygulamalı Cümle Çözümleri; İbrahim Zeki Burdurlu- İrfan Kantarcı, Ortaöğretimde Türkçe Öğretimi; İbrahim Zeki Burdurlu, Uygulamalı Türkçe Kompozisyon (2 cilt); Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Kadınının Eski ve Yeni Hukuktaki ve Gerçek Hayattaki Durumu; Hüseyin Yalçın-Mübeccel Ataşen, Ölçme ve Değerlendirme; Cevat Korkut, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Coğrafyası; Cevat Korkut, Siyasi Coğrafya Açısından Devlet Sınırları ve Türkiye'nin Sınırları; Cevat Korkut, Beşeri Coğrafya; Muhip Kocaçınar, Genel Öğretim Metodu; Belkıs Zincirkıran, Metinlerle Edebiyat Bilgisi (2 cilt); Nihal Arkayın, Kimya Öğretim Metotları ve Uygulama; Şükran Gözen, Matematik Öğretimi; Hakkı Caner, Yurttaşlık Bilgisi; Yüksel Uslay, Okullarda Güzel Yazı; Hüseyin Beşer, Öğrencinin Başarı Rehberi; Hilmi Meydan, Composition Handbook; Hüsnü Aydıner, Hayatın Menşei; Müjgan Türksönmez, Yeni ve Yakınçağda Önemli Olaylar ve Hareketler; Mübeccel Ataşen, Ruh Sağlığı Bilgisi.

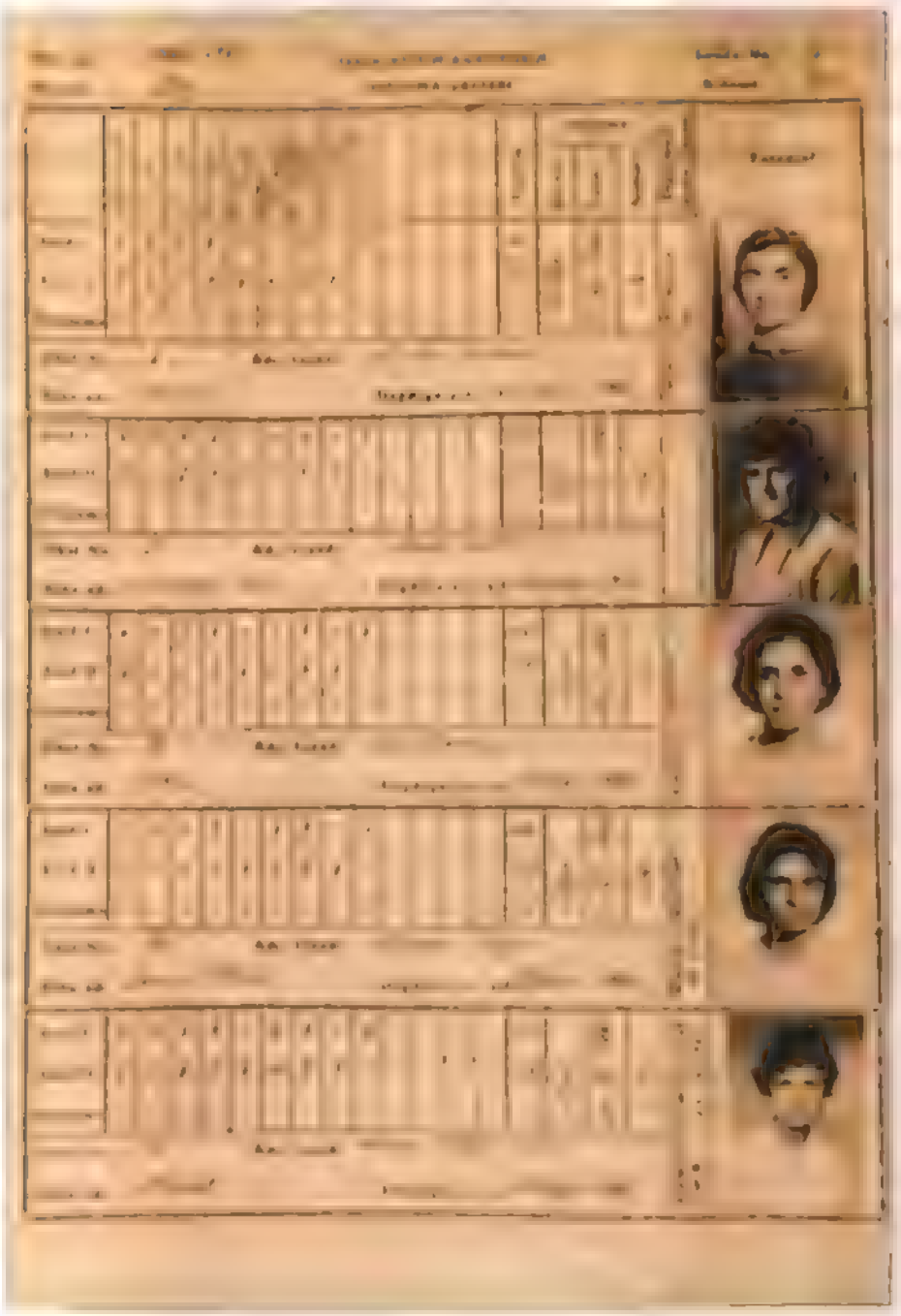

İzmir Eğitim Ensititüsü 1960-1961 dönemi diploma defteri.

c) Konferanslar: İzmir Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği'nin düzenlediği etkinliklerin en önemlilerinden biri de konferanslardır. Enstitüde gerek enstitü öğretmenleri, gerek İzmir'in önde gelen kişileri gerekse yurtiçi ve yurtdışından gelen uzmanlar konferans vermişlerdir. Bu konferanslardan bazıları şunlardır: André Dhont, "Gençlik Organizasyonlarının ve Gençliğin Tabiatı Koruma Çalışmalarının Sevki" (1966); Hüsnü Aydıner, "Hayatın Menşei" (1966); Yusuf Vardar, "Feza Biyolojisi" (1966); Süha Göksel, "Türkiye'de Çocuk Davası" (1966); Jan Karski, "Amerikan Eğitim Sistemi, Güçlü ve Zayıf Yönleri" (1967); Cevdet Bilsay, "Matematikte Korku ve Korkunun Kaldırılması" (1967); Ömer Asım Aksoy, "Türk Dil Kurumu ve Arı Türkçe" (1967); Jan Kosswig, "Beslenme Zinciri" (1967); Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Türkiye'de Kadının Sosyal Hakları" (1967); Bedri Rahmi Eyüpoğlu, "Şiir ve Ressam" (1967); Suat Taşer, "Tiyatro, İnsan ve Toplum" (1968); Berrin Eskiizmir, "Klinik Psikoloji ve Modern Psikolojinin

Gelişme Alanı" (1969); Behçet Kemal Çağlar, "Türk Şiirine Genel Bir Bakış" (1969); Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Atatürk ve Kadın Hakları" (1970); Orhan Şaik Gökyay, "Divan Edebiyatı" (1974).

d) **Sinema gösterimi:** Enstitüye Nisan 1967'de bir sinema makinesi alınmış[26] ve her hafta cumartesi günleri enstitü konferans salonunda iyi ve kaliteli filmler gösterilmeye başlanmıştır. İzmir ve Buca sinemalarında da kaliteli filmler olduğunda öğrencilerin gruplar halinde götürülmesi yine öğrenci derneğinin etkinlikleri arasındadır.

İzmir Eğitim Enstitüsü'nün 1970'li yıllardaki görüntüsü.

e) **Tiyatro çalışmaları:** Enstitüde tiyatro topluluğu oluşturularak değişik oyunlar sergilenmekle birlikte, İzmir'deki değişik tiyatro topluluklarının oyunları da enstitü konferans salonunda yapılmıştır. Ayrıca İzmir Devlet Tiyatrosu'nun oyunlarını izlemek isteyen öğrenciler de tiyatroya gruplar halinde götürülmüştür.

f) **Geziler:** Hem eğitimlerine katkıda bulunmak hem de bazı dersleri uygulamalı yapmak için başta İzmir ve yöresi olmak üzere pek çok yere geziler düzenlenmiştir.

g) **Konserler:** Enstitünün çok sesli korosu önemli günlerde şarkılar söylemiş, sıkça İzmir Devlet Konservatuarı'nın etkinliklerine gidilmiştir.

h) **Folklor çalışmaları:** Enstitü öğrencileri tarafından değişik yörelere ait oluşturulan folklor grupları her yıl folklor gecesi ile gösterilerini sunmuşlardır.

Enstitü Yöneticileri

Enstitünün kuruluş yıllarında yaklaşık 10 yıl süre ile enstitünün müdürlüğünü yapan Reşat Postacıoğlu'nun kurumun kimlik kazanmasında ve kurumlaşmasında büyük katkıları olmuştur. Postacıoğlu'nun görevdeyken ölümü üzerine müdürlüğe Ömer Necdet Tüzün getirilmiştir. Tüzün'ün müdürlükten ayrılmasının ardından 1974 yılı sonrasında siyaset anlayışının kurumlara girmesiyle İzmir Eğitim Enstitüsü'nde kısa sürelerle müdür değişikliği olmaya başlamış ve bu durum, kurum açısından sağlıklı sonuçlar doğurmamıştır. İzmir Eğitim Enstitüsü'nde görev yapan müdürler ve görev süreleri şöyledir:[27]

Enstitü Öğretmenleri ve Öğrencileri

Enstitünün ilk öğretmenler kadrosu o dönemde İzmir'de isim yapmış değerli öğretmenlerden meydana gelmiştir ve bu kadro şu kişilerden oluşmuştur:[28] Reşat Postacıoğlu (Enstitü Müdürü ve Tarih Öğretmeni), Ahmet Takinacı (Müdür Başyardımcısı ve Matematik Öğretmeni), Sabri Kolçak (Meslek Dersleri Öğretmeni), Halit Olalı (Fizik Öğretmeni), Selahaddin Okandan (Tabiat Bilgisi Öğretmeni), Cemile Bayar (Kimya Öğretmeni). Okulun açılışından yaklaşık bir ay sonra Şeref Bigalı (Resim-İş ve Yazı Öğretmeni) ve Belkıs Zincirkıran (Müdür Yardımcısı ve Edebiyat Öğretmeni) öğretim kadrosunu katılmıştır. Dönem sonuna doğru Muhip Kocaçınar (Meslek Dersleri Öğretmeni) ile birlikte dokuz kişilik bir öğretim kadrosu oluşmuş ve her geçen yıl öğretmen sayısında artış meydana gelmiştir. Yıllar itibariyle enstitü öğretim kadrosunun gelişimi şöyle olmuştur[29] (Tablo 2):

İlk açıldığında 48 yatılı 12 gündüzlü olarak 60 öğrenci ve iki şubeli Fen Bilgisi Bölümü ile öğretim başlayan enstitü her geçen yıl hem bölüm sayısını hem de öğrenci sayısını artırmıştır. Bu artış 1974 yılına kadar kurumun kapasitesiyle uyumlu bir şekilde olmuştur. Ancak 1974-1975 öğretim yılında başlayan mektupla öğretmen yetiştirme uygulaması sonrası bu uyum ve denge kaybolmuş ve öğren-

ci sayısında binlerce kişilik artışlar meydana gelmiştir. Yıllar itibariyle öğrenci sayısındaki gelişim şöyle olmuştur[30] (Tablo 3):

1970'lerin ikinci yarısıyla birlikte öğretmen yetersizliği nedeniyle, bilinen yetiştirme modelleri dışında Türkiye'de başka öğretmen yetiştirme modelleri de denenmiştir. 1975'te, adeta bütün lise mezunlarına yüksek öğretim yaptırmayı vaat eden dönemin hükümeti, mektupla öğretim[31] denilen bir uygulamaya gitmiş ve 46 bin öğrenci bu yolla öğretmen yetiştirilen programlara alınmıştır. Resim, Müzik, Beden Eğitimi dersleri de dahil, çeşitli dallarda mektupla öğretmen yetiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu program daha çok yaz aylarında beş haftalık çalışmalar biçiminde yapılmış ve üç yıl içinde toplam 15 hafta kadar öğretim yapılabilmiştir. Oysa, normal program uygulayan üç yıllık eğitim enstitülerinde yılda 24 haftadan üç yılda 72 haftalık öğretim yapılmaktaydı. Böylece çalışma süresi bakımından da mektupla öğretmen yetiştirme, normal sürenin % 20-25'i arasında kaldı. Batı'da bazı ev kadınlarına seslenen ve boş zamanlarının değerlendirilmesi bakımından yararlı olan mektupla öğretimin, Türkiye'de kısa sürede öğretmen yetiştirme amacıyla kullanılmasıyla öğretmenlik kurumu iyi yetişmeyen binlerce öğretmenle dolmuş ve meslek, tarihi gelişimi içinde bundan zarar görmüştür.[32] 1975 yılında başlayan "Mektupla Öğretmen Yetiştirme" uygulaması bir yıl süreyle birçok eğitim enstitüsünde devam etmiş ve bu uygulama 1976 yılıyla birlikte İzmir Eğitim Enstitüsü'nün de bulunduğu az sayıdaki enstitüde devam edebilmiştir. 1979 yılında ise mektupla öğretimde başarı sağlayamayanlar güvenlik nedeniyle sadece Gazi Eğitim Enstitüsü'nde toplanmıştır.[33] Uzaktan eğitim yoluyla mektupla öğretmen yetiştirmenin yanında, enstitülere dönemin siyasî iktidarlarının el atması ve iktidarların kendi dünya görüşüne yakın öğretmen adaylarını bu kurumlara yerleştirme isteği nedeniyle değişik uygulamalara yer verilmeye başlanmıştır. Bunlardan birisi, öğrenci seçme amacıyla yazılı olarak uygulanan Üniversite Seçme Sınavı (ÜSS) yanında adayların sözlü sınava alınmalarıdır.[34] Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge yayımlayarak bunu duyurmuş ve sözlü sınavlar yapılmaya başlanmıştır. Ancak Danıştay konu ile ilgili yürütmeyi durdurma kararı vermiş,[35] Bakanlık bu karara dayalı olarak eğitim enstitülerine giriş sınavını ertelemiştir.[36] Fakat kısa bir süre sonra yeni bir düzenleme yaparak Aralık 1977 ortalarında yine sözlü sınavlar yapılmaya başlanmıştır. Bazı öğrencilerin derslere ve sınavlara hiç girmeden sınıf geçmeleri ve mezun edilip öğretmen yapılmaları basında geniş yer bulmuştur. Bu dönemlere ilişkin 1981 yılında otuz bin dolayında öğretmenin diplomasının iptali gündeme gelmiş ve bazılarınınki iptal edilmiştir.

Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısında başlayan siyasal kamplaşma ile birlikte şiddet hareketleri de artmaya başlamış ve 1975 yılında herkesi kaygılandıracak düzeye ulaşan bu şiddet

Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı
1959-1960	9	1964-1965	37	1969-1970	62	1974-1975	?
1960-1961	15	1965-1966	40	1970-1971	74	1975-1976	?
1961-1962	22	1966-1967	42	1971-1972	77	1976-1977	?
1962-1963	32	1967-1968	62	1972-1973	79	1977-1978	228
1963-1964	34	1968-1969	65	1973-1974	87		

Tablo 2. İzmir Eğitim Enstitüsü'nde Yıllar İtibariyle Öğretmen Sayısı.

Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı	Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı
1959-1960	59	1964-1965	588	1969-1970	623	1974-1975	1760
1960-1961	124	1965-1966	612	1970-1971	639	1975-1976	2755
1961-1962	228	1966-1967	569	1971-1972	651	1976-1977	3075
1962-1963	346	1967-1968	551	1972-1973	718	1977-1978	5300
1963-1964	444	1968-1969	539	1973-1974	795		

Tablo 3. İzmir Eğitim Enstitüsü'nde Yıllar İtibariyle Öğrenci Sayısı.

olayları toplumda derin yaraların açılmasına neden olmuştur. Eğitim kurumlarında sürdürülen boykotlar ve kanlı olaylar nedeniyle öğretim durmuş, pek çok öğrenci dönem ve yıl kaybına uğramış, toplumun gençleri için ödediği bedel büyük ölçüde boşa gitmiştir.[37] Özellikle 1976'dan sonra boykot ve eylemlerin sayısı ve şiddeti artmıştır. İzmir Eğitim Enstitüsü öğrencilerinin karşı karşıya geldikleri, sopa ve silahla çatıştıkları şiddet eylemlerinin ilki 21 Aralık 1976'da meydana gelmiş,[38] izleyen dönemde şiddet hareketleri artarak devam etmiştir. Enstitüde bazen günlerce süren boykotlar yapılmış, bazen geçici olarak kapatılmış, öğretim ciddi şekilde yara almıştır.

Uzun yıllar işlevlerini sürdüren ve ortaokullara öğretmen yetiştirme amacıyla kurulan üç yıllık eğitim enstitülerinde 1978-1979 öğretim yılında yeni bir yapılanmaya gidilmiş ve toplam sayıları 18 olan üç yıllık eğitim enstitülerinden dokuzu, süreleri dört yıla çıkartılarak Yüksek Öğretmen Okulu yapılmıştır.[39] Branş öğretmeni yetiştiren diğer enstitüler gibi İzmir Eğitim Enstitüsü'nün adı da İzmir (Buca) Yüksek Öğretmen Okulu olarak değiştirilmiştir.[40] Büyük ideallerle 60 öğrenci ve toplam 9 kişilik bir öğretmen ve yönetici kadrosu ile öğretime başlayan İzmir Eğitim Enstitüsü, 1978-1982 yılları arasında İzmir (Buca) Yüksek Öğretmen Okulu olarak eğitim-öğretim etkinliklerini sürdürmüş ve 20 Temmuz 1982 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlı bir eğitim fakültesi haline dönüşmüştür.

NOTLAR

1 Yaygın olarak "Buca Eğitim Enstitüsü" olarak bilinse de 1970'lerin sonlarına kadar kurumun adı "İzmir Eğitim Enstitüsü"dür.

2 Sadiye Tutsak, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997 (yayımlanmamış doktora tezi) ss. 187-195.

3 Melahat Arslantaş, **Onuncu Yılında İzmir Eğitim Enstitüsü** (yayımlanmamış çalışması) İzmir, 1970, s. 6; Tutsak, **a.g.e.**, s. 169.

4 "Buca'da Açılacak Eğitim Enstitüsü Hazırlıkları", **Yeni Asır**, 20.07.1959.

5 "Eğitim Enstitüsü Rağbet Görüyor", **Yeni Asır**, 21.11.1959.

6 Tayyip Duman, **Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme**, İstanbul, 1991, s. 95.

7 Arslantaş, **a.g.e.**, s. 14-16.

8 "Haberler", **Uyanış**, sayı 13, s. 20 (Mayıs 1964).

9 "Yemekhane ve Yatakhane, **Uyanış**, sayı 25, s. 20 (Eylül 1965).

10 "Haberler", **Uyanış**, sayı 26, s. 20 (Ekim 1965).

11 Arslantaş, **a.g.e.**, s. 26.

12 "Resim-İş Bölümü Binası Hizmete Girdi", **Uyanış**, sayı 65, s. 24 (Eylül 1969).

13 "Müzik Bölümünün Açılış Töreni", **Uyanış**, sayı 107 s. 2 (Kasım 1973).

14 "Gece Bölümü 4 Mart 1974'de Başladı", **Uyanış**, sayı 111, s. 2 (Mart 1974).

15 İzmir Eğitim Enstitüsü eski müdürlerinden Ömer Necdet Tüzün ile 05.02.2000 tarihinde yapılan söyleşi.

16 "İngilizce Bölümü Öğretime Başlıyor", **Uyanış**, sayı 47 s. 24 (Kasım 1967).

17 "Fransızca ve Almanca Bölümlerimiz", **Uyanış**, sayı 57 s. 24 (Kasım 1968).

18 "Müzik Bölümünün Açılış Töreni", **Uyanış**, sayı 107 s. 2 (Kasım 1973).

19 Müdür Ömer Necdet Tüzün ile 05.02.2000 tarihinde yapılan söyleşi.

20 "Gece Bölümü 4 Mart 1974'de Başladı", **Uyanış**, sayı 111, s. 2 (Mart 1974).

21 **Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, cilt 30, sayı 1474 (16.10.1967). Yönetmelik değişikliğine göre, enstitülerde gereksinim duyulduğu takdirde şu bölümler açılabilecektir: Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik, Fen ve Tabiat Bilgileri, Eğitim, Resim-İş, Beden Eğitimi, Müzik, Fransızca, İngilizce ve Almanca.

22 "Enstitüde Görev Alan Profesörler", **Uyanış**, sayı 48, s. 19 (Aralık 1967); "Eğitim", **Yeni Asır**, 07.01.1968.

23 "Uyanış Çıkarken", **Uyanış**, sayı 1, s. 3 (Mart 1963).

24 "Enstitümüzü Bitirenlere ve Okuyucularımıza", **Uyanış**, sayı 26, s. 18 (Ekim 1965).

25 "Haberler", **Uyanış**, sayı 27, s. 20 (Eylül 1967).

26 "Yeni Sinema Makinemiz", **Uyanış**, sayı 42, s. 20 (Nisan 1967); 1967 yılı sonlarından itibaren konferans salonu aynı zamanda her cumartesi gecesi seçkin filmlerin gösterildiği bir sinema salonu işlevini de görmeye başlamıştır. "Sinemamız Çalışmaya Başladı", **Uyanış**, sayı 48 s. 24 (Aralık 1967). Bu tarihten itibaren enstitü sineması öğrenci derneği tarafından çalıştırılmıştır.

27 Buca Eğitim Fakültesi Arşivi.

28 Arslantaş, **a.g.e.**, s. 10.

29 Öğretmen sayısı ile ilgili bilgiler Arslantaş, **a.g.e.**, s. 73 ve Uyanış Dergisi'nin değişik sayılarından alınmıştır. 1974-1975, 1975-1976 ve 1976-1977 öğretim yıllarına ait verilere ulaşılamamıştır. 1977-1978 öğretim yılına ait veri İzmir Eğitim Enstitüsü Öğretmenler Kurulu Tutanak Defterinden alınmıştır. Önceki yıllara ilişkin tutanak defterleri bulunamamıştır.

30 Öğrenci sayılarına ait veriler Arslantaş, **a.g.e.**, s. 90-91, **Uyanış**, **Demokrat İzmir** ve **Yeni Asır**'ın çeşitli sayılarından alınmıştır. 1975-1976 öğretim yılına ait veri Buca Eğitim Fakültesi Arşivi'nde yer alan ve öğrenci kayıtlarının tutulduğu defterlerden alınmıştır. Arşivin yetersizliği nedeniyle 1975-1976 öğretim yılına ait sağlıklı bir veriye ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle yukarıda verilen veriye kuşku ile yaklaşılmalıdır. Fakat bir fikir vermesi bakımından eksik olduğu sanılan bu veri yine de buraya alınmıştır.

31 Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Mektupla Öğretim Yapan Yüksek Okullar Geçici Yönetmeliği, 24.12.1974'te Talim ve Terbiye Kurulu tarafından kabul edilmiş ve 1975 yılının ilk günlerinde yayımlanmıştır. **MEB Tebliğler Dergisi**, cilt 38, sayı 1824 (27.01.1975). Asıl yönetmelik kısa bir süre sonra çıkarılmış fakat bazı değişikliklere uğramıştır. **MEB Tebliğler Dergisi**, cilt 38, sayı 1836 (21.04.1975); **MEB Tebliğler Dergisi**, cilt 39, sayı 1874 (23.02.1976).

32 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, 1997 (Genişletilmiş 6. Baskı) s. 337.

33 Buca Yüksek Öğretmen Okulu eski müdürlerinden Rıza Akın ve Şerafettin Karabulut ile 03.02.2000 tarihinde yapılan söyleşi.

34 "Milli Eğitim Bakanı Nahit Menteşe Eğitim Enstitülerine Alınacak Öğrencilerle İlgili Bir Açıklama Yaptı", **Yeni Asır**, 23.10.1977.

35 "Danıştay Eğitim Enstitülerine Giriş Sınavlarını Dün Durdurdu", **Yeni Asır**, 11.11.1977.

36 "Eğitim Enstitülerine Giriş Sınavları Dün Ertelendi", **Yeni Asır**, 13.11.1977.

37 Yahya Kemal Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Ankara, 1984, Geliştirilmiş 4. Baskı, s. 347.

38 "İzmir Barut Fıçısı Gibi", **Yeni Asır**, 22.12.1976.

39 Bu süreç 18.10.1978 tarih ve 31305 sayılı Bakanlık onayı ile gerçekleşmiştir. Kaya, **a.g.e.**, s. 204.

40 Yaygın olarak her ne kadar "Yüksek Öğretmen Okulu" olarak bilinse de bu kurumlara "Dört Yıllık Eğitim Enstitüleri" denilmekteydi. Bakınız, **MEB Tebliğler Dergisi**, cilt 42, sayı 2022 (26.02.1979); **MEB Tebliğler Dergisi**, cilt 42, sayı 2030 (30.04.1979); **MEB Tebliğler Dergisi**, cilt 42, sayı 2032 (21.05.1979).

Edebiyatımızda Nev-Yunânilik Meselesi Üzerine

Hasan Âli'den Rıza Tevfik'e İki Mektup

ABDULLAH UÇMAN

Tanzimat Fermanı'nın ilânını takip eden yıllarda Osmanlı aydınları Batı dünyasındaki sosyal ve kültürel gelişmeleri daha yakından takip etmeye başlar ve bunun sonucunda yavaş yavaş da olsa Türk toplumunda sosyal ve siyasal anlamda bir kısım köklü değişmeler gerçekleşir. Belli bir sistem dahilinde bütünüyle Batılılaşmanın amaçlandığı ve Türk toplumunda yüzyıllardır sürmekte olan hayat tarzını bir ölçüde de olsa değiştirmeyi hedefleyen Tanzimat hareketinin arkasından, yaklaşık yirmi yıl gibi kısa bir süre içerisinde, yani 1859 tarihinden başlayarak Türk edebiyatı ile Türk kültür hayatının çehresi yavaş yavaş değişmeye başlar. Tanzimat hareketi, nihayet yetmiş yıl sonra, yani 24 Temmuz 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet'le birlikte, özellikle siyasî anlamda hedefine ulaşmış görünmektedir.

İşte, önceki devre göre, bir ölçüde de olsa II. Meşrutiyet'in sağlamış olduğu nispeten serbest ortamdan yararlanarak ortaya çıkan ve etkilerini Cumhuriyet dönemine kadar sürdüren bir kısım fikrî ve edebî oluşumlar, bir bakıma, bir arayış halindeki bu dönemi karakterize eden oldukça önemli göstergelerdir. Bazıları bir önceki dönemin bir kısım hareketlerine reaksiyon olarak ortaya çıkarken, bir kısmı ise yeni Türkiye'nin çehresini belirleyecek olan bu oluşumlar, Türk edebiyat tarihi açısından olduğu kadar Türk siyaset ve kültür tarihi açısından da büyük bir önem taşımaktadır.

Tek başına birkaç nesil üzerinde etkili olan ve Türk edebiyatına doğrudan doğruya Fransız romantizmini getirmek suretiyle yenileşme çabaları içindeki Türk şiirinde büyük bir yenilik gerçekleştiren Abdülhak Hâmid'den sonra,[1] 1896 yılında ortaya çıkan ve faaliyetini etkin bir şekilde 1901'e kadar sürdüren Servet-i Fünûn topluluğu, Türk edebiyat tarihinde 1860'lardan beri devam etmekte olan yenileşmeyi belli ölçüde de olsa hedefine ulaştırmış önemli bir mektep durumundadır.

1901 yılında Servet-i Fünûn topluluğunun dağılmasından sonra,[2] 1908'e kadar, bazı münferit edebî faaliyetler görülmekle beraber, bir akım hüviyetinde herhangi bir topluluk ortaya çıkmaz.

II. Meşrutiyet'in ilânını izleyen 1908 sonrasında ise, müstakil halde çeşitli edebî faaliyetlerin yanında, onlardan daha yoğun olarak sosyal meseleler ve ve bunlara bağlı olarak da bazı ideolojik faaliyetlerin ön plana çıktığı görülür. Abdülhak Hâmid ve Samipaşazâde Sezai gibi Tanzimat devrinden gelen bazı yazarların bile bir değişim içine girdiği bu dönem, bir bakıma Servet-i Fünûnculara karşı bir reaksiyon dönemi olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca, bu devirde ortaya çıkan ideolojilerin hemen hepsi, Tanzimat dönemi ideolojilerinde olduğu gibi, devrin en önemli meselesi olarak yine ön planda Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve toplumu çağdaş Batı medeniyeti seviyesi-

* Mimar Sinan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar**, C. I, İstanbul 1976, s.314-330; Abdülhak Hâmid Tarhan, Bütün Şiirleri, C. I (haz. İnci Enginün), İstanbul 1979, s. 5-29; **Vefatının 60. Yılında Abdülhak Hâmid Tarhan Sempozyumu Bildirileri** (12 Nisan 1997), İstanbul 1998, s. 29-38, 117.

2 Servet-i Fünûn topluluğunun teşekkülü ve dağılması konusunda farklı bir değerlendirme için bkz. Abdullah Uçman, **Edebiyat-ı Cedide'ye Dair Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e Bir Mektup**, İstanbul 1997.

ne ulaştırmak gayreti içindedir. Tevfik Fikret gibi, sadece sanatın gerçekliğine inanmış Servet-i Fünûn mensubu şairlerin bile ideolojik eserler verdiği 1908 sonrasında sadece Fecr-i Âtî topluluğuna mensup şair ve yazarlarla daha sonra *Dergâh* mecmuası çevresinde toplanan grup ideolojik edebiyata pek de sıcak bakmaz.[3]

II. Meşrutiyet'i takip eden günlerde, biraz da siyasî ortamın uygun oluşu dolayısıyla, edebî ve fikrî mahiyette yeni oluşumlarla karşılaşırız. Bunların belli başlıları arasında daha çok şunlar dikkati çeker:

-Servet-i Fünûncuların aşırı objektivizmine karşı sübjektivizmi ön plana çıkaran Fecr-i Âtî hareketi;

-Ali Cânib, Ömer Seyfeddin ve Ziya Gökalp'ın öncülüğünde "Yeni Lisan" adıyla 1911 yılında Selânik'te *Genç Kalemler* dergisi çevresinde başlayıp gelişen dilde sadeleşme ve edebiyatta millîleşme akımı;

-İttihad-ı İslâm ideolojisini savunan *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlürreşad* dergisi çevresinde gelişen faaliyet;

-Edebiyatımız ve düşünce hayatımız için eski Yunan ve Latin klasik eserlerini örnek almaya yönelik Nev-Yunânîlik teşebbüsü;

-Büyük ölçüde *Dergâh* mecmuası çevresinde toplanan yazarların temsil ettiği modern-mistik anlayış.

Şimdi ben burada bu oluşumlar üzerinde ayrı ayrı durmayacağım; Nev-Yunânîlik akımından kısaca bahsettikten sonra, *Edebiyat Tarihimizden* (C. I: Yakup Kadri, Ankara 1957) adlı eserini hazırlarken, içinde Yakup Kadri'nin de bulunduğu bu cereyan hakkında bilgi almak üzere 1949'da iki mektupla Rıza Tevfik'e başvuran Hasan-Âli Yücel'in bu mektupları ile Rıza Tevfik'in ona vermiş olduğu cevabı yayımlayacağım.

Türk edebiyatının gerçek anlamda Batılılaşması için, Batı edebiyatlarının da kaynağı olan Yunan ve Latin edebiyatına ait klasik eserlerin örnek alınması düşüncesinden kaynaklanan Nev-Yunânîlik akımı, esas itibariyle 1912 yılında Yahya Kemal ile Yakup Kadri'nin öncülüğünde "Akdeniz medeniyeti havzası" (Bahr-i Sefîd Havza-i Medeniyeti) düşüncesinden doğmuştur.[4] Hem coğrafya hem de medeniyet bakımından Anadolu topraklarında yaşayan Türkleri Yunanlıların vârisi kabul eden bu anlayışa göre, gerçek anlamda yeni bir Türk edebiyatının doğabilmesi için, Batı edebiyatlarının da esas kaynağını teşkil eden eski Yunan ve Latin kültür ve edebiyatlarının örnek alınması gerekmektedir. Başlangıçta büyük ölçüde Anatole France'ın etkisi altında kalarak Yakup

6.II.1949

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
HUSUSİ

Sayın Üstad ,

Mektubunuzu aldım. Alâkanıza bilhassa teşekkür ederim. Hüseyin Daniş merhumun kitaplarına ait olan liste Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesine tevdi edilmiştir. Neticeyi ancak oradaki incelemelerden sonra arzedebileceğim. Saygılarımı, afiyet temennilerimle beraber sunarım.

Yücel

Hasan Âli Yücel'in Rıza Tevfik'e gönderdiği bir mektup.

3 İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul 1978, s. 9; Beşir Ayvazoğlu, **Geleneğin Direnişi**, İstanbul 1997, s. 130, 132.

Hasan Âli Yücel.

21. I. 1949

Muhterem üstad;

Yazmakta olduğum kitapta edebiyat tarihimizin Meşrutiyet başlanna taallük eden bir meselesinin tenvîri ricasında bulunmayı, otuz yıla yaklaşmış bir talebelik alışkanlığının devamı sayınanızı dilerim. 1912 yılında Yahya Kemal ile Yakup Kadri, izleri Peyâm-ı Edebî'de görülen Nev-Yunânî bir edebiyat kurmak ve İran modelinden ayrılıp Yunan modeline gitmek, Avrupa edebiyatlannın kaynağı olan Greko-Latin edebiyatlarına dönmek fikriyle evvelâ Tevfik Fikret merhûma müracaat etmişler; sonra da yine onun tavsiyesiyle Cenab merhûmla görüşmüşler. Cenab'ın Kadıköyü'ndeki evinde vâkî bu mülâkatta zâtı âlîniz de bulunmuşsunuz. Ne Cenab, ne siz, bu fikre tarafdâr olmamışsınız. Nazımda ve nesirde Yunan modeline dönmenin mümkün olamayacağı kanaatinde bulunmuşsunuz.

İstirhâmım şu ki, pek mükemmel olduğunu çok iyi bildiğim hâfızanızın bu fikir ve bu mütâkat hakkındaki mazbutâtını zahmet buyurup bana bildirmek lütfunda bulunasınız. En ileri yaşlarda bile söylemek ve yazmak, sizin için, bir kuşun ötmesi kadar tabiî olduğunu bildiğimden, böyle bir istirhamda bulunmaya cür'et ettim. Belvü bahçesindeki görüşmemizden sonra ne hâdiseler, ne de fırsatlar sizi vicâhen görmeğe müsaade etmedi. Gıyâben sıhhat haberlerinizle alâkalıyım. Yazılarınızı okuyarak da susan bir muhatap gibi sizinle konuşuyorum. Dâima âfiyette olmanızı Tanrı'dan dileyerek derin saygılarımı takdim ederim.

Yücel

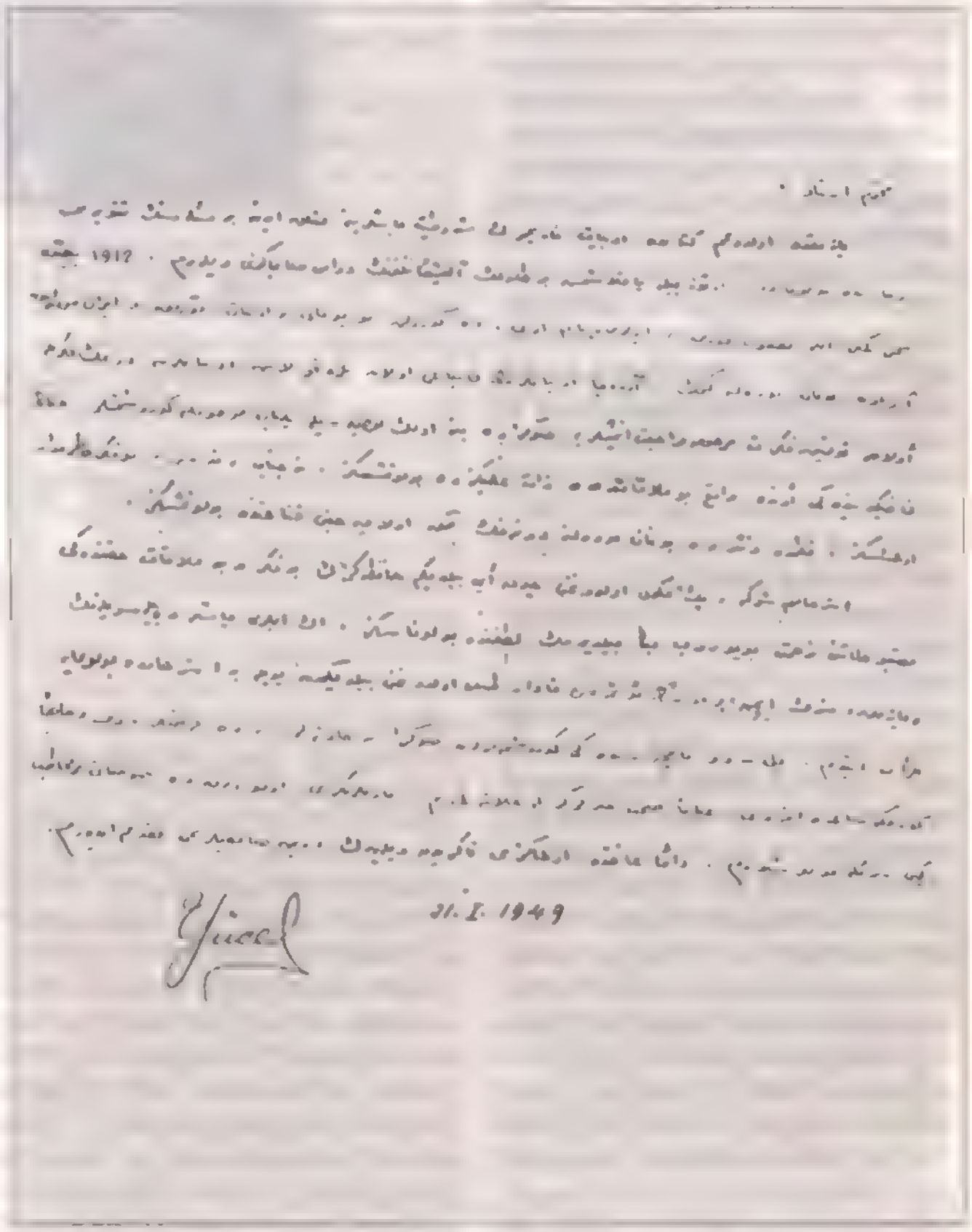

Kadri'den kaynaklanan ve onun etkisiyle bir süre Yahya Kemal'in de benimsemiş olduğu bu anlayış, millî edebiyat taraftarlarıyla özellikle Ömer Seyfeddin'in büyük ölçüde tepkisini çekmiş, çeşitli polemiklerin doğmasına sebep olmuş ve 1914'ten sonra hemen hiçbir taraftar bulamadan ortadan kaybolmuştur. Ancak bununla birlikte bu oluşum, devrin bir arayış halindeki zihniyetini göstermesi bakımından dikkati çekmektedir. Yakup Kadri ve Yahya Kemal gibi devrin iki büyük edebiyatçısının gayretlerine rağmen devrin edebî çevrelerinde hemen hemen hiçbir ilgi görmeyen bu anlayış, Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda şiirde en güçlu temsilcisini Salih Zeki Aktay'da bulursa da, edebiyatta milliyetçiliğin ön plana geçtiği böyle bir ortamda o da herhangi bir etki uyandırmaz.[5]

4 Bu konuda daha önce Şevket Toker tarafından hazırlanan bir çalışmada, mesele bütün boyutlanyla araştınlıp incelenmiş ve konu yeterince aydınlatılmıştır (bkz. "Edebiyatımızda Nev-Yunânîlik Akımı", **Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**. C. I, İzmir 1982, s. 135-163.

5 Hasan-Ali Yücel, **Edebiyat Tarihimizden**, C. I, Ankara 1957, s. 255-298.

6 Şubat 1949

Yahya Kemal Bey'i ilk defa İstanbul'da gördüğüm zaman bana "Şair Kemal" diye tanıttılardı; öyle sanıyorum ki, bu ilk görüşmemiz -hasbettesadüf- Kıbrıslı Mehmed Paşa yalısında (Kanddili'de) Şevket Bey vasıtasiyle idi. Fakat pek emîn değilim. Ben bu genç zâtı pek sympathique bulmuştum. Münasebetimiz de bu âna kadar o râbıta i meveddet ile devam etmektedir.

Hatırıma öyle geliyor ki, Kadıköyü'nde Mühürdar yolunun medhalinde merhum Cenab Şahabeddin Bey'in evinde buluşmamızdan evvel, yine tesadüfen, bir lâtîf yaz günü Boğaziçi vapurlarından birinde Yahya Kemal Bey'le buluşmuştuk. Ben Yeniköy'de Köse Râif Paşa köşküne gidiyordum; büyük oğlu Miralay Fuad Bey'le dersimiz vardı. Güvertede yanyana kısa bir sefer ettikti. O sırada da, pek tabiî olarak edebiyata dair bahis açılmış ve yahya Kemal Bey bana o vakitler zihnini meşgul eden ıslahat fikrini sezdirmişti. Hâlâ Acem mukallitliğinden kendini kurtarmayan Osmanlı şiirine yeni bir istikamet ve yeni bir ideal vermek lüzumundan söz açmıştı. O zaman kırk dakikalık bir vapur seferi esnasında bu bahis üzerine enikonu mübâdele-i efkâra zaman müsait olmadığı için, bu hususta muvaffakıyetl ne vechile temin etmek mümkün olabilecektir, anlamak istedim. Culture méditerranéenne zevkine uygun bir şiir nümunesi ibdâ etmek ve bu maksadı tahkik (réaliser) edebilmek için de bu fikre taraftar ve bu niye mâil olan ve Avrupa edebiyatına az çok âşina bulunan genç şairleri etrafına toplayıp bir yeni école tesis etmek emelinde bulunduğunu anladım. Ben Yunan kültürünü ziyadesiyle takdir eden ve sevenlerden olduğumdan dolayı (hattâ Avrupalılık, zevk ve üslûb-ı edâ ve tavr-ı tefekkür itibariyle hellinsme demek olduğuna kanaat getirmiş bulunduğum halde!) Yahya Kemal Bey'in bu tasavvur ve arzusunun da, meşrû bir ambition olarak kabul edişime rağmen, bu memlekette kök tutabileceğine inanmadığımı derhal söyledim. O vakit söylemiş olduğum sözleri belkl bugün harfiyyen tekrar edemem, fakat hulâsa-i meâli şudur:

Evvelâ méditerranéenne vasfını pek müphem bulduğumdan, onu hellénlque olarak kabulde pek kolay uyuştuk. Ethnographie'de şekil ve şemâil-l vechiyyesi (caractères physionomique) muayyen öyle bir insan nümunesi varsa da öyle méditerranéenne bir şiir nümunesi yoktur. İtalya'nın cenubî kısmı, bütün Anadolu'nun garbî kısmı, Sicilya ve Girit adalarlyle beraber bütün Efe denizi adalan o Yunan kültürünün hem menşei, hem sahasıdır. O halde bu yeni şiir modeli ve ideali néo-hellenique bir şey olacaktı. Eskisinden âlâsını yapamazdık! Lâkin bizde Acem mukallidi olan klâsik edebiyatımızı kökünden ıslah etmek gayreti ve Tanzimat dalgasıyle ortaya atılan Şinası ve peyrevleri, sırf bir tesadüf sâikasıyle Fransız edebiyatının romantik tarzını meşk-l taklid ittihaz ederek uğraşa uğraşa ancak Abdülhak Hâmid'e geldikten sonra o romantizmi taklid edebildiler. Fakat

1918 de Rıza Tevfik

محترم عالی بکه .

۱۳۳٤ سنه ۱۶ ساط

Rıza Tevfik'in 16 Şubat 1334'te (1918) Hasan Âli'ye imzaladığı fotoğraf.

pek tabiî olarak bu teceddüt-perverlik gayreti irticâî bir harekete de sebep olmuş ve meydan vermişti ki, conservation prensibinin iktizâsıdır. Yahya Kemal, Fikret, Cenab, Yakup Kadri, bu yeni meslek müzakeresine giriştikleri zaman Leskofçalı Galib Bey, Yenişehirli Avni Bey merhumların nüfuzu Abdülhak Hâmid'in nüfuzuna galipti ve mukallitleri on kere ziyade idi. Hersekli Ârif Hikmet Bey ile Nâci Efendi de sağ idiler. Muallim Nâci eski klâsik şiirimizi hayli tenkih edip kalaylayarak néoclassique nâmına lâyık bir meslek tesis etmişti ve hayli revaç bulmuştu. Çünkü hâlâ o zevkte adamlardan mürekkep intellectuel bir sınıf vardır. Beri tarafta da merhum Recâizâde Ekrem Bey'in büyük himmet ve gayretleriyle Servet-i Fünün'a topladığı müceddidler grubu vardı ki, hemen hepsi de romantisme mesleğini tervîc (cultiver) ve müdafaa ediyorlardı ve aralarında coopération râbıtası estetik bir doctrine'in verdiği kanaate müstenid olduğu için kuvvetli idi. Fakat romantizm, -bildiğimiz şekilde romantizm-, Rousseau'nun eseridir. Yunânî olan, klâsisismdir. Size, pek iyi bildiğiniz bu şeyleri söyleyişim beyhude olsa bile, benim için öyle değildir. Niçin Yahya Kemal Bey'in idealini beğendiğim halde teklifini encourager etmediğimi haklı gösterecek fikirleri, ancak şimdi, yani zaman beni bil-fiil tasdik ettikten sonra, tafsîlen arzediyorum.

Evet!... "Abdülhak Hâmid romantismin Fransızca şeklini bu memleketin yeni fikirlerine -gürültüsüzce- kabul ettirebildi idi; çünkü o üslûp ve şekil üzere pek câzip ve güzel eserlerle, yani kıymetli hediyelerle takdim etmişti. Bütün Avrupa'da şimdi hâkim olan meslek romantismdir. Bizde de en kavî cereyan budur. Bunun istikametini hellenisme hedefine çevirmek mümkün olmaz sanırım!" dedim. İşte bütün o müzakerelerde beyan etmiş olduğum mülâhazaların hulâsası, yukarıda parantez içine almış olduğum dört satırın hedefidir. Daha başka bir şey de söylemek istedimdi, fakat kabalık etmiş olmak korkusuyla vazgeçtim. Diyecektim ki:

Tevfik Fikret, Servet-i Fünün'da İstanbul'un en işe yarar, müsait gençlerini etrafına toplamış, romantism prensiplerine ve zevkine göre yeni ve şeklen kusursuz ve güzel şiir nümuneleri arzediyorlar. Hattâ bizzat Fikret'i -tam ve estetik mânâsıyle romantik saymaktan ziyade- muvaffakıyetli bir Parnassien addetmek daha doğrudur. Şüphe yoktur ki, exécussion ve expréssion'da kemâle, yani perfection idealini âsâr-ı sanatta göstermeğe mâil olmak yalnız Parnassien'lerin değil, asıl classique'lerin gayesidir; fakat ne olursa olsun Fikret, Servet-i Fünunla kazanmış olduğu mevkii bırakıp da yeni bir meslek tesisine iştirak etmezdi; Cenab Şahabeddin de öyle! Onun symbolisme'i de -ekseriya sıfatla mevsûf olarak kullanmağa mecbur olduğumuz keiimelerle yaptığı- bir technique hünerinden ibaretti. Yani eskilerin nüru, pervânesi ve Hayyam'ın en yüksek rübailerinde olduğu gibi, hattâ Victor Hugo'nun "La Vache, L'âne" manzumelerindeki gibi mühim ve felsefî mânâsıyle telâkki olunmuş bir symbolisme değildi. Yine romantikti ve sermayesini Verlaine'den alır, fakat çok zengin terkiplerle süslerdi. Halbuki Verlaine çok sade ve ekseriya masum bir çocuk rühu kadar sâde-dil bir içli şairdi ve romantiklerin en incesi, en rikkatlisi idi. Bu Fransız şairini İstanbul'a tanıtan Cenab, ne olursa olsun, kim olursa olsun, Fikret'in en muktedir collaborateur'lerinden biri ve malûmât-ı edebiyye ve ilmiyye itibariyle en iyisi idi. Binaenaleyh, o da Fikret'i bırakıp da yeni bir école ve henüz kuvvede, yani tasavvurda olan bir école'e teveccüh etmezdi. Nitekim de öyle oldu: Bu memlekette edebî école teşkil etmek kanunen yasak olmadığı halde Néo-hellenique bir meslek kurmağa merak eden olmadı. Fakat en genç nesil erbâbından bazı kimselerin Fecr-i Âtî unvanlı bir école teşkil etmiş olduklarını işittikti. Nerde? Hani? Kimler? deyinceye kadar, duman gibi dağıldı gitti. Fecr-i kâkib kadar devam edemedi. Öyle pek fevkalâde şahsiyet de vücuda getiremedi. Benim iyi tanımış olduğum genç şair Hâlid Fahri Bey ile iyi hikâye ve roman yazan Refik Hâlid Bey'i çıkanrsanız, değerli muharrir kalır mı, bilmem? Halbuki bu iki kişiyi aynı sınıfa dercetmek pek yanlış olur. O kadar birbirine benzemez adamlardır. Bencu bunlar müstakil muharrirlerdir.

Bundan sonra Dergâh nâmıyle bir de mecmua intişar etmeğe başlamıştı ve o vakit işittiğime göre yeni bir école'ün şiirlerini neşredecek bir vasıta imiş, dedilerdi. Alâkadar olmadım. Çünkü ben küçüklüğümden beri individualiste bir adamım. Müştereken yapılacak işler vardır, onu da itiraf ederim; lâkin felsefede, edebiyatta, bütün güzel sanatların şubelerinde mutaassıp bir individualiste'im. Binaenaleyh école teşkiline kat'iyyen hevesim yok, bilâkis nefretim vardır. Çünkü benim pek muhlis itikadımca bu şeylere fıtraten meyyâl olan bir insan, tabiî ve mübrim (impérieuse) bir ihtiyaç sâikasıyle o vâdiye teveccüh eder ve bu sevk-i tabiî onun için yanılmaz bir sevk-i tabiîdir. Ve bu hâsiyetle onun zihnini faaliyete getirir ve zaten gideceği yola götürür. Kendi kendine bulup seçtiği mesleğin iktizâsına göre terbiyesini ikmâl edebilmesi için de hürriyet-i mutlaka, bir şart-ı lâbüddür (condition sine qua non). Bir artist, bir feylesof için en iyi ve muvâfık discipline budur. Yani istidatlı ve kabiliyetli zi-

Edebiyat Tarihimizden *adlı kitabın 1957 baskısının kapağı.*

hinlerin bilâ-mânı, normal bir surette faaliyette bulunmasını, fonctionner etmesini emniyet altına almaktır. Şüphe yoktur ki, asker olacak bir adamın terbiyesi bunun tamamen zıddı olmak lâzım gelir. Onun içindir ki, ben öteden beri hiçbir felsefî veyahut artistique mezhebe resmen girmek hevesinde bulunmadım, hattâ en âdi mânâsıyle école'ü, yani mektebi bile sevmem. Okumayı ve öğrenmeyi çok sevdiğim halde!...

Tabiatımın bu uygunsuz cihetini de bil-münasebe size -confidentiellement- anlatıyorum ki, bazı kusurların mâzeret sayılabileceğini hatırlayabilesiniz.

Dergâh mecmuasına gelince; onu hiç görmedim, demiştim; fakat o sıralarda mı idi, neydi bilmem; Cenab'ın bir yerde -hayâlen- tasavvur ve fantaisiste bir kalemle tasvir etmiş olduğu "Derviş" isimli bir manzumesini matbû gördüm. Hakiki bir dervişe benzetemedimdi. İstanbul'u hiç bilmeyen bir Amerikalı'nın, Binbir Gece hikâyesinden telâkki etmiş olduğu dağınık -yani râbıtasız- impression'lardan yapılmış bir İstanbul levhası gibi idi. Yine o sıralarda İbnürrifat Sâmih nâmında -hiç hoşlanmadığım- bir adamın "Hasaneyn" unvanlı bir manzumesini okumuştum ki, pek muhlisâne bir edâ ve hakiki bir derviş lisanıyle yazılmış iyi bir "nefes"di Yahya Kemal Bey de o manzumeyi -benim gibi ve benim kadar- takdir etmiş olduğundan dolayı tanzîr ve nazîreyi İbnürrifat Sâmih'e "İthâf" etmişti. Bu iki muhlis ve beliğ manzumeye karşı Cenab'ın "Derviş" unvanlı manzumesi -kalp para gibi- göze batıyordu.

Bu bahsimize doğrudan doğruya taallûku olmayan bu üç manzumeyi yekdigerine kıyas ettikten sonra bahsimizin kadrosuna idhal edişim, bir hakikate misal olsun diye arzetmek kasdıyladır. O da şudur ki: Dervişten, teberden, keşkülden, kemerden bahsetmekle, hattâ, Hak, hü, eyvallah!... demekle dervişâne şiir yazılmış olmaz. Bunlar zevâhirdir. Benim matbû bir nefesimde dediğim gibi:

Dervişlik nefsine hâkim olmaktır,
Esîr-i nefs olan derviş değildir.
Aşkı rehber edip Hakk'ı bulmaktır,
Keşkül, teber, asâ, tığ, şiş değildir.

Bilmem hangi dervişin sözüdür?!. Fakat şu basit sözler ki, şair, mânevîyat bahsinde kendini mevzuâtın rengine boyanacak kadar ounnla identifier etmelidir:

Görmek değil imiş görmek!
Bilmek değil imiş bilmek!
Erenlere gönül vermek
Rengine boyanmak imiş!...

Yahya Kemal ile hellenisme meselesine gelince, verilecek hüküm pek sarih ve pek kolay formuler edilebilir. Ben fikrimi kısaca arzedebilirim.

Eski dostlarımdan olan Yahya Kemal Bey'in bütün eserleri -benim bildiğime göre- şiirlerinden ibarettir. Hepsinin de tab' olunup olunmadığını bilmiyorum. Okumuş olduklarım, vezin ve kafiye ve âheng-i nazım ve selâset-i beyân itibariyle kusursuz itibariyle kusursuz ve mutenâ (soignées) şiirlerdir. Nedimâne bir zevk ile tıraşîde (ciselées) bu şiirlerin çoğu lirik'dir. Bir ikisi de épique bir edâ ile mümtâzdır, fakat épopée sayılamaz. Çünkü "Akıncı" ve "Mohaç Türküsü" gibi beş on beyitten ibaret küçük kıt'alardır. Destanların mevzuunu teşkil eden uzun ve karışık vak'alar yok. Arzettiğim iki misal, ancak güzel ve sipâhiyâne bir tavrın maharetle arzolunmuş bir revue'südür. Bu beau jeste chevaleresque bir tek kahramana atfedilmiş olmadığı halde ona yine bir chanson de jeste demek yanlış olmasa gerektir. Bu genre'ın en iyi ve meşhur nümunesi, La chanson de Roland'dır. Malûm!... Bizde Köroğlu da bu sınıftandır, fakat "kımet" itibariyle ötekinden çok aşağıdadır. Bununla kıyas kabul etmez! Yahya Kemal Bey'in bence malûm olan şiirlerinde hiç hellenisme'in şemmesi yok!... Çok kolaylıkla his olunan bir şey varsa, -Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitâtı zamanında- Lâle Devri şenlikleriyle idâme-i hayat eden şehvet-perest ve pür-heves bir Bizantinisme'in, mahmur bir neş'esi var ki, şairin fıtrî mizacına pek muvâfık bir hâlet-i rûhiye olduğu için o neş'eyi hemen hemen şair Nedim kadar güzel tasvir etmiştir. Kendi felsefesi de tamamiyle Nedim'in ve Ömer Hayyam'ınki gibi oppurtuniste'dir; "Hayat bir ân-ı fırsattır. Onu mümkün olabildiği kadar hoş geçirmelidir" cümlesiyle çoktan düstur şeklinde ifade etmişlerdi. Yahya Kemal, kendi felsefesini, tarz-ı maîşetini ve Osmanlı edebiyatında rolünü pek doğru ve hem de beliğ bir lisan ile şu dört mısrada ifade etmiştir: "Sene 1140" unvanlı şiirinin şu son kıt'asını bir daha okuyun, çok beliğdir;

Ey Kemâl, eyyâm gördüm meslek-i şûhânede,
Neşve verdim cüşişimden devr-i Ahmed Hân'e de;
Dehrden bir kâm alup bir şeb bu mâtemhânede
Eyledim mehtâbı da'vet hem düğün alâyına.

Pek iyi değil mi?... Mâdem bütün kâinat ile beraber hayat da fânidır, zannederim ki, Nedim devrini bugün tekrar yaşatan ve o devirde yaşayan bu şuh şairin hayat felsefesi pek doğru ve opportunisme'in ma'kul yaşayış tarzı olsa gerek.

Azîzim efendım,

Bu hafta İstanbul'un densiz havası Sibirya soğuğunu ve soğukluğunu bize tattırdı. Hepimiz nezleden bîzâr olduk, dışarı çıkamadık ve ben çok yorgun olduğum için size bu müsveddeleri tashih ve tenkih etmeden göndermeye mecbur oldum. Türkiye'de, daha doğrusu Osmanlı şiirinde birçok hellenisme fikirleri ve hayalleri vardır. Hattâ bütün tasavvuf felsefesi neo-platonisme'in İran'a aksetmiş olan gölgesinin gölgesidir. Hâlâ merbut bulunduğumuz bâzı âdetler, hurâfeler eski Yunan'dan intikal etmiş şeylerdir. Yalnız evvelâ İran'a, İran'dan Selçukiler'e, onlardan bize miras kalmış şeyler olduğu için nereden geldiğini bilmiyoruz. Bu bahsi şimdilik bıraktım. Bu yazdıklarım kâfi gelmezse yazınız, bildiğimi söylerim. Bu müsveddelerin vusûlünü iki satırla lütfen bildirseniz çok memnun olurum. Selâm ve meveddet.*

Rıza Tevfik

(*) Hasan-Ali Yücel, **Edebiyat Tarihimizden**, C.I, Ankara 1957, s. 270-276. Rıza Tevfik mektubunda muhtemelen yaşlılık ve hastalık dolayısıyla bazı şeyleri yanlış hatırlıyor olmalı; meselâ Hersekli Arif Hikmet'in 1880'lerde Türk şiiri üzerinde hâlâ etkisinin olduğunu zannetmesi; Hâlid Fahri'nin (Ozansoy) Fecr-i Atî grubu içersinde yer aldığını zannetmesi gibi. Burada belirtmek istediğim bir şey daha var: o da, CHP'nin sekiz yıl kadar (1938-1946 arası) Millî Eğitim Bakanlığı'nı yapmış olan Hasan-Âli Yücel'in harf inkılâbından yirmi bir yıl geçmiş olduğu halde mektuplarını hâlâ eski harflerle, hem de gayet okunaklı bir şekilde yazıyor olmasıdır (A.U).

Ankara, 7. II. 1949

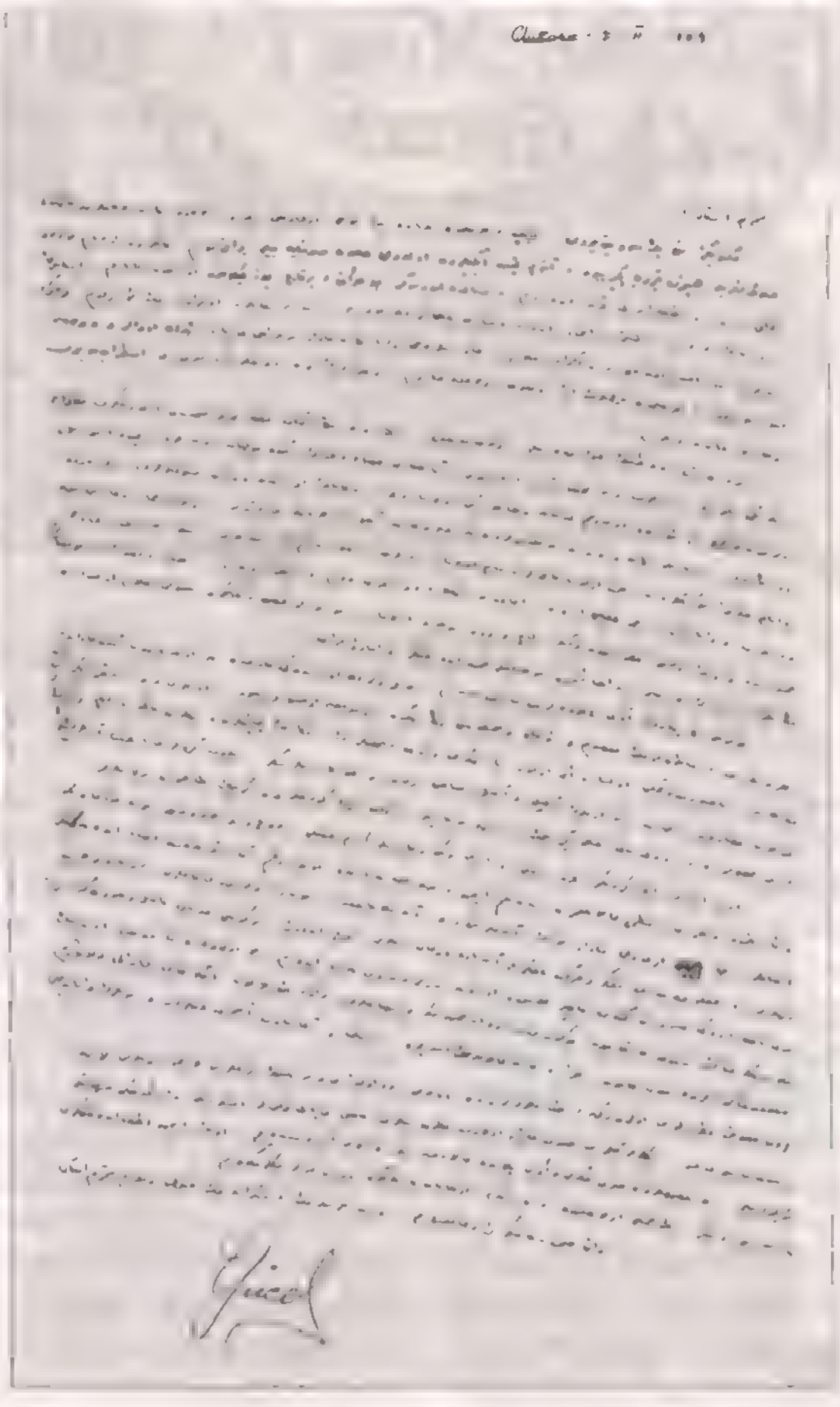

Muhterem üstad,

Mektubunuz beni pek sevindirdi. Tabiat, herhalde hesapta pek kuvvetli olmadığı için olacak, yaş sayılarına bakmadan soğuklarıyla hepimizi kırıp geçiriyor. Annem yetmiş ikilerde olduğu halde sokağa bile bırakmıyorum. Yanınızda olsam bu evlad tahakkümünü size de tatbik etmeyi tecrübe ederdim. Müsaade ederseniz bu cür'eti, birkaç yüz kilometre uzaktan yapayım. İstanbul'un "dönek ve densiz" havasına itimad edip dışarı çıkmanızın bu derece sert bir mukabeleye uğramasına pek üzüldüm. Görülüyor ki şiirlerinizi bastırmak gibi bir "ikrâm-ı aklâm" gayesiyle dahi olsa bahara kadar bu mizâcı kaypak şehrin odanıza dolan havasıyla yetinmek, her halde hareketlerin en uygunu olacak sanırım. Vücudunuzun da ruhunuz gibi her türlü ıztıraptan berî olmasını candan dilerim.

Size karşı su-i zannın civarımda bile dolaşamayacağını, sizin de bana ancak lütfen muhabbetle mutehassis olduğunuzu yakîn ile bildiğimi bilirsiniz. O hürmet ve muhabbet şarab olsaydı, anahtarı kazâ ve kaderin elinde bulunan zaman mahzeni içinde otuz yıl kaldıktan sonra benim şu anda duyduğum lezzetten daha nüşîn olamazdı. Bir kayanın üstünden düşen su kütleleri, en sert rüzgârların şamarıyla nihayet zerre zerre tüllenseler de yine su kalarak asıl ana cereyana karışırlar. Onların buhar olması bile bir eyyâm sonra yükseklerden rahmet olup yağmalarına mâni olamaz. Ne garip bir devr-i dâim? Belki hazîn, fakat ısrarlı ve inatçı bir dönüş ve dayanış. Bence hakiki irâde, ancak bu inkılâb düşkünü devam ve istikrârdadır. Hayat ve mukadderât, bu tezâdın muhtevâsında ve onun birleşme noktasında değilse hiçbir yerde mevcut olamaz. Bu sözler fazl u kemâlinize ma'lûmu i'lâm olsa da bana nazaran, sizin derhal ve daha iyisini kolaylıkla tahmin edeceğiniz bir ifâde-i merâmdır.

Bugünlerde Peyâm'ın edebî ilâvelerini karıştırıyorum. Bu gazetelerin üstündeki tarihte ben on beş yaşında kadardım. Her bir satırı, hâtıralarımın ma'sum ve şevkli bir sahifesini bana yeniden okumak fırsatını veriyor. Onları da, şiirleriniz gibi toplayıp bastırmak mümkün olsa ne iyi olur? Fikrî ve edebî şahsiyetinizin rengârenk çiçeklerinde bekleyen balını, hiçbir arının gıdalanma tesadüfüne bırakmadan, yine onların asıl ve asîl sahibi olan siz, toplayabilirsiniz. Çok kereler kaba cins arıların besin uzuvlarında birer deli balı hâline getirilmek istenen bu yazılar, ancak sizin gümecinizde gerçek tatlarını bulabilirler.

İster istemez içine girdiğimiz garb medeniyetini, eski ve yeni dünyasıyla adamakıllı, ruh ve fikir cephelerinde bilip tanıdıkça daima satıhta ve her zaman sathî kalacağımıza inandığım için, sormak cesaretinde bulunduğum ana mesele hakkında lütf edeceğiniz izahlar, beni olduğu kadar Türk aydınlarını da aydınlatacaktır. Yunan ve Latin kaynakları, beşerîleştirilmiş ilâhları, akla tanıdığı tefekkür ve hareket haklarıyla Asya'da doğan dinleri mezc ederek bugünkü medeniyeti nasıl vücuda getirmiş, bunu anlamadaki zarureti kendi nâçiz nefsimde uzun senelerden beri hissediyorum. Bu mevzûda tâ Midhat Efendi'nin "Klâsikler Münakaşası"ndan başlayıp bugüne kadar serd edilmiş fikir ve izahları bir araya toplayıp anlatmayı faydalı buluyorum. Hukuk fakültelerinde medenî kanun, ceza ve ticaret kanunlarının, İsviçre, İtalya ve Almanya'dan alınmış metinlerini ve bunların dayandığı Roma hukuku nazariyelerini öğretirken, Tıp fakültelerimizde anatomi, zooloji ve botanik terimlerini Latince söylerken Latin dilinden tamamiyle bî-haber, binlerce kelimeyi sırf klişe olarak belleyen beyinlerin nasıl kapalı bir gözle işlediği ve işleyeceği suhûietle ölçülebilir. Bu hususlarda sırf fikrî ve edebî planda kalarak tenevvür ve tenvîr arzusundayım. Onun için lütf edeceğiniz te'kîd buyurduğunuz, pek kıymetli olacağında zerre şüphem olmayan yazılarınızı dört gözle beklemekteyim.

Dâima sıhhat ve âfiyetinizin duacısıyım. Derin hürmetlerimin ve şükranlarımın kabulünü dilerim muhterem üstad.

Yücel

TURGUT KUT

Batı, engisizyon mahkemeleri marifetiyle o kadar cana kıydı ki!..

Engizisyonun mücadelesinde *inquisitio* sürecini başlatan en önemli unsur 'şüphe'dir. Kilisenin anlayışına göre putperestlik, şeytana, demonlarına ve kâfir tanrılarına hizmet amacına yönelik gizlice yürütülen bir faaliyet olması nedeniyle ancak 'şüphe' ile ortaya çıkarılabilir. Kilise için putperestlik, kehanette bulunma, demonlar ve insanlar arasında ilişki kurma gibi unsurları da içerdiği, kâfirlik ile büyücülük arasında yer alır. Kilise tarafından her büyücünün potansiyel bir putperest olarak görülmeye başlanması, engizisyon tarafından yürütülen takip sürecini hızlandırmıştır.

Zanlıların engizisyon mahkemelerine çıkarılmasına katkıda bulunan bir diğer önemli unsur 'muhbirlik' ve 'ihbar' faaliyetleridir. Muhbir, noter ve tanıklar önünde verdiği yeminli ifadeyle ihbarda bulunur. Zanlı sorgulanmaya başlamadan önce hangi suçları işlediği, muhbire atfen (ancak muhbirin kimliği verilmeden) kendisine bildirilir. İşlediği suç veya suçlara ilişkin ayrıntılar muhbir tarafından mahkemeye verilememiş ise, zanlı genel olarak heretik tarikatlara üye olmak suçundan yargılanmaya başlar; soruşturma ilerledikçe işkencenin de katkısıyla, diğer suç istinatları kendisine kabul ettirilir. Yargılama sürecinin esas amacı, herhangi bir karara varılmaksızın, zanlının veya suçlunun suçunu itiraf etmesidir ve bunun temel amacı, daha önceki dönemlerde de tedrici olarak uygulanmış olan işkencedir. Kilise karşıtı sapkın gruplara karşı yürütülen davalarda işkence uygulanması konusunda 1252 yılında Papa IV. Innocentius, 1265 yılında da Papa IV. Clemens tarafından ferman çıkarılmıştır.

Adına engizisyon denen bu rafine ve acımasız kıyım mekanizmasının oluşumunu hangi nedenler gerekli kılmıştır? H.C. Lea, *Ortaçağda Engiziyonun Tarihi* isimli olağanüstü yapıtının I. cildinde, engizisyon örgütlenmesini ve engizitörleri şöyle anlatır: "Engizisyonun örgütlenmesi çok basit ancak etkileyiciydi. İnsanların yüreğinde ihtişamdan ziyade, onları korkudan felce uğratacak bir etki yaratırdı. Çünkü piskoposlar şatafatlı, dikkat çekici giysiler içinde, etraflarında hizmetlileri olduğu halde dolaşırken, engizitör, mensubu olduğu tarikatın basit giysisi içinde, yanında silahlı adamlarıyla etrafına korku salardı."

'Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi' papa engizisyonun da tartışmasız lideriydi. Engizisyon mahkemesi sıradışı bir yargı mekanizması olarak, papalık hiyerarşisinde yer alan diğer üyeler ve hatta üst düzey tarikat mensuplarından bağımsız, herhangi bir sansür ve kontrole tâbi olmadan faaliyet gösterirdi. Engizisyon mahkemelerinin böyle bağımsız ve olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak çalışmasına izin verilmesinin nedeni, şeytanın emrine girerek "Katolik Dünya" ülküsüne savaş açmış sapkın tarikatlarla hızlı ve kararlı bir savaş yürütebilmektir. Hatta engizisyonun doğrudan krala bağlı olduğu İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde mahkeme, çalışmalarını papalığın izni olmadan yürütebilmiştir. Papalık, yetki karmaşası, güç kaybı ve benzeri kaygılarla, bu kuraldışı uygulamaya hiçbir zaman müdahale etmemiş, bilakis Portekiz ve İspanya'da yapılan kıyıma açıkça veya el altından onay vermiştir. Görünürde, engizisyonun sürdürdüğü acımasız mücadelenin sorumlusu papalık değil engizisyondur. Papalık istese, bu amansız av sürecini durdurabilir, en azından engizisyon kurbanlarına sahip çıkardı. Ancak bu kıyım meka-

nizması bir kez çalışmaya başlatılmıştır ve onu durdurmak söz konusu değildir. Tam tersi, 'Kutsal Mahkeme' kilisenin uyguladığı baskı ve zulmü meşrulaştırdığı için papalık için yararlı dahi görülmektedir.

Engizitörler papa tarafından atanır ve sadece ona karşı sorumludurlar. Ancak kâfir tarikatlarının takibiyle görevlendirilmiş bir ordunun 13. yüzyılın ortasından itibaren papalığa ulaştırdığı bilgilerin sayısı o denli artmıştır ki, Roma bu bilgileri değerlendiremez hale gelmiştir. Papa IV. Urbanus (1261-1264) bu konuya "yetki devri" yoluyla bir çözüm bulmuştur. Mahiyetinden kardinal Gaetano Orsini'ye farklı bölgelerden gelecek bilgileri değerlendirme ve ülkeler arasında engizisyon faaliyetlerini koordine etme görevi vererek onu başengizitör olarak atamıştır. Zamanla rekabet içine giren kardinallerin de baskısıyla papalık sahip olduğu büyük gücü paylaştırmak zorunda kalmıştır. Boylece papalık sarayında birçok yetki, engizitörlerin eline geçmiştir.

Engizitörler başlangıçta Dominiken Tarikatı'nın üyelerinden seçilmekle birlikte, zamanla Fransiskenler de engizisyon mahkemelerinde görev almaya başlamışlardır. Kutsal mahkemelerin görev alanının genişlemesi ve iş yükünün artmasıyla farklı tarikatlardan, hatta ruhban sınıfından olmayan kesimlerden seçilmiş engizitörlere sıkça rastlanır olmuştur. Farklı geçmişlere sahip olan engizitörlerin seçilme yaşı, Papa V. Clemens (1305-1314) döneminde 40 olarak belirlenmiştir. Zalim ve merhametsiz, enerjik, kariyer düşkünü, hırslı ve fanatik bir yapıda olmak engizitörlüğe seçilecek kişide aranan niteliklerin başında gelmektedir. Temiz bir geçmişe sahip olmak engizitörlüğe seçilmede önemli bir avantaj sağlamakla birlikte, bazı istisnalar da mevcuttur. Örneğin, Dominiken Robert le Bourge tövbe etmiş eski bir Katharosçu olarak 1233 yılında Lorre bölgesi engizitörlüğüne atanmıştır. Özellikle acımasız takiplerle geçen bir-iki yılın ardından terfi ettirilmiş ve güney bölgesi hariç olmak üzere, Fransa başengizitörlüğüne atanmıştır. Yaptığı kitlesel idamlar nedeniyle "Kâfir Çekici" olarak anılmaya başlayan Le Bourge uyguladığı yöntemler nedeniyle halk arasında infiale neden olunca, papa tarafından görevinden alınarak tutuklanmış ve yaşam boyu hapis cezasına çarptırılmıştır. Engizisyon tarihinde, işlediği suçlardan dolayı kilise tarafından yargılanarak cezalandırılan ilk ve son engizitör Le Bourge'dur. Papa IX. Gregorius tarafından 1227 yılında Almanya başengizitörlüğüne atanan Konrad von Marburg 6 yıl boyunca, içinde kendi akrabalarının da bulunduğu çok sayıda insanı yakılmaya göndermiştir. Dominiken Bernard Gui 1306 yılında henüz 36 yaşındayken Toulouse engizitörlüğüne atanmıştır. Daha çok "engizisyon teorisyeni" olarak anılan Gui, hazırladığı el kitabıyla sorgulama teknikleri konusundaki uzmanlığını diğer engizitörlere aktarmıştır. İspanyol Dominiken Nicolas Eymeric 14. yüzyılın ikinci yarısında Tarragona'ya engizitör olarak atanmıştır. Tutkulu bir Aziz Tommaso hayranı olan Eymeric hazırladığı *Directorium Inquisitorum* adlı eseriyle heretizme ilişkin kapsamlı bir incelemenin yanı sıra, meslektaşlarına heretiklere uygulanacak sorgulama, işkence ve infaz yöntemleri konusunda yeni bilgiler aktarmıştır. Yukarıda sayılan tüm engizitörler içinde, acımasızlığıyla ünlenmiş, İspanya'nın ilk başengizitörü Thomas de Torquemada ayrı bir yere sahiptir. Görevde bulunduğu 9 yıl içinde (1480-1489) sorguladığı yaklaşık 100.000 kişinin 9000'ini işkenceyle sorguladığı tahmin edilmektedir. Sorgulananlar yakılmak dahil, hücre mahkûmiyeti, aforoz, utanç giysisi "san benito" ile yaşamak zorunda bırakılma ve mallarına el konma gibi muhtelif cezalara çarptırılmışlardır.

Engizitör sınırsız yetkilere sahiptir; herhangi bir şehri ziyaretinden birkaç gün önce, kilise yetkililerinden halka "olabildiğince kısa bir süre içinde toplanarak günah çıkarmaları" talimatını vermelerini isteyebilir. Yine "toplu günah çıkarma eylemine katılmayanların ipso facto kiliseden ihraç edileceği" engizisyonun talimatı olarak halka duyurulmak zorundadır. Tek başına bir örnek dahi, engizitörlerin ne denli büyük bir güce sahip olduğunu ve bu gücü ne denli körüye kullandığına işaret etmektedir. Papa dışında hiç kimse onların kiliseyle ilişkisine son veremez. Papanın maiyeti dahi özel izin almaksızın engizitörleri uyaramaz, görevden el çektiremez. Kanonik hukuk, engizitörün faaliyetlerini kısıtlayan ve engelleyen herkesin aforoz edilmesini öngörür. Engizitörler hiyerarşik yapılanmada, en az kendileri kadar acımasız kâfir avcıları olan piskoposlardan önde gelirler. Papanın, piskoposlara "kardeşim" diye hitap ederken, engizitörlere "oğlum" diyebilmesi aralarındaki ilişki hakkında bir fikir vermektedir. Engizitörler teritoryal yetkileri nedeniyle piskoposlarla yakın işbirliği içindedirler. İşkence yapılırken ve karar açıklanırken piskoposların mutlaka ortamda bulunmaları istenir ve izinleri alınır. Engizitörler işlerinin yoğun olduğu dönemlerde, baktıkları davaların bazılarını mensupları oldukları tarikatın -yardımcıları olarak nitelendirilen- üyelerine devrederler.

Kaynak: Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*, Dost Kitabevi, Ankara 2001

BU FOTOĞRAFLARDA BİR TARİH CANLANIYOR

Kuşbakışı Taksim Meydanı

ESER TUTEL

İşte, yaklaşık 70 yıl öncesinin Taksim Meydanı... Yani, 1930'lu yılların...

Fotoğraf besbelli ki, bir tayyareden çekilmiş... Nedense tek motorlu, bez kanatlı, üstü açık bu derme çatma pır-pırlara "uçak" demeye insanın dili varmıyor. Bunlara o zamanlar "uçan" anlamına tayyare denirdi, bugün de o günlerin anısına tayyare demek yanlış olmasa gerek...

İstanbul'un nüfusunun 700 bin, hadi bilemediniz 800 bin olduğu günlerdi o günler... Sokaklar bomboş denecek kadar tenha idi... Caddelerde bile gelip geçenler parmakla gösterilecek kadar azdı... Vasıta sayısı ise üçü, beşi geçmiyordu! İnanmak istemeyenlere Taksim Meydanı'nın 70 yıl önce çekilen bu fotoğrafını göstermek gerek... Resimde durakta yolcu indirip bindiren iki ve de ortadaki göbeğin çevresinde dönen iki tramvaydan başka toplu taşım aracı görünmüyor... Sağda solda, birkaç da otomobil... Dikkatle bakın: Hepsi o kadar...

Görüldüğü gibi Taksim Meydanı düzenlenmesinin üstünden fazla bir zaman geçmemiş. İtalyan heykeltıraş Prof. Pietro Canonica'nın yaptığı Cumhuriyet Anıtı 1928'de meydanın ortasına yerleştirilip o yılın ağustos ayında törenle açılmış... Anıtın İstiklâl Caddesi'ne bakan tarafı Cumhuriyet Türkiyesi'ni, Harbiye yönüne bakan yüzü de Kurtuluş Savaşı'nı temsil etmekte... Öteki iki yanında da iki asker heykeli var. Birinin elindeki savaş bayrağı, ötekinde barış bayrağı...

Fotoğrafın ön kısmında düz çatılı geniş yapı, Sular İdaresi'nin depoları... Hani, bayramlarda ışıklandırılmış renkli suların aktığı yer... Sol alt köşe ise, o günlerin en mutena semtlerinden Talimhane... Yani önceleri Taksim Topçu Kışlası'nın talim yeri iken, sonradan İstanbul'un ilk modern apartmanlarının birer ikişer yükselmeye başladığı yer... Tarlabaşı Caddesi buraya açılıyor... Şehit Muhtar, Abdülhak Hamit, Aydede, Lamartin ve Topçu Caddeleri hep bu blokta yer almakta... En sağdaki binalar ise topçu kışlasının meydana bakan tarafındaki ucu...

Kışla, 1920'li yıllardan itibaren yavaş yavaş boşaltılmış, ortadaki avlusu spor alanı olarak kullanılmaya başlanmış... O yıllarda futbol maçlarından boks karşılaşmalarına, at yarışlarından idman şenliklerine kadar sporun her türlüsü hep burada yapılmış. Bunlar yetmiyormuş gibi Marmara'da balıkçıların ağlarına takılan dev bir köpek balığı da getirilip, güneş altında kokuncaya kadar burada teşhir edilmiş! Fotoğrafın çekildiği günlerde kışlanın kısmen yıkılmış olduğu görülüyor. Yıkım çalışmaları bir süre sonra koca binanın buradaki ucuna da gelecek... Daha da gerisi, İnönü Gezisi'nin önündeki otobüs duraklarının bulunduğu geniş kaldırım...

Ortada, birbirinin uzantısı olan dört köşe iki çiçek parkının bulunduğu yerde günümüzde Taksim metro istasyonunun iki girişi yer almakta... Onun da karşısında bugün, 1969'da hizmete giren Atatürk Kültür Merkezi yükselmekte... Ama opera binası olarak inşaatın başlamasına daha çok vakit var... Orada o tarihlerde Elektrik İdaresi'nin Fransız müdürünün lojmanı olan, cephesi yemyeşil sarmaşıkların sarıp örttüğü konağı bulunuyor.

Karşıda sola doğru giden sokak, bugünkü Mete Caddesi... Sağa doğru uzanan, sonra da kıvrılarak Dolmabahçe'ye doğru inen cadde ise Ayaspaşa Caddesi'nin başı... Günümüzdeki adıyla Tâk-ı Zafer, devamı da İnönü Caddesi... Daha önceleri burada Müslüman mezarlığı yer alırken, mezarların kaldırılmasından sonra elde edilen düzlükte yedi, sekiz katlı apartmanlar inşa edilmiş. Bu apartmanlar bugün de yerli yerinde durmakta...

(Üstte) Sizleri 70 yıl öncesine götürecek olan bu fotoğrafla 1930'lu yılların Taksim Meydanı'nda bir gezintiye çıkıyoruz. (Sağda) Taksim Meydanı'nın günümüzdeki hali.

Sağ taraf ise günümüzde Vakıflar Bankası'nın, yanında Marmara Etap'ın, 1988'den sonra da yeni adıyla The Marmara Oteli'nin yükseldiği yer... Eskiden burada Citroen Garajı ile Osmanlı Bankası'nın Fransız Genel Müdürü'ne tahsis edilen ve mimar Vallaury'nin imzasını taşıyan görkemli konak yer alırdı. Bu konağa, 1960'lara kadar İstanbul Kulübü yerleşmişti... Bitişiğinde İngiliz Pears'in evi vardı. Onun da yanında, iki katlı basit binada, Ankara Pazarı hizmet vermekteydi... Ve de, Cumhuriyet Anıtı'nın tam önünde, ünlü Kalinis Apartmanı...

Sağa doğru ilerleyen Sıraselviler Caddesi'nin başında Maksim Gazinosu'yla Taksim Sineması vardı. İstiklâl Caddesi'nin başında da Eftalofos (Yedi Tepe) Gazinosu ile Eski Fransız Veba Hastanesi olan sonraki Fransız Konsoloshanesi...

Türkiye'nin gözbebeği nasıl İstanbul'sa, İstanbul'un da gözbebeği, Taksim ile çevresiydi. Dahası, Batılılaşma hamlelerinin gerçekleştirildiği o günlerde Taksim, İstanbul'un Batı'ya açılan en önemli pencerelerinden biri olmuştu... İnsan bir fırsatını bulsa da, günümüzde de bir helikoptere binip şöyle bir tur atarak Taksim ve çevresine göz atabilse...

Aradan geçen 70 yılda meydana gelen değişiklikleri görünce şaşıp kalmaması mümkün mü?!

Kâzım Karabekir'in Notlarında II. İttihat-Terakki Kongresi'ne Verilen

Miralay Sadık Bey'in Layihası

FARUK ILIKAN

Yakın dönem tarihimizde çok önemli bir yer tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908-1918 yılları arasında dokuz kongresi toplanmıştır. Bunlardan dördü Selanik'te ve gizli (1324/1908, 1325/1909, 1326/1910, 1327/1911) beşi İstanbul'da ve açıktır. (1328/1912, 1329/1913, 1332/1916, 1333/1917, 1334/1918).

Yazımızın konusu cemiyetin ilk defa gizlilikten çıktığı, Merkez-i Umumi azalarının açıklandığı[1] Ekim 1909'da yapılan ikinci kongresidir.

10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908 de Hürriyet'in İlanı'ndan başlayarak bu kongreye kadar olan dönemde "Cemiyet-i mukaddese" olan İttihat ve Terakki'ye karşı fikir ve gruplar ortaya çıkmış, meclis-i mebusan ve ayanda sert tartışmalar yapılmıştır. Cemiyet'in fırkalaşması ve orduyla ilişkisi sorun olmuştur. Kamil Paşa düşürülmüş, 31 Mart irtica hareketi bastırılmış, Abdülhamid hal' edilmiştir.

İşte bu kargaşa içinde toplanacak olan kongreye Cemiyet'in önde gelen isimlerinden (daha sonra da muhaliflerinden) Miralay Sadık Bey* bir layiha göndermiştir. Bu layihada Cemiyet'in Siyonistlerin elinde bulunan mason locaları vasıtasıyla zararlı bir cereyana kapılmakta olduğunu, bunlara alet olan Talat, Cavid, Cahid (Hüseyin), Ahmed Rıza beylerin ve emsallerini Cemiyet'ten çıkarılmalarını istemektedir. Ayrıca Edirne murahhası İhsan Bey ve erkan-ı harb binbaşısı Hüseyin Kadri beyleri Şehzadebaşı'ndaki evine davet ederek onlara da Yahudilik ve masonluğun İslâmiyet aleyhindeki tarihi çalışmalarını ve bütün dünya ıktisadiyat ve edebiyatına hâkim olduklarını anlatmıştır.

Layiha tehlikeli bulunarak gündeye alınmamıştır.

Kâzım Karabekir Paşa.

(*) Araştırmacı, yazar.

• Miralay Sadık (Mehmet). 1860-1940. İstanbul'da doğdu. Harbiye'yi bitirdi. Kurmay sınıfına ayrıldı. Bir süre askerî mekteplerde hocalık yaptı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümetle görüşmelerde bulunmak üzere seçilen Cemiyet'in üç delegesinden biri oldu. (Diğer ikisi Dr. Nazım ve Ömer Naci'dir.) Az sonra Cemiyet'den gelenleriyle ayrılığa düştü. Partî içi muhalefetin başında bulundu ve "Hizb-i Cedid" hareketini başlattı. Miralay rütbesindeyken askerlikten emekli oldu. İttihat ve Terakki'den ayrılarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurdu. Babıâlî Baskını ve Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi olaylarından sonra Gümülcineli İsmail Bey'le yurtdışına kaçtı. Birinci Cihan Harbi'nin çıkması üzerine Mısır'a gitti. Burada Osmanlı Devleti ile savaşan İngilizler'in yanında yer aldı. Onlar hesabına maaşlı çalıştı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 25 Nisan 1919'da İstanbul'a döndü. Fırka'nın başına tekrar geçti. Yine hizipçilikle uğraşmaya başladı. Ancak çok etkisiz kaldı. Millî Mücadele'ye karşı çıktı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 150'likler [illegible] sine alındı, yine yurtdışına kaçarak İngilizler'e sığındı. Bilahare Romanya'ya yerleş[illegible] 16 Temmuz 1938 tarihinde yürürlüğe gir[illegible] 150'liklerin affıyla ilgili yasadan faydala[illegible]rak 1940 yılında İstanbul'a döndü ve aynı [illegible]ce öldü.

[1] [illegible]

me alınmamasına karşılık Cemiyet'e inkılâptan önce girmiş olanlarla Merkez-i Umumi azaları arasında (Edirne murahhası İhsan Bey, Doktor Nazım ve Ömer Naci beylerin de bulunduğu) söz konusu layiha hakkında görüşmeler yapılmıştır

Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir İzmir gezisinde.

Görüşme neticesinde; masonluğun siyasî olmaktan ziyade milletlerarası bir teşekkül olduğu, localarında siyasetten bahsetmenin yasaklandığı, her dinin mukaddes, her milliyetin muhterem olduğu, yalnızca insaniyetin selamet ve yükselmesine çalıştığı, milletlerin münevverlerini diğerlerine tanıtmak ve milletlerarasındaki ihtilafların kanlı harplere meydan vermeden hükm usulüyle halletmeye çalışmanın kuruluş maksadı olduğu belirtildikten sonra masonluğa her milletten bir çok münevver ve insaniyet sahibi zevat, hatta kralların, imparatorların dahil olduğu ve bunları Yahudilik ve Siyonistlik'e körü körüne alettar diye itham etmeye aklen ve mantıken imkân olmadığı ve Talat, Cavid ve diğerlerinin Cemiyet'ten tard edilmemeleri gerektiği sonucuna varılıyor.

Ayrıca Merkez-i Umumi'de de emniyet-i umumiyede Siyonist teşkilatın aleyhinde faaliyetin artması, Kara Kemal Bey'le de İstanbul müderrisînden, ulemadan bir heyet teşkil edilerek millette dinî his ve terbiyenin takviyesi, ahlak-ı umumiyenin korunması ve ıslahı hususunda esaslı ve programlı bir neşriyatın temini kararlaştırılıyor.

Görüşme neticesini İhsan Bey Sadık Bey'e bildiriyor. Sadık Bey'in fikrinde ısrarı üzerine, kendisinin başka ve hususî bir maksadı takip ettiği zannına düşüleceğini ifade ediyor.

Kâzım Karabekir, 15. Kolordu karargâh subaylarıyla.

Layiha metnini ilkin Bahriye nazırlarından İhsan Bey'in anılarından naklen Cevat Rifat Atilhan *Farmasonlar İslamiyeti ve Türklüğü Yıkmak için Nasıl Çalıştılar* isimli kitabında yayımlamış, daha sonra aynı metin Orhan Koloğlu'nun *İttihatçılar ve Masonlar*[2] adlı eserinde de yer almıştır.

İttihat ve Terakki ve masonluk tarihi açısından önemli gördüğümüz ve Kâzım Karabekir Paşa'nın özel arşivimizdeki Sadık Bey'in bu layihası hakkındaki notlarını Orhan Koloğlu'nun metni ile karşılaştırmalı olarak verdik.

Kâzım Karabekir Paşa'da olmayan sözcük ve cümleleri metin içinde koyu harflerle ilave edip, her iki metinde olmasına rağmen farklı kelime ve cümleleri ise dipnotta belirttik.

Sadık Bey'in ikinci İttihat ve Terakki kongresine verdiği layiha üzerine...

1325 senesi Selanik'te toplanacak olan ikinci İttihat ve Terakki kongresine Sadık Bey masonluk[3] aleyhine bir layiha göndermiştir. Bunda:Siyonist cemiyetin elinde bulunan mason locaları vasıtasıyle İttihat ve Terakki'nin de zararlı[4] bir cereyana kapılmakta olduğunu ve belki de bilmeyerek ve istemeyerek Tal'at, Cavid, Cahid, Ahmed Rıza beyler vesaire vasıtasıyle mason[5] teşkilatına ve aynı zamanda Siyonistlik'e[6] alet mevkiine getirilmek istendiğini iddia ediyor ve bu zatların ve emsallerinin[7] Cemiyet'ten tard edilmelerini[8] istiyor.[9]

Sadık Bey Edirne murahhası İhsan Bey'i de erkân-ı harb binbaşı Hüseyin Kadri Bey (Harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın başyaveri) vasıtasiyle Şehzadebaşı'ndaki evine çağırmış onlara Yahudilik ve masonluğun İslamiyet aleyhindeki tarihi mesailerini anlatıyor ve bütün dünya iktisadiyatına ve siyasetine ve edebiyatına hakim olduklarını uzun uzadıya anlatıyor (Sadık Bey bu layihada diyor ki:)

"Yahudi ırkı, diğer milletlerin mukaddesata olan rabıtalarını kırmak ve onların dinî ve millî vicdanlarını kararterak aralarındaki tesanüt, muavenet ve kardeşlik duygularını köreltmek buna mukabil nifak, tefrika ve hodgâmlık tohumları saçarak Yahudi olmayanları zaafa düşürmek hususunda tarihin tanıdığı bir ırktır.Vaktiyle bidayeti İslâmda zamanı saadette Medine ve civarındaki Yahudiler bütün Arapları Müslüman dini aleyhine tahrik etmişlerdir.Bu millet, aynı zamanda yalandan Müslüman olarak, İslâm arasına girmişler, ihdidalarını hakikat ve kendilerini de samimi birer mümin göstererek rüesa ve ümerayı İslâmı birbiri aleyhine düşürmeye çalışmışlardır.

"Bugün bu Yahudilik bütün bütün dünya iktisadiyatına hakimdir.Dünyada mevcut ve (müdahhar) ne kadar altın varsa hepsi ellerindedir.Büyük sanayi, dünya ticareti onlardadır.Avrupada, İngilterede, Amerikada hülasa dünyanın her yerinde amele ve işçi âlemine sanat ve ticaret dünyasına Yahudiler hakimdir.

Yahudilerin hakikatte milliyetçi görünüşte beynelmilelci teşkilatları vardır. Bu teşkilat sayesinde bilhassa menfaat ve ikbal cazibesine çekerek dünya matbuatına nafiz olmuşlardır.Bu suretle cihan efkârı umumiyesini istedikleri istikamete sevk ederler.

Denebilir ki bugün dünyaya hükmeden bir Yahudi saltanatı manevîyesi vardır.Büyük dünya devletleri, İngiltere, Almanya, Amerika vesaire bugün az çok Yahudi saltanat ve nüfuzu altındadır.."

"Bugün Avrupa'da feylesof, edib, mütefekkir, şair[10] geçinen nice kuvvetli kalemler, meşahir[11] iradelerini bu hain teşkilatın ilhamına bağlamışlar, saffet-i ahlakiyeyi[12] bozmak ferdleri zevk, işret, kumar ve sefahate sevk etmek için neler yazmıyorlar?..Onlar darülfünunları da işgal etmişler ve ettirmişler.[13] Bir fikri kabul veya reddetmek için faydalı veya zararlı[14] olduğunu anlamaktan ziyade yeni veyahud eski bulunduğuna dikkat eden iğfale müstaid olan gençliğe güya ilim ve nazariye namına insanları mukaddesata bağlılıktan ayıran, dinsizliğe, milliyetsizliğe, hodgâmlığa, sukut-ı ahlaka sevk eden ne zehirli nazariyeler kuruyorlar.[15]

Biz ihtilal ve inkılâb yaptık.Ümmeti ve milleti büsbütün sukut-ı ahlaka sevk etmek için değil.Biz Sultan Hamid'i hal' ettik.Bunun yerine birkaç türedinin sivrilmesi, halkın yeni baştan bu sivrilen türedilere esir olması için değil.Bugün Siyonistler nazarında Osmanlı Devleti, o devletin tam olarak çökmesi, hiç değilse Kudüs'ün ve Filistin'in bizden koparılması[16] matmah-ı nazar olmuştur.Orada bir Yahudi devleti kurmak istiyorlar ve Kudüs'ün

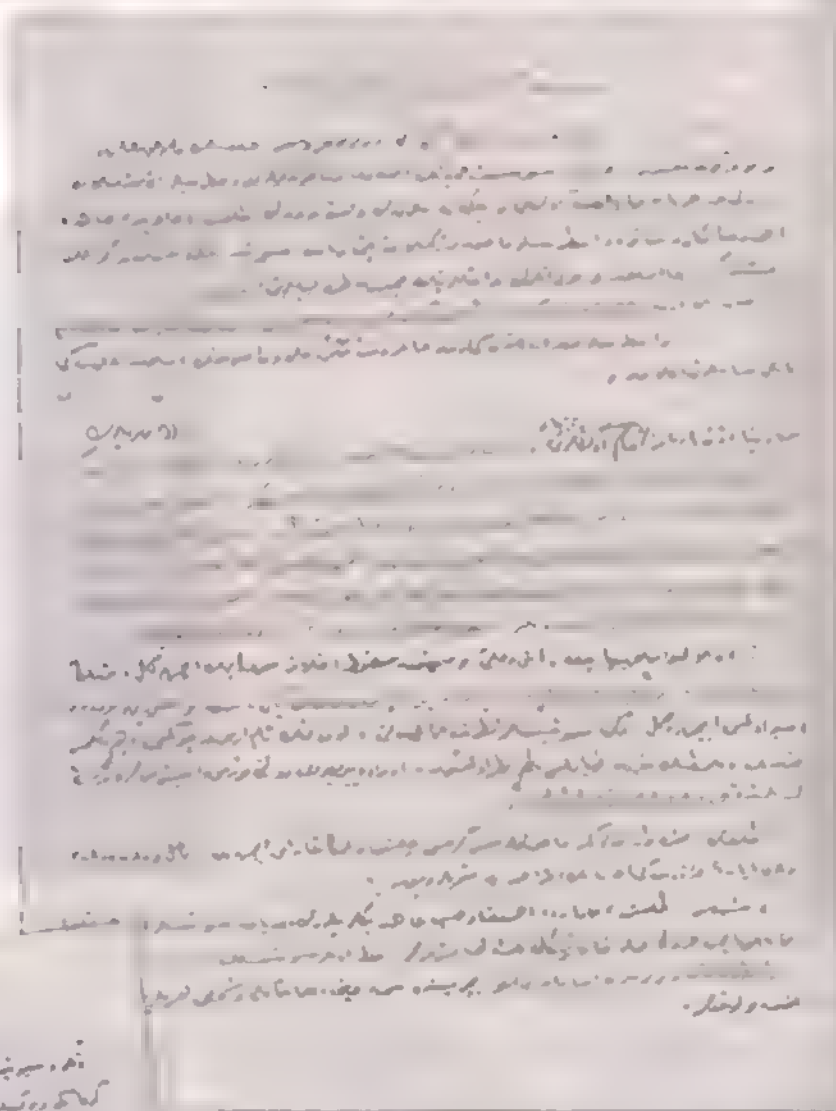

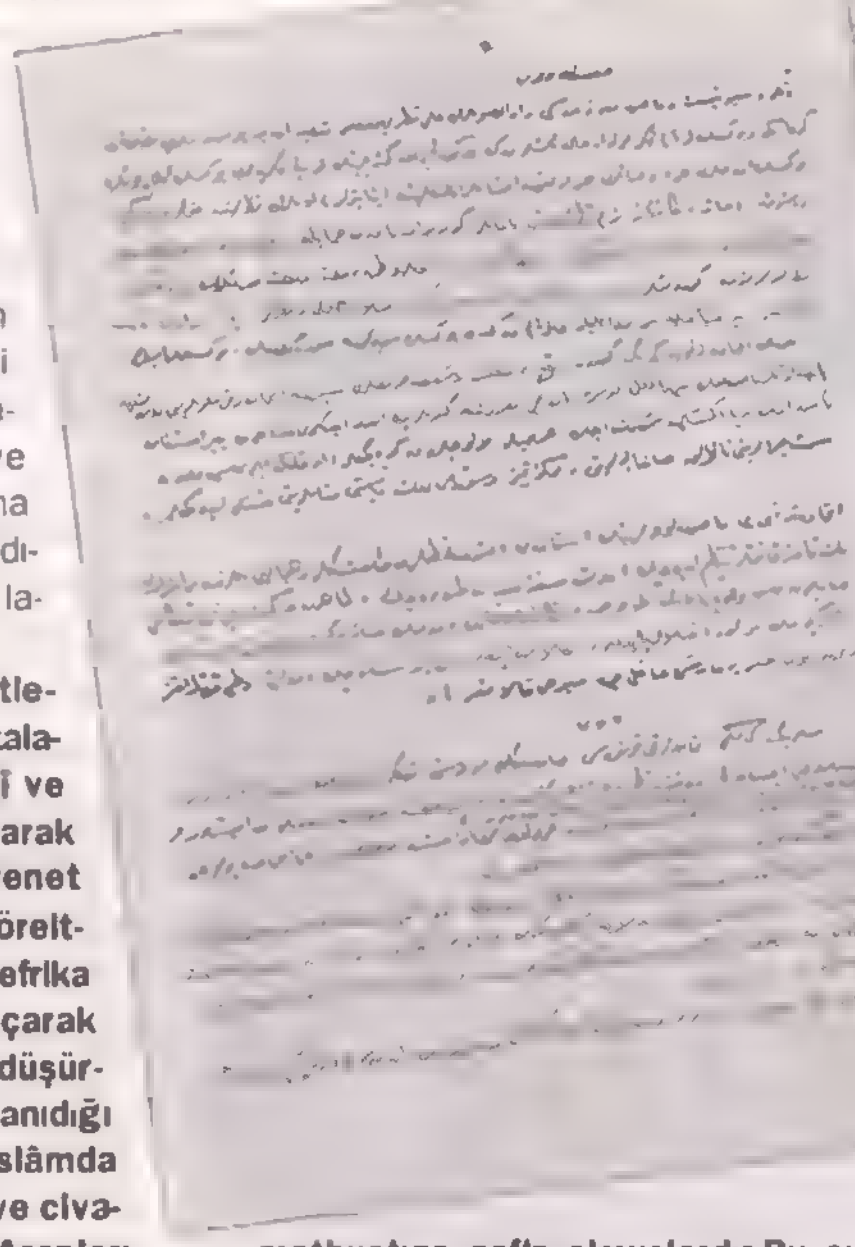

Layiha'nın birinci ve ikinci sayfalarından örnekler.

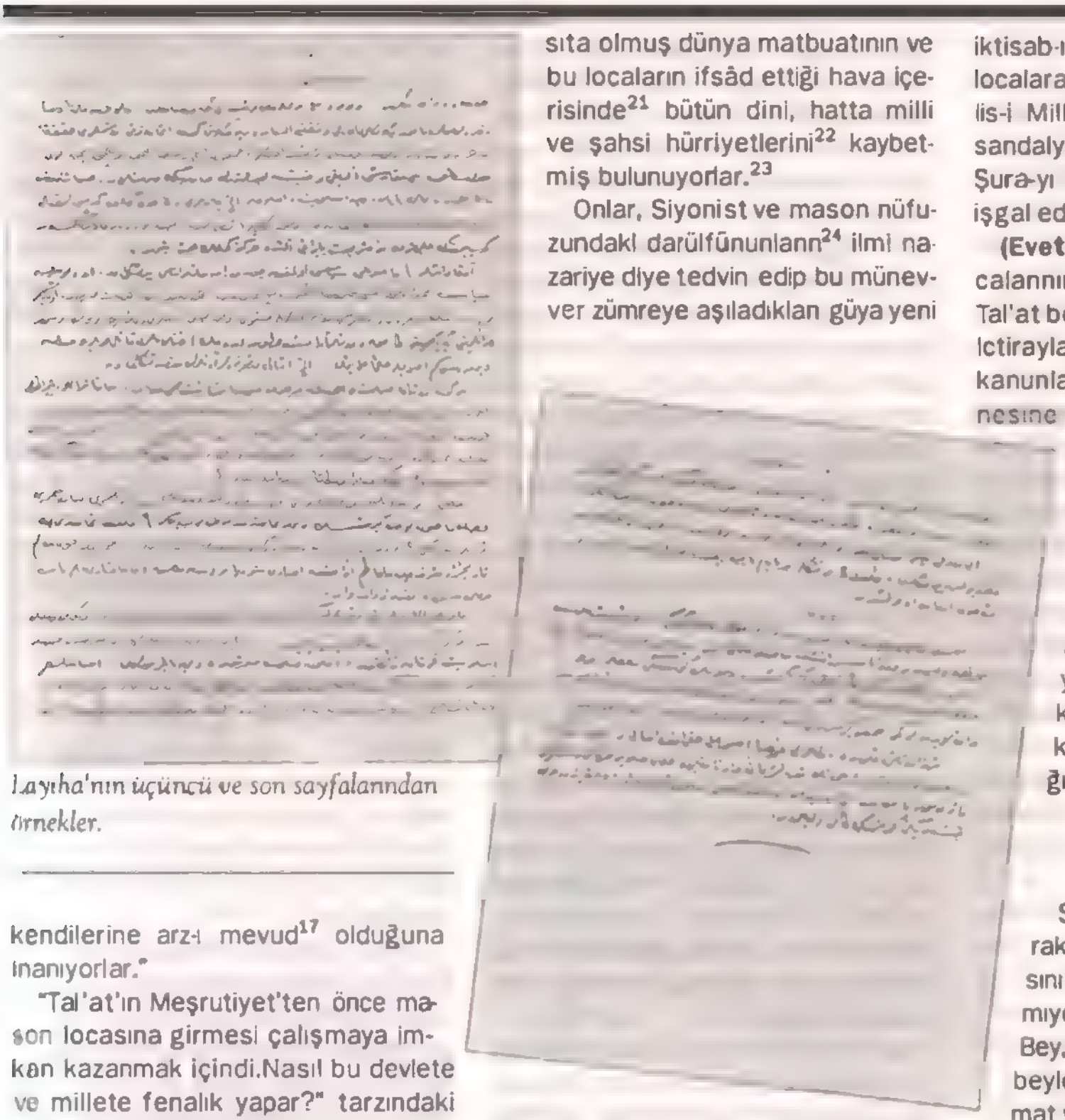

Layiha'nın üçüncü ve son sayfalarından örnekler.

kendilerine arz-ı mevud[17] olduğuna inanıyorlar."

"Tal'at'ın Meşrutiyet'ten önce mason locasına girmesi çalışmaya imkan kazanmak içindi.Nasıl bu devlete ve millete fenalık yapar?" tarzındaki İhsan'ın itirazına da şöyle diyor:[18]

Sadık Bey'e hitaben:

"- Fakat beyefendi nasıl olur da devletin milletin aleyhinde olan böyle hain bir teşekküle alet olabilir? O, belki inkılâptan evvel Selanik'te Mason locasına girmiştir. Devir sabık malûm.Dört kişinin bir arada birkaç defa bulunması ve görüşmesi tehlikeli. Memleket haflyelerle dolu.Bundan başka Paris'te çalışan harici merkezi umumi ile temas ve muhabere lazım.Talât Bey İttihat ve Terakki'nin selâmet ve muvaffakiyeti için Mason localarından, Masonluğun beynelmilel nüfuzundan istifade etmeyi düşünmüş ve o düşünce ile oraya intisap etmiş olabilir, demiştim"

Sadık Bey cevaben:

"Şüphesiz.Tal'at, hatta (ne de) Ahmed Rıza ve Hüseyin Cahid beyler bilerek, duyarak Siyonistler elinde oyuncak, Osmanlılık için zararlı[19] böyle hain bir teşekküle alet olmak istemezler.Fakat onlar Siyonistlik[20] elinde vasıta olmuş dünya matbuatının ve bu locaların ifsâd ettiği hava içerisinde[21] bütün dini, hatta milli ve şahsi hürriyetlerini[22] kaybetmiş bulunuyorlar.[23]

Onlar, Siyonist ve mason nüfuzundaki darülfünunların[24] ilmi nazariye diye tedvin edip bu münevver zümreye aşıladıkları güya yeni ve yüksek (!) fikirlerle o hale gelmişlerdir ki[25] bugün ancak kendilerinin terbiye-i fikriyeleri yüksek, düşünüşleri yüksek, ruhları hür, vicdanları hür olgun insanlar olduklarına inanırlar, onların nazarlarında bizler ve bizim gibi düşünen;hayata, kainata bizim nazarlarımızla[26] bakanlar kuru bir iştiyak[27] ruhu ile maziye merbut, düşünüş ve düşüncesi mahdud, geri ve sabıt fikirli, basit (ve zavallı) kimseleriz.Onlar vatan, millet ve devlet meselelerinde bizim fikir ve mütalaalarımızda, görüşlerimizde bir hakikat olabileceğine asla ihtimal vermezler.Belki (yalnız) kendilerince sabit ve değişmez bir kanaatle biz zavallıları da (!) kendi yüksek seviyelerine sürüklemek, yükseltmek isterler.

Kuvvetin İttihat ve Terakki'ye geçtiğini gören mevki, menfaat ve şöhret hırsları şimdiden İttihat ve Terakki klüplerini doldurmuşlardır.Yarın onlar masonluğun beynelmilel olan yardımcı nüfuzundan kendilerine arzu ettikleri sahada bir istifade temin etmek veya iktisab-ı şöhret eylemek[28] hırsı ile bu localara da girecekler, o kanal ile Meclis-i Milli'de mebus sıralarını nazırlık sandalyelerini, Mahkeme-i Temyiz ve Şura-yı Devlet riyaseti[29] makamlarını işgal edecekler.

(Evet) İttihat ve Terakki'yi mason localarının üstadları, maşrık-ı azamları Tal'at beyler ve hempaları ellerinde bir ictirayla **da(bırakırsak)** millet namına kanunlar[30] tanzim edecek, devlet sefinesine rota verecek, zahirde hakimiyet-i milliyenin tecelligâhı sayılan meclis bu nevi**(localar)** yaranıyle dolacak, nezaret mevkileri, devletin sair yüksek idare makamları onların ellerine geçecek bizler de ihtilal yaptık, inkılâb yaptık, milleti yükseltecek, devleti, vatanı kurtaracağız diye bu faciaya karşı akil birer[31] seyirci kalacağız (!)" **dedi.**

***

Selanik'te İkinci İttihat ve Terakki kongresi Sadık Bey'in layihasını tehlikeli bularak ruznameye almıyor. Edirne murahhası İhsan Bey, Doktor Nazım ve Ömer Naci beylerden bu layiha hakkında malumat ve tafsilat istiyor.Kongre heyeti umumiyesinde tedkik olunmasını teklif ediyor, bu muvafık görülmüyor.[32]

İttihat ve Terakki'ye inkılâbdan önce girmiş bulunanlarla[33] Merkez-i Umumi azaları arasında hususi bir-iki ictimada bu layiha üzerinde görüşülüyor.[34] Müzakere hararetli oluyor.[35] Masonlar bile :**(Kongre azaları hattâ mason olduklarından şüphe edilenler de dahil oldukları halde söyle diyorlardı:)**

"Biz ihtilali memleketin muhakkak felaketten derin bir ızdırap duymakla muhassesat-ı akl ve esasat-ı İslamiye'den[36] kuvvet ve ilham alarak yaptık. **(Akıl ve İslamiyet bize; (Size emrü hükûmet edecekler makul mütalea ve itirazları kabul etmezler, sizden yalnız bu fikirlerine inkıyadı, her sözlerine itaat edilmesini isterlerse onlara teslimiyet hatadır.) ve (Masıyette kimsenin kimseye itaat etmesi caiz değildir.İtaat ancak şer'e ve akla muvafık gelen şeylere olur.(Hadis) (Üzerinizde size hükûmet edenler içinizden nasa**

menfaatli ve hayırlı olanlarınız olduğu vakit, işleriniz aranızda müşavere ile görülürse...Sizin için yerin yüzü altından hayırlıdır.aksi olarak başınızda bulunanlar sizin hayır ve menfaatinizi düşünmez, işlerinizi iktizasına uygun olarak müşavere ile değil, başka tesirlerle tedvir etmek isterlerse sizler için yerin altı yüzünden hayırlıdır.(Hadis)

Biz Millet Meclisini, mason localarını kendilerine basamak yaparak oraya girmiş kimselerle dolu görmek istemeyiz.Şeriat ve akıl bize"kendisiyle istişare olunacak, memleket idaresindeki rey ve tedbiri alınacak kimseler ve kendilerine emniyet ve itimat olunur kimseler olmalıdır. Hadis." diyor. Keza biz nezaret sandalyalarında, büyük mevki ve memuriyet başlarında ancak ehil, rey ve tedbir sahibi adil ve muktedir zevatı görmek isteriz.

Şeriat bize"Allah sizleri emanetleri ehline tevdi etmekle ve beynennas adalete memur kılmıştır." "Ayeti kerime"diye emrediyor.

Hülasa İttihat ve Terakki yaptığı inkılâbı yalnız memleketin istihlas ve itilasına, milletin selamet, saadet ve refahını temine matuf kendi temadisi[37] üzerinde ikmal etmeye mecburdur.Bu düşünceler inkılâbımızın temadileri[38] ve bizim prensiplerimizdir" diyorlar.[39]

Doktor Nazım diyor:[40]

"Bu layiha Sadık Bey'in kendi görüş ve duygusunun bir ifadesi olmadığı gibi mahiyeten[41] hakikate de muvafık değildir.Bu layiha vasi[42] bir muhayyilenin tertib ettiği bir romandır. İnkılâbımızdan maddeten ve manen mutazarrır olanlar veyahud bekledikleri ikbal ve menfaati elde edemeyeceklerini gören İttihat ve Terakki düşmanları hakikaten;mahirane ve üstadane olarak bu romanı tertib etmişler, Cemiyetimiz'i içinden sarsmak ve yıkmak için onu son zamanlarda bize karşı aldığı vaziyetten ümidlenerek Sadık Bey'e vermişlerdir.Hissiyat üzerinde dalma heyecan dalgaları yapan, din, İslamiyet, ahlak (gibi) ilah, yazıları zaten son günlerde kendisini infiale kaptırmış olan Melami dervişi ruhunda lazım gelen tesiri yapmış, iş bu raddeye[43] kadar gelmiştir.Görüyoruz ki aleyhimizde yine şeriat bayrağı altında harekete geçilmek isteniyor.

Arkadaşlar!Masonluk siyasi olmaktan çok uzak milletlerarası[44] bir teşekküldür. O, localarında[45] siyasetten bahsolunmasını suret- i katiyede menetmiştir.Her din mukaddes, her milliyet muhteremdir. O yalnız umum insaniyetin selamet[46] ve itilası düşünceleriyle meşgul olmak ister.Milletleri ve milletlerin büyük ve münevver adamlarını yekdiğerlerine[47] tanıtmak, devletler arasında zuhur edecek[48] ihtilafları kanlı harblere meydan vermeden hakem usulüyle sulhen halletmek.. **(gibi düşüncelerle teşekkül etmiştir.)** ilah ve emsali düşünceler onların maksadı teşekkülüdür

Bugün dünya masonluğunda her milletten bir çok münevver ve insaniyet sahibi[49] zevat, hatta krallar, imparatorlar dahildir.[50]Siyasetleri ve milli menfaatleri yekdiğerlerine tabiaten[51] zıd ve muarız olan bu zatlar[52] Yahudiler'in bizim zararımıza Filistin'de bir devlet kurmaları için(mi) bu teşkilata intisab etmişlerdir?..Buna ihtimal vermeye muhtelif milliyetlere, dinlere mensub yüz binlerce münevver, ilim ve irfan sahibi zatları[53]Yahudilik'e ve Siyonistlik'e körü körüne alettir diye itham etmeye aklen ve mantıken bir imkan var mıdır?

Tal'at'ı, bu inkılâbın en büyük adamı, yüksek vatanperver ve milliyetçi arkadaşımızı,[54] kardaşımızı vaktiyle mason locasına girmişsin diye İttihat ve Terakki'den tard mı edeceğiz? Tal'at İttihat ve Terakki'yi kuranlardan değil mi? Cavid "Dönme", onun damarındaki kan Yahudi kanı imiş.Mazîyi tedkik edelim.Tarihimize şeref veren eazım arasında ecdadı şu veya bu dinden dönmüş, kan itibariyle başka ırklara mensub ne kadar zevat vardır.

Masonluk ilcasiyle, dini akidelerin gevşeyeceğinden, umumi ahlakın bozulacağından, memleketin ve milletin manen çökeceğinden dem vurulmak isteniliyor.31 Mart'ta da mürtecîler;"Biz şeriat isterlz İslamiyet ortadan kalkıyor, ahlak-ı İslamiye sönüyor" diye bağırıyorlardı.

İhsan Bey kardeşimiz İstanbul' da İkinci Divan-ı Harbi Örfi'de azadırlar.Bunu hepimizden ziyade ve daha vüsatiyle bilmeleri lazım.Yarın da başkaları: "Siyaset-i devleti[55] idare edenlerde, ef'al ve harekatını[56] şeriat-ı mutahhareye tamamiyle tatbik etmek faziletini görmek isteriz.Rical-i devlet için her şeyden önce "hasbetenlillah"[57] ve bunu için de dinen emrolunan[58] kâffe-i faraize riayet, nehyolunanlardan mücanebet lazımdır.Filan namaz kılmıyor, zekat vermiyor, bilmem hacca gitmiyor, bu gibilere emanetullah olan devlet vazifesi verilemez derlerse ne yapacağız?

Arkadaşlanm!Hakikat şudur ki; vaktiyle Manastır heyet-i merkeziyesinde bulunmuş olan Sadık Bey şimdi de bir an evvel Fırka'nın başına, oradan da hükümet riyasetine geçmek istıyor.Bunun için bîhuzurdur.[59] Tal'at, Cavid, ilah nisbet edilemeyecek derecelerde[60] zeka, irfan, ahvâl-i müşkilede[61] karar vermek[62] ve tedbir almak hassalan itibariyle kendisinden yüksektirler.Onların varlığını ihtiraslannın husulüne mani görüyor, onun için bunların Cemiyet'ten tardlannı[63] istiyor"diyor.[64]

Doktor Nazım'ın da Sadık Bey'in de ifadeleri doğru veya yanlış olabilir ancak Tal'at Bey'in Cemiyet'ten tardı Cemiyet'in çökmesi demektir.Maksad gizli emel takıp eden Siyonistlik vesaireye alet olmamak olunca buna karşı tedbir düşünülüyor:

Gerek Sadık Bey'in layihasındaki iddiası, gerekse o iddiaya karşı serdolunan mütalealar ve bu meyanda bilhassa Doktor Nazım tarafından Sadık Bey'e atfolunan ihtiras töhmeti de her ikisi de sıtka olduğu kadar kizbe de ihtimali olan birer görüşler idi.Sıtkı da aynı kuvvetle ihtimal dahilinde gözüken bir mütalea üzerine ne Talât Bey vesaire, ne de Sadık Bey aleyhinde bir hükme varmaya imkan yoktu.Talât Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin inkılâptan evvel en faal müessislerinden arkadaşlan içinde birçok zeki asker ve erkânıharp, hukukçu, maarifçi gibi birçok mümtaz zevat bulunduğu halde temayüz ederek başa geçmiş, nihayet dahile ve harice karşı ihtilâl ve inkılâbımızın âdeta mümessili tanınmış bir zat ihtimale dayanan böyle bir iddia üzerine nasıl Cemiyetten kovulabilirdi? Öyle bir hareket ve karar filhakika Nazım Bey'in dediği gibi İttihat ve Terakki'nin ve inkılâbın çökmesi telâkkisini bihakkın tevlid etmez miydi?

Yalnız biz inkılâbımızın sırrı muvaffakiyetini tehdit eder mahiyette olduğu ileri sürülen veya zihinlerde o mahiyette mütalealar tevlid eden ihtimalâta karşı tedabir düşünmiye ve almıya mecburduk.

Birbirlerimize şöyle sormıya başladık:"Biz ne istiyoruz? İttihat ve Terakki gizlidir gizliye başka ve muzır maksat ve emeller takip eden Siyonistliğe âlet olmasın, fertleri dalma mealiye birbirleri lehine fedakârlığa, sadakat ve doğruluğa sevk eden, kalplere vatan aşkını, vatan millet ve devletin selameti yolunda çalışmayı hattâ bu yolda ölmeyi bir vazife olarak telkin ve ancak adle, akla uygun teşebbüsata müzahereti emreyliyen hissiyatı dinlye millette zayıflamasın.....Türk'ün cesaret, sabır ve metanet, ahde vefa, hukuka riayet ve namusperverlikle tavsif edilen milli seciye bozulmasın değil mi?

Bu iki korkunç ihtimale karşı mânî tedbir düşünelim:

İnkılâb ricali ikiye ayrılır:

1-Hükûmette ve Meclis-i Mebusan'da[65] vazife alacaklar (Rical-i devlet)[66]

2-Merkez-i Umumi azalığı, murahhaslık gibi millet içerisinde çalışacaklar (Rical-i millet)[67]

Millet ricali;mülk ve milletin selameti uğrunda fedakârane ve inkılâbçı hareketi; ictimai, iktisadi sıhhi[68] ilah. kalkınma yolunda müessir tahrikatı ve teşebbüsatı ile ahlak-ı millinin muhafaza ve itilası emrinde tahrikat ve ef'ali ile umuma nümune, intihabat[69] zamanlarında da belediye reisliklerine, meclis-i vilayet[70] azalıklarına, mebusluğa ancak rey ve tedbirlerinden istifade edilebilecek dürüst, muktedir ve ehil zevatı intihab hususunda halka rehber olur.

Devlet siyasetini idare edecekler, **umumum** rical-i devlet, millet ricalinin rehberliğiyle intihab edilmiş bir heyetin kontrolü altında çalışacaklar değil mi?.. Merkez-i Umumi'yi takviye eder, kâtib-i umumiliğe dindarlığı, ahlaktaki selabeti, hayatındaki dürüstlüğü ile mutemayız[71] bir zatı geçiririz.Diğer inkılâbcı kardaşlarımızı da murahhas olarak vilayetlere göndeririz." denildi.

Aynca Merkez-i Umumi de şu da görüşülüyor ve mutabık kalınıyor: Emniyet-i umumiyede Siyonistlik teşkilatı aleyhinde faaliyetin artması, İstanbul murahhası Kara Kemal Bey'le de İstanbul'da müderrisînden, ulemadan bir heyet teşkil edilerek millette dini his ve terbiyenin takviyesi, ahlak-ı umumiyenin korunması ve ıslahı hususunda esaslı ve programlı bir neşriyat temini.[72]

İhsan Bey İstanbul dönüşünde neticeyi Sadık Bey'e anlatıyor. Sadık Bey hiç de memnun olmuyor. Bu kararlar idare-i masiahat nevinden yarım ve gayr-ı kafi bir tedbirdir diyerek Tal'at Bey ve sairenın Cemiyet'ten tard edilmeleri lüzumunda ısrar ediyor. İhsan Bey, herkesin bundan Sadık Bey'in başka ve hususi bir maksadı takib ettiği zannına düşeceğini de söylüyor.Sadık Bey münfail oluyor...[73] Sadık Bey hadisesinden sonra İstanbul muhitinde ve hâlâ Hürriyet ve İtilaf mahfillerinden çıkma kulaktan kulağa bir fısıltı dönmeye başlıyor[74]

İttihat ve Terakki'nin teşekkülünde en başlı muharrık Selanik mason locası imiş, bundan gaye de Siyonizm ile mücadelede bulunmak Sultan Hamid hakimiyetini yıkmak, hürriyet ve serbesti taşkınlığıyla memleket idaresinde teşeddüd, Osmanlılık'ı teşkil eden unsurlar arasında nifak ve tefrika emelleri yaratarak devleti zaafa düşürmek ve şu yolla Filistin'de bir Siyonist saltanatı kurmak imiş.

İhsan Bey Sultan Hamid'in Siyonistlik mücadelesi şayiasını da tedkik etmiş, vasıl olduğu netice şu imiş:[75]

"Hakikatte[76] Yahudiler'in Kudüs'ü kendilerine arz-ı mevud addeden ve Filistin'de bir Yahudi saltanatı kurmak isteyen" Siyonist"namında büyük ve kudret sahibi[77] bir cemiyeti vardır.Kudüs civanndaki Sihyevn[78] dağına **(dağı ki, Yahudiler buna (Sion) diyorlar, işte arzı mevudu hatırlatan bu dağa izafeten isim verilerek kurulmuş Siyonist Cemiyeti)** izafetle ilk Amerika'da böyle bir cemiyet kurulmuştur. (Cemiyet'in ikinci banisi Viyanalı Dr.Hertzel'dir.Viyana'da toplanan İkinci Siyonist Kongresi'nde alınmış bir resimde bu doktor sağ elini yukarı kaldırmış güya mühr-i Süleyman'ı havi **(✡ bir şekilde)** Siyonist bayrağını elinde tutuyor. Altında Tevrat'tan şu ayet var: "Ey Kudüs!Seni unutursam sağ kolum parçalansın"

Bu Cemiyet vaktiyle **(Sultan Hamid'e)** bir yolunu bularak" Filistin'de kendilerine muhtariyeti andırır imtiyazlı bir idare verilirse emrine sekiz milyon İngiliz lirası hazır olduğunu "teklif ediyor.

Sultan Hamid bu teklife iltifat etmiyor, hatta Defter-i Hakanî nazırı Hoca Mahmud Esad Efendi'yi Siyonizm ile mücadeleye memur ediyor.Sultan Hamid zamanında, Kudüs'e gelecek Yahudi hacılarına kırmızı birer kağıt verilmesi, hac ve ziyaret müddeti biter bitmez onların Kudüs'ü terke mecbur tutulmaları bundandır.

O tarihte Siyonist kongreleri müntehib reisi olan[79] Maks Nordau' nun aynı zamanda milletlerarası[80] Dünya Sosyalist Kongreleri reisi[81] bulunduğu nazara alınırsa[82] Siyonistlik'in mason locaları teşkilinde de alakalı bulunduğu iddiasını varid görmek ve bu görüşle de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasında da[83] masonluğun yardımını tahmin etmek mümkündür.

Fakat İttihat ve Terakki'nin masonluğun tahriki ile teşkil edildiği[84] ve (E)Manuel Karasu'nun bu noktada Tal'at Bey üzerinde amil olduğunu düşünmek hakikate uygun gelmez.[85]

İttihat ve Terakki yalnız devletin muhakkak sayılan[86] inkırazı ihtimalinden ızdırab duyan vatanperverlerin heyecanlarından vücud bulmuş bir teşekküldü.Tal'at Bey bu teşekküle bir yardım[87] temini için masonluğa intisab etmiş[88] ve Karasu'yu orada[89] o bulmuştur.

***

İttihat ve Terakki Osmanlı camiasından aynimak isteyen Müslim, gayr-ı Müslim[90] unsurlarla[91] mücadele ettiği gibi Siyonist[92] aleyhinde de mücadele için[93] poliste bir büro tesis etmiştir. **(ederek faaliyete ehemmiyetle devam etmiştir)** Masonluğa karşı ise **(yukarıda suret ve esbabını tafsilatile yazdığım vechile)** dindarlığı ve selabet-i ahlakiyesi ile temayüz eden[94] Hacı Adil Bey'i katib-i umumiliğe getirmiştir.[95] Vilayetlere gönderdiği murahhaslar da şahsi menfaat düşünmeyen ve yalnız vatan ve milletin selamet ve yükselmesi endişesi ile heyecanlı olan ve inkılâbdan önce Cemiyet'e girmiş bulunan ihtiras sahibi olmayan zatlardan seçilmiştir.[96]

Şehzadebaşı Klübü'nde, Manastırlı Hoca İsmail Hakkı Efendi ve emsali zatların[97] teşkil ettikleri Cemiyet-i İlmiye, o cemiyetin bütün neşriyatı ve o tarihlerde ulemayı İslamiye taraflarından ahlaka dair olan te'lifat İttihat ve Terakki'nin devletin ve memleketin selameti için dine ve ahlaka ne derecelerde kıymet verdiğini göstermeye kafi delillerdir.

NOTLAR

1 Tank Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt III, İttihat ve Terakki, Bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 229.

2 Orhan Koloğlu, **İttihatçılar ve Masonlar**, Gür Yayınları, İstanbul 1991, Sf. 175-187.

3 Orhan Koloğlu'nun metninde "Sadık Bey'in evinde toplanan mühim şahsiyetler kendisiyle samimi surette hasbihal etmektedirler. Miralay Sadık Bey, İttihat ve Terakki kongresine "Siyonistlik ve masonluk"

4 Metinde "İttihat ve Terakki'nin inkılâbımızın maksat ve gayesine aykın"

5 Metinde "Farmason"

6 Metinde "Siyonistler'e"

7 Metinde "ve bunlann"

8 Metinde "koğulmalannı"

9 Metinde "ıstiyordu"

10 Metinde "şair" kelimesi yok

11 Metinde "meşahıd"

12 Metinde "ahkâmiyeyl"

13 Metinde "onlar üniversiteleri de işgal etmişlerdir"

14 Metinde "muzır"

15 Metinde "ortaya atıyorlar"

16 Metinde "kopartılması"

17 Metinde "arzı mevcut"

18 Metinde"Tal'at'ın Meşrutiyet'ten önce mason locasına girmesi çalışmaya imkan kazanmak içindi. Nasıl bu devlete ve millete fenalık yapar?" tarzındaki İhsan'ın itirazına da şöyle diyor:" cümlesi yok.

19 Metinde "muzır"

20 Metinde "Siyonistlerin"

21 Metinde "içinde"

22 Metinde "hüviyetlerini"

23 Metinde "bulurlar"

24 Metinde "üniversitelerin"

25 Metinde "gelmişlerdi ki"

26 Metinde "gözlerimizle"

27 Metinde "kör bir insiyak"

28 Metinde "şöhret kazanmak"

29 Metinde "reisliği"

30 Metinde "kanun"

31 Metinde "gafil bir"

32 Metinde "Kongrede Sadık Bey'in layihası okunmamıştı. Ben, Doktor Nazım, Ömer Naci beylerden bu layiha hakkında malumat ve tafsilat istedim ve layihanın kongre heyeti umumiyesinde tetkik olunmasını talep ettim.Vatanın her yerinden gelen, inkılâptan önce Cemiyet'e girmiş âzalar arasında bu layihanın mevzuubahis olması o zaman muvafık görülmemişti."

33 Metinde "İttihat ve Terakki komitesi mensupları ile"

34 Metinde "görüşüldü"

35 Metinde "Münakaşaya dahil murahhaslar ve Merkezi Umumi azaları arasında Farmason olduklarından şüphe edilen birkaç kişi bulunuyordu.Bu yüzden münakaşa bazan pek hararetli bir manzara almakta idi."

36 Metinde "mahza akıl ve Müslümanlık esaslarından"

37 Metinde "gayesi"

38 Metinde "gayeleri"

39 Metinde "diyordu"

40 Metinde "Doktor Nazım Bey münakaşanın çok ciddileşmesi üzerine sözalmış ve :"

41 Metinde "mahiyet itibarile"

42 Metinde "geniş"

43 Metinde "buraya"

44 Metinde "beynelmilel"

45 Metinde "localarda"

46 Metinde "insanlığın saadet"

47 Metinde "birbirlerine"

48 Metinde "çıkacak"

49 Metinde "insanlığı sever"

50 Metinde "vardır"

51 Metinde "tab'an"

52 Metinde "zevat"

53 Metinde "zevatı"

54 Metinde "arkadaşlarımızı"

55 Metinde "devletin siyasetini"

56 Metinde "harekatı"

57 Metinde "Allah korkusu"

58 Metinde "dini emrettiği"

59 Metinde "bilhuzurdur"

60 Metinde "nisbet kabul etmeyecek derecede"

61 Metinde "müşkül vaziyetlerde"

62 Metinde "verip"

63 Metinde "kovulmalarını"

64 Metinde "demişti"

65 Metinde "Meb'uslar Meclisinde"

66 Metinde "devlet ricali"

67 Metinde "millet ricali"

68 Metinde "sıhhi" kelimesi yok

69 Metinde "intihap"

70 Metinde "vilayet meclisi"

71 Metinde "mümtaz"

72 Metinde "İş bu kadarla da kalmamış idi. Merkezi umumi arkadaşlarile, emniyeti umumiyede Siyonistlik teşkilatı aleyhinde faaliyetin artması lüzumu üzerinde görüşülmüş ve İstanbul murahhası Kara Kemal Bey'le de müdern sin, ulemadan bir heyet teşkil edilerek millete dini his ve terbiyenin takviyesi ve ahlakı umumiyenin korunma ve ıslahı hususunda esaslı programlı neşriyat temininde mutabık kalınmıştı."

73 Metinde "Kongreden avdetimde Sadık Bey'le İstanbul'da tekrar temas etmiş layihası üzerinde cereyan eden müzakere ve münakaşayı ve vanlan karar ve neticeyi etrafile ve tafsilatiyle kendisine anlatmıştım. Benim beklediğime göre Sadık Bey'in bu neticeden müsterih olması lazım idi. Halbuki kendisi bundan hiç memnun olmamış, bu kararlan idarei maslahat nev'inden yanm ve gaynkâfi bir tedbir addetmiş. Talat Bey vesairenin Cemiyet'ten tardedilmeleri lüzumunda ısrar eylemişti. Hattâ benim bu ısran lüzumsuz bulduğumu herkesin bundan Sadık Bey'in başka ve hususî bir maksat takip ettiği zannına düşeceğini ifade eylemekliğim üzerine kendisi münfail olmuş ve birbirimizden öyle aynlmıştık."

74 Metinde "başlamıştı"

75 Metinde "Ben Sultan Hamid'in siyonistlikle mücadelesi şayiasını da tedkik etmiştim. Vasıl olduğum netice şudur:"

76 Metinde "filhakika"

77 Metinde "zıkudret"

78 Metinde "Sahyun"

79 Metinde "reisliğine seçilmiş olan"

80 Metinde "beynelmilel"

81 Metinde "reisliği"

82 Metinde "düşünülürse"

83 Metinde "teşkilinde de"

84 Metinde "edildiğini"

85 Metinde "gaynmuvafiktır"

86 Metinde "addedilen"

87 Metinde "müzaheret"

88 Metinde "intihabı düşünülmüş"

89 Metinde "orada" kelimesi yok

90 Metinde "gayrımüslim ve müslim bilumum ittirakçi"

91 Metinde "anasırla"

92 Metinde "Siyonistlik"

93 Metinde "mücadeleye germi vermiş ve"

94 Metinde "mümtaz"

95 Metinde "İttihat ve Terakki kâtibi umumisi yapmış"

96 Metinde "mevki, şahsi menfaat ihtiraslarından uzak yalnız vatan ve milletin selamet ve i'tilası endişesi hali heyecanda gördüğü inkılâptan evvel Cemiyet'e girmiş fedakâr evlatlarını da ricali millet olarak vilayetlere murahhas olarak göndermiye karar vermiştir"

97 Metinde "zevatın"

Gündemdeki

Hainlik Paranoyası Üzerine

TARİH

ORHAN KOLOĞLU

Milliyetçi eğilimli *Anadolu Gençlik* dergisinin şubat sayısmda M. İsmail Çolak imzalı 'Tıpik bir hainlık paranoyası' başlıklı yazıyı görünce özel olarak ilgilendim. Biliyorsunuz bu sütunlarda birkaç kez, hain damgası dağıtma tutkusuna karşı çıkmıştım. Yazarın amacı 'Çerkez Ethem muamması'nı çözmek. Bu amaçla daha yazmm başında iki seçenek arasında tercih gerektiğini belirtiyor:

"Milli Mücadele'ye karşı bir iç isyan ve ihanet midir; yoksa Mustafa Kemal-İsmet İnönü ikilisi ile kendisi arasındaki bir şahsi anlaşmazlık mıdır?"

Bir sürü belgeye başvurduktan sonra ikinci seçenekte karar kılıyor. Ve son söz olarak şunları kaydediyor:

"Bu devletin varlık ve bekası, haksız yere ve inatla, bazı insanların hainlikle itham edilmesiyle kaim olamaz ve yücelemez. Tarihe intikal etmiş bu insanlara, artık itibarları ve aklanma beratları mâşeri vicdan önünde, en azından gıyaplarmda verilmelidir. Ve mutlaka gereksiz yere, vatan ve millet sevgisinin, şahsî menfaatlere alet edilmesinden ve hainlik paranoyasından vazgeçilmelidir."

Paranoya karşıtı görüşlerine katılmakla birlikte yazarın tek kurtuluşu düzenli orduda bulanlara karşı çetecilik paranoyasından kurtulamamaya haklılık tanımasını kabul etmek de mümkün değil. Böylece ucuzundan M. Kemal ve İsmet İnönü'yü suçlu bulacaksın ama askeriyle, silahıyla Yunanlıya sığınanı haklı göreceksin!.. Tutarlı olmuyor. Bununla, Çerkez Ethem'e yönelik hain damgasmı onayladığım sanılmasın. Ama yaptığını haklı bulmanın mümkün olamayacağını da unutmayalım.

Düşman tarafına geçen kişiyi bile ihanet içinde görmeyen birinden, Kurtuluş Savaşı'nı ve felsefesini daima yüceltmiş, yazılarıyla övmüş birine övgüler düzmesini beklemek hakkımız olmaz mı? İsmail Çolak'ın şahsen bu konuda ne düşündüğünü bilmediğim için onu işe katmıyorum. Ancak kendisini milliyetçi olarak niteleyen kesimin, bu özelliği bilinen Nâzım Hikmet'i hain saymaktaki ısrarı da gözardı edilebilecek gibi değil. Üstelik bunu yaparken 1936'da gizli Türkiye Komünist Partisi'nin çizgisine girdiklerini de fark etmiyorlar. Onlar da Nâzım'ı hain ilan etmişti.

Tarih ve Toplum'un ocak sayısındaki yazım dolayısıyla ben bile aynı suçlamaya hedef oldum. Şahsen dinlemedim, ancak en az üç arkadaşım, bir TV programmda düzenlenen Nazım Hikmet ile ilgili oturumda, bu yazım dolayısıyla MHP sözcülerinden milletvekili Mehmet Gül tarafından komünistlikle suçlandığımı söyledi. Bunun bir anlamı hainler sınıfına dahil edilmemdir. Sol düşünceye yakınlığımı hiçbir zaman inkâr etmedim, iftihar da ederim. Ancak hayatımda tek bir kere 'Ben komünistim' demedim. 'Gizli komünistlik' gibi anlayışlara da karşıyım. Her şeyin açık konuşulup tartışılmasından yanayım.

Yazımda 'Bizim McCarthy'ciler'e eleştiriler bulunmasının kızgınlığını artırdığı anlaşılıyor. Aslında buna da ihtiyaçları yok. Fikirlerine uymayan her kişiyi komünistlikle, suçlayıvermek, en kolay yöntem sayılıyor. Benim başıma da ilk kez gelmiyor. 1978'de Başbakan Ecevit'le birlikte beş kişilik heyetle, Kremlin'de Brejnev ve Kosigin tarafmdan kabul edilişimiz resmî gazetelerde yer aldığında, başta *Son Havadis* olmak üzere sağın yorumu yine aynı şekilde olmuştu. Bedelini de 12 Eylül'de ödettiler.

Hainlik ve ihanet suçlamalarının yerli yersiz kullanılmasına karşı olduğum için Nâzım için de aynı düşüncemi tekrarlamıştım. Üstelik bu konuda bu sütunlarda yazdığım yazılarda da ısrarla belirttiğim gibi sadece Nazım Hikmet ya da Yılmaz Güney'in değil, Sultan Vahidettin ile Ali Kemal'in de bu şekilde damgalanmaması gerektiğini gerekçeleriyle açıklamıştım. Millî Mücadele'nin kararlı karşıtlarından 150'liklerden Refi Cevat Ulunay ile Refik Halid Karay yurtdışına kaçıp 15 yıl sonra affolundukları için muteber adam sayılmışlardır. Onlara kimse hain demez. Buna karşılık yurtdışına kaçmayı onuruna yediremeyen Ali Kemal yargılanmadan linç edildiği için hain damgasına layık görülüyor.

Bu çelişkinin çok ilginç bir benzerine yine aynı milliyetçi *Anadolu Gençlik* dergisinin Eylül 2001 sayısında rastladım. Sadık Yalsızuçanlar adlı gazeteci dikkatlere sunmuş: "Kuvayı

Milliye Destanı yazarı tutukevine kapatılırken, Cumhuriyet'e ilişkin tek satır yazmayan Yahya Kemal'e sefirlik bağışlandığı düşünülürse, Türkiye gibi bir absürdite cennetinde..." Hatta derginin o sayısında Sami Sandal da şu yargı da bulunmuş: "Herhalde Anadolu'da ulu bir çınar altında yatma özlemi çok geçmez, artık biter." Aynı dergide Nâzım Hikmet ile Çerkez Ethem konularındaki yaklaşımların bu çelişkisi, paranoyayı aşmak hususundaki isteklerine rağmen sağın henüz tam formüle ulaşamamış olduğunu kanıtlıyor. Sağın İslamî kanadından Tayyip Erdoğan'ın, doğum kontrolü önerilmesini 'vatana ihanet' ilan etmesi de bu aşamanın zaman alacağını gösteriyor. 17 Şubat tarihli *Vakit* gazetesinde de tütün kanununa bütün bakanlarla birlikte imza attığı için Adalet Bakanı Türk hain ilan edilmektedir.

Yazımda Nâzım'ın, ne tür oyunlarla, doğrudan ilgisi olmadan orduyu ayaklanmaya teşvik suçlamasıyla mahkûm edildiğini anlatan mektuplarını ilk kez açıklamamın, tepki doğurduğu anlaşılıyor. Komünist olduğunu ve bu suçtan mahkûm edilmesi halinde kabul edileceğini saklamamakla birlikte, düşünürler arasında bu suçlamaya inanılmadığını kanıtlayan bir belgeyi bana Profesör Zeki Arıkan ulaştırdı. İsmail Habib (Sevük) gibi aşırılıkla damgalanamayacak bir edebiyat tarihçisinin, 1943'de basılan *Yurddan Yazılar* isimli kitabın 70. sayfasında şöyle bir kayıt var:

"Şair Nazım Hikmet'in Milli Mücadeleler'deki halk yiğitliklerine ait 'Destan' ismiyle hazırlamakta olduğu büyük eserden, bir arkadaşın himmetiyle, elimize geçen 'Hikâyeyi Karayılan' adındaki manzume, Anteb mankıbelerinden bir köşeyi canlı bir şekilde anlattığı için, orta yerinden ufak bir kısım hariç olmak üzere, buraya naklediyoruz."

Bu örnek de, 1940'ların sonlarında çoğunluğu solcu olmayan bir kesimin neden Nâzım'ın affı için kampanya yürüttüğünü kanıtlar. Ancak 'kararlı' Nâzım karşıtlarının bahane bulma çabaları da sona ermiyor. Şu günlerde Ortodoks geleneğince gömüldüğünü ileri sürenler çıktı. Olayın tanığı Yıldız Sertel ikldiayı yalanladı. Bir de Türklükle ilişkisi bulunmadığını ispatlamak için Polonyalılık ve Yahudililiğini vurgulamaya kalkışanlar var. Bunun yanıtını, Nâzım'ın kendisi, Bulgaristan'da 1967'de yayımlanan 8 ciltlik *Bütün Eserleri* dizisine yazdığı önsözde şöyle yanıtlıyor:

"Bu kitabın yazarı yüreğini, kafasını, kalemini, boydan boya ömrünü halkına vermiş olmakla övünen sıradan bir Türk şairidir. Öte yandan bu şair; adı, coğrafyası, ırkı, milliyeti ne olursa olsun, millî bağımsızlık, sosyal adalet, barış için dövüşen her halkın bu uğurlardaki savaşlarını şiirlerinde övmüştür (...) Şiirimin kökü yurdumun topraklarındadır. Ama dallarıyla bütün topraklara, Doğu'da, Batı'da, Güney'de, Kuzey'de uçsuz bucaksız yayılan bütün topraklara, o topraklar üstünde kurulmuş medeniyetlere, büyük dünyamıza uzanmak istedim."

Böyle birini Türk saymamak ancak ırkçılıkla izah edilebilir. Bu da paranoyanın bir yansıması. Anlaşılıyor ki hain damgasını tümüyle reddetmeden bilimsel değerlendirmeler yapamayacağız. Bunun da pek kolay başarılabileceğini sanmıyorum. Ahmet Selim, *Zaman* gazetesindeki yazısında (3 Mart 2002) Nâzım'ın hain ilan ettiklerinin listesini veriyor: Menderes, Ahmet Emin Yalman başta...

"Yurddan Yazılar"

1950'de "Komünist Nazım Hikmet'in affı için uğraşanları tel'in toplantısı" düzenleyen "Türk Milliyetçileri"nin tezini yansıtan bu 16 sayfalık broşürde hain arayışı şu ifadeyle belirtilmiş: "Münevverlerin içinde satın alınabilen soysuzlar ve avlanan gafiller." İşin ilginci adı geçen 185 kişi arasında Mümtaz Faik Fenik, Adviye Fenik, Hamit Şevket İnce, Halide Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Falih Rıfkı Atay, Mazhar Osman, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Emin Yalman, Sinan Korle, Cavit Yamaç, Selami Akpınar, Ömer Rıza Doğrul, Kazım Şinasi Dersan, Refik Halid Karay, Selim Ragıp Emeç, Ercüment Ekrem Talu, Ali Nacl Karacan, Neyzen Tevfik, Mesut Cemil, Adnan Saygun, Mithat Fenmen, Refik Fersan, Fahire Fersan, Ferit Alnar, İbrahim Çallı, Cüneyt Gökçer, Gazanfer Özcan, Ekrem Reşit Rey, Peride Celal gibi anti-komünistliği, hatta Amerikancılığı belgeli kişilerin de bulunmasıdır. Daha da ilginci "yirmiye yakın komünist talebenin Washington'daki sefaretimiz civarında toplanıp affı istemelerinden" yakınılması. McCarthy'ci komünist avcılığının en şiddetli dönemini yaşadığı bir zamanda böyle bir gösteri yapanları bile komünistlikle suçlamak, bağnazlığın da ötesinde aşırı bir bilgisizliği yansıtıyor.

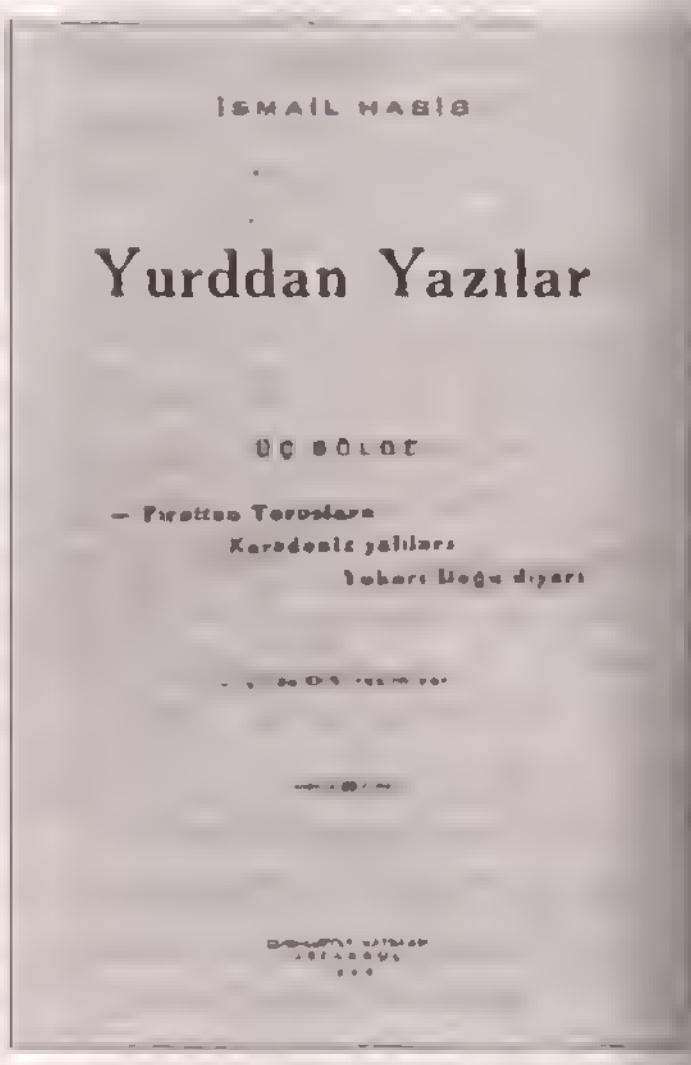

KİTAP DAĞARCIĞI

Tıp Tarihi

ORHAN KOLOĞLU

Cerrahiyyetü'l Hâniyye

ŞERAFEDDİN SABUNCUOĞLU
Yay. haz. İlter Uzel

Ankara, 1992, Türk Tarih Kurumu, c.I, s.495, c.II, tıpkı basım ve
ISBN 975-16-0488-5,
ISBN 975-16-0486-9 Tk.

Birinci cildin 128 sayfası, Türkçe ve İngilizce olarak 1465 yılında kaleme alınan ve Fatih Sultan Mehmet'e sunulan kitabın yazıldığı ortamı, o çağdaki tıp bilimi düzeyini açıklamaya ayrılmış. 1385 yılında doğan ve Amasya Darüşşifa'sında 14 yıl çalışan Sabuncuoğlu'nun Arapça, Farsça ve Yunanca bilmesi sayesinde çağın ünlü eserlerini okuyup çevirmek olanağına kavuştuğu ve de "Kavm-i Rum yalnız Türk dili söylediğinden" bir ihtiyacı karşılamak için eseri hazırladığı açıklanıyor. Eserin orijinalindeki çizimler de renkli olarak metne eklenmiş.

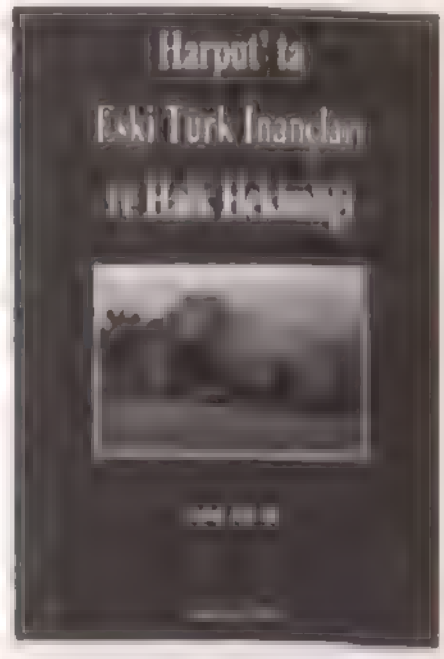

Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği

RIFAT ARAZ

Ankara, 1995, Atatürk Kültür Merkezi Yay., s.247, ISBN 975-16-0789-2

Harput bölgesinin fiziki ve beşerî yapısı coğrafîca aktarıldıktan sonra konu üç bölümde incelenmiş. İlk iki bölümde Türk inanç sisteminde tengri, iyalar, törenler ve inançlar ele alınmış. Bunların özellikle Orta Asya Türk inançları ve geleneklerine uygunluğu belirtilmeye çalışılıyor. Son bölüm halk hekimliği çerçevesindeki yerel uygulamaları aktarıyor. 37 denekten yararlanılarak halk arasındaki uygulamaların aktarılması sağlanmış. Zengin bir kaynakçaya sahip.

Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler

ARSEN YARMAN

İstanbul, 2001, Surp Pırgiç Ermeni Hastahanesi Vakfı Yay., s.866,
ISBN 975-97711-0-1

Lüks baskısı ve beş kiloya yaklaşan ağırlığıyla ayrıca dikkati çeken bir eser. Ermenilerin M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren bu alandaki çabaları belirtildikten sonra Osmanlı dönemindeki girişimler ve özellikle 1834 yılında Yedikule'de kurulan Surp Pırgiç Ermeni Hastahanesi çerçevesindeki gelişmeler ayrıntıyla aktarılıyor. Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak saray hekimliğine layık görülen ve diğer alanlarda hizmet veren Ermeni tıp adamları hakkında da bilgi veriliyor. II. Mahmut'un bu hastanenin ayakta kalması için özel ilgi gösterdiği belirtiliyor.

Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri

LEVENT ÖZTÜRK

İstanbul, 2001, Kitabevi Yay., s.246,
ISBN 975-7321-34-6

Kaynaklarını Türkiye'de bulmanın güç olduğu bir alanda yapılmış ilginç bir çalışma. Birinci bölümde, Asrı Saadet öncesi tıp tarihine ve bu dönemde kadınların toplumdaki yerine genel bir bakış var. İkinci bölümde, peygamberin döneminde sağlık hizmetlerinde bulunmuş olan 55 kadar "Hanım Sahabiler"in her biri hakkında ayrı ayrı bilgi veriliyor. Üçüncü bölümde ise Hanım Sahabiler tarafından görülen hizmetlerle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarılıyor.

Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları

TURHAN BAYTOP

İstanbul, 2000, Türk Eczacılık Tarihi Araştırmaları ve Abdi İbrahim İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş. Yay.

Osmanlı eczacılığının başlangıcını ve gelişme seyrini saptamak için elli yıldır süren bir çalışmanın ürünü olarak, her türlü belgeyi değerlendirerek ortaya konmuş bir eser. Genelde araştırılması ihmal edilmiş bir alan olan eczacılık için gelecekte yapılacak çalışmalar için başvuru kaynağı. Haklarında az araştırma yapılmış eczacı cemiyetleri ve İstanbul'daki belli tarihlerde mevcut eczanelerin ve sahiplerinin isimleri listeler halinde sunuluyor. Kitapta, kısa zaman önce kaybettiğimiz eczacılık Müzesi'nın kurucusu Profesör Baytop'un makaleleri de toplu halde yer alıyor.

Hemşirelikte Bir Öncü Perihan Velioğlu

ZUHAL ÖZAYDIN

İstanbul, 2001. İ.Ü. Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu Mezunlar Derneği Yay., s.317, ISBN 975-94399-01-x

Florence Nightingale'in 1853-56 Kırım Savaşı sırasında ilk kez ülkemizde başlattığı hemşirelik mesleği bizde I. Dünya Savaşı sırasında Hilali Ahmer Cemiyeti'nin çalışmaları ile eğitime bağlı bir yapıya kavuşmuştur. Yine de sınırlı bir önem verilen mesleğe büyük bir ivme kazandıran Perihan Velioğlu'nun yaşam öyküsü ve katkıları bu kitapta anlatılıyor. Erenköy Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra Hemşirelik Okulu'ndan 1948'de mezun olan Velioğlu, İngiltere ve Amerika'da eğitim gördükten sonra Türkiye'de doçent ve profesör unvanlarını almıştır. Sırf hemşirelikle ilgili 59 makale ve 13 kitabı var.

Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

Ankara, 1999, Türk Tarih Kurumu Yay., s.150-48 s. resim, ISBN 975-16-1104-0

Modern tıbba geçişte sadece İstanbul'daki kurumların incelenmesinin doğurduğu yanlış anlamaları düzelten bir çalışma. Tanzimat'ın bütün ülke düzeyine yansıtıldığını kanıtlayan örnek olarak Şam'da ve Halep'te kurulan Askeri ve Gureba hastahaneleri hakkındaki bilgiler verildiği gibi, Şam'da 1903'te açılan Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye'nin faaliyetleri de ayrıntılı şekilde aktarılıyor. Yazar eğitimin Türkçe yapılmasının sağladığı yararı "Bu sayıda Osmanlı'dan sonra eğitimin Arapça olması sağlandı; günümüz Arap dünyasında Arapça tıp eğitimi, Şam Tıp Fakültesi hariç bütün fakültelerde Avrupa dillerinde yapılmaktadır" sözleriyle açıklıyor.

Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu

Yay. Haz. BİLAL AK - ADNAN ATAÇ

Ankara, 2000, Sağlık Bakanlığı Yayınları, s.271

1999 yılında, Osmanlı Devleti'nin 700. yıl anmaları vesilesiyle düzenlenen sempozyumda sunulan 13 bildiri kitapta yer alıyor. Nil Sarı ve Ayten Altıntaş'ın ikişer bildiriyle katıldıkları toplantıda Osmanlı dönemi ile ilgili şu konular işlenmiş bulunuyor: Hekimlik ve tıp bilimi, tıp eğitimi, Tophane-i Âmire tıp medresesi miydi?, tıp eğitim sistemi, sağlık ve hastane yönetimi, hekimbaşılık, diş hekimliği, eczacılık, aktarlık mesleği ve Mısır Çarşısı ilaçları, sağlık cemiyetleri ve hemşirelik, askeri sağlık hizmetleri, sağlık alanına veteriner hekimlerin katkıları.

KİTABİYAT

Devleti Silahlandırmanın Sosyal Tarihi

BEDRİ GENCER

Napolyon ile başlayan 'vatandaş orduları'nın doğal bir sonucu erkek vatandaşların devlet tarafından zorunlu askere alımıdır. Fakat 19. ve 20. yüzyıllar boyunca evrensel askeralma(conscription), askerî istihdamın en baskın şekli olmasına rağmen, fenomen, şaşırtıcı bir şekilde sosyal tarihçiler tarafından gereken ilgiyi çekmemiştir. Askere çağırmanın, ücretli ve ücretsiz emek arasında bir kavşak noktasında yer aldığı düşünülürse bu ilgisizlilik daha da şaşırtıcı hale gelir. İşte tanıtmaya çalıştığımız kitap, başlıca özgül bir alanda Ortadoğu'da, askeralma sisteminin yayılmasını ele alıyor. Çünkü burada askere çağırma, görece yakın zamanlara kadar dış dünyayla çok az teması olan, büyük ölçüde kendi kendine yeterli ziraî topluluklar niteliğindeki toplumlar üzerinde artan ve merkezîleşen devlet kontrolünün kuruluşunun en bariz özelliğini oluşturuyordu.

Türk okuyucusunun, özellikle *Tarih ve Toplum* okuyucularının yakından tanıdığı, Hollandalı, çalışkan bilim adamı Erik Jan Zürcher tarafından yayına hazırlanan çalışma, esas itibariyle, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü

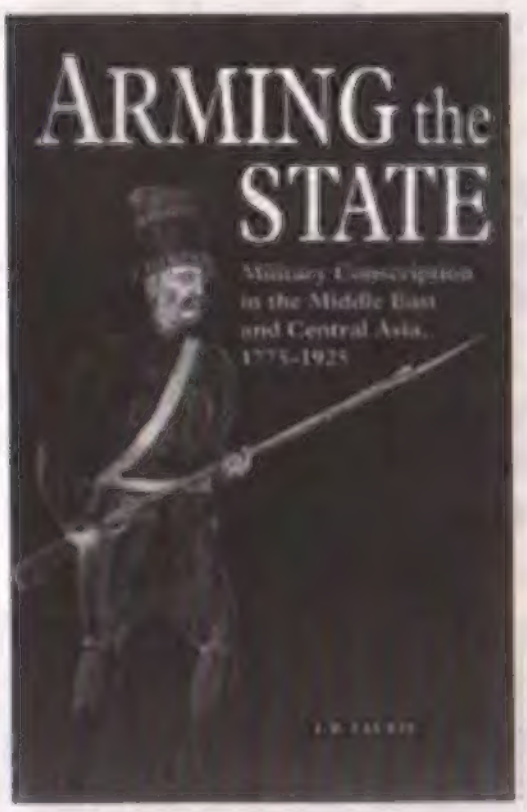

Eric Jan Zürcher

Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia

Londra. I. B. Tauris 1999.

ve Nijmegen Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü tarafından 2-3 Ekim 1997'de Nijmegen'de ortaklaşa düzenlenen uluslararası bir sempozyuma sunulan tebliğlerden oluşuyor. Çalışma, nispeten küçük hacimli olmasına rağmen, işlediği konuya ilişkin yoğun ve zengin bir içerik taşıyor. Çalışma Ortadoğu dışında kısmen Orta Asya bölgesini de kapsıyor. Hem devletler, hem de nüfusları tamamıyla yeni talep ve sorunlarla karşı karşıya bırakan, dolayısıyla devlet-toplum ilişkilerinin anlaşılması açısından büyük önem taşıyan evrensel askeralma sisteminin ayırıcı özelliklerinin teşhisi için, mukayeseli bir yaklaşım getiriyor çalışma. Bunun için iki seçenekler dizisinin ölçüt alınması gerekiyor. Birincisi, askerî kaynak arayışındaki devletleri bekleyen, ikincisi, devletin yaptığı talepler karşısında kendi çıkarlarını koruyan bireyler, topluluklar ve tüm toplumlara açık seçenekler dizisi. Bununla birlikte, askeralma, asker istihdamının ancak belli birtakım özgül şartlar altında uy-

• Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

gulanabilir ve istenebilir yegane şeklini oluşturmaktadır. Dolayısıyla anlaşılması için onun çağlar boyunca askerî istihdam çerçevesinde incelenmesi gerekir.

Çalışma bu mukayeseli perspektif sayesinde, Avrupa ve Ortadoğu'daki gelişmeler arasındaki benzerliklere dikkat çekerek farklı sistemlerde içkin dinamikleri gösteriyor ve böylece bir anlamda oryantalizmin dünyayı 'medeniyetler' olarak özselci taksimine karşı mücadeleye de bir katkı yapıyor. Çalışmanın teorik olarak en büyük katkılarından biri, kuşkusuz, özellikle ulusal-devletler döneminde 'devlet-toplum' ilişkileri bağlamında tarihsel-toplumsal değişmeye ilişkin açıklama modellerini geliştirmesi. Bunun için çalışmayı yayına hazırlayanlar, giriş kısmında Charles Tilly'nin savaş ve devletin şiddet inhisarı sayesinde devlet inşasına ilişkin modeline atıf yapıyor. Tilly'nin modeli, yalnızca dış tehditlere karşı bir tepki olarak değil, aynı zamanda kaynaklara erişebilirliktcki sürekli değişimlere karşı bir cevap olarak, silahlı kuvvetleri de dahil olmak üzere devletin sürekli zinde kılınmasını içeriyor. Tilly'nin modelinde, devletin vergi-arttırma potansiyeli belli bir istihdam ve dolayısıyla direniş ihtimalleri yönünde tercihini de belirlemektedir.

Bunun ardından editörler, devletin askerî amaçlarla vergi-arttırma imkanından hareketle 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başları arasında Ortadoğu ve Avrupa'da ordu ve donanma için adam alımının dört ana tipine ilişkin açıklama yapıyorlar: Feodal istihdam, özgür-olmayan istihdam, emek piyasasında istihdam ve askeralım. Bu modellerin tarihî olarak oluşumu hakkında açıklamalar yapılırken, aynı zamanda kitabın içerdiği bölümler de, 'vaka-incelemeleri' olarak ilgili bağlama yerleştiriliyor. Özgür-olmayan istihdama örnek, Osmanlı yeniçeri ordusunun da dayandığı askerî kölelik sistemi verilebilir. Burada önemli bir nokta, bu modellerin doğrusal bir çizgide, artzamanlı olarak değil, tarihin çeşitli dönemlerinde eşzamanlı olarak görülebileceği. Örneğin, bunların tarihî olarak son şekli kabul edilen askeralmanın, doğrudan ve dolaylı başlıkları altında, modernlik öncesi dönemde görüldüğü şekiller hakkında bilgi veriliyor.

Doğrudan askeralmanın çıkış yeri kabul edilen Fransa'da bu 'halkın genel silahlandırılması' olarak tasavvur edilmiş-

Levni'nin bir minyatüründe yeniçeriler.

ti. Öte yandan, restorasyondan sonra çoğu ülke gibi, Fransa'da da evrensel askeralma sisteminin yerini profesyonellerden kurulu bir ordu almaya başladı. Genelde kendi yerlerine bir başkasını gönderme imkanı tanınan orta sınıf pratikte, toplumun en fakir kesimlerinden oluşan bu ordulara katılmaktan tamamıyla muaftı. Bu, özellikle Fransa ve Rusya kadar ayrı ülkelerde uygulanan ilk askeralma sistemlerinin evrensel bir özelliğiydi. Bu durum, devleti ve yönetici elitlerini, bekası için toplumdaki dayanağı en zayıf (en az eğitimli olmalarına ilaveten) ve siyasî olarak en az güvenilir kişilerden devşirilen bir orduya dayanma dilemmasıyla karşı karşıya bıraktı. Bu sorun, 19. asrın sonlarında sosyalizmin doğuşuyla daha ağır hale geldi. Zürcher'in kitabın içindeki 'Teori ve Pratikte Osmanlı Askeralma Sistemi' başlıklı bölümünde gösterdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda muafiyetler, özellikle halledilmesi güç bir meseleydi; çünkü en azından 1909'a kadar, Hıristiyan ve Yahudilerin bu hizmete girmeleri umulmuyor ve mükellefiyet sadece Müslümanlara düşüyordu. Genç Türk devriminden sonra gelen zorunlu askerlik mükellefiyeti ise, gayrimüslim cemaat liderlerinin ciddi tepkisiyle karşılaşmış, çok sayıda gayrimüslim asker adayı, Osmanlı ordusuna girmemek için şehir veya dışına kaçmayı tercih etmiştir.[1]

Özellikle Osmanlı gibi, askerîleşmiş toplumların Batılılaşmasında askerî modernleşme lokomotif işlevi gördüğü için kitapta yer alan çeşitli ülke ve konjonktürlerde askeralmaya ilişkin vaka incelemeleri, bu sürece ilişkin zorluklar hakkında mikrobakışlar sağlıyor. Örneğin Virginia H. Aksan'ın 'Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Askeri İstihdam Stratejileri' başlıklı makalesi, Nizam-ı Cedid sürecinde Osmanlı otoritelerinin, III. Selim'in temel kaygılarından birinin, Yeniçerilere alternatif bulmak olduğunu gösteriyor. Khaled Fahmy'nin makalesi ise, Mehmed Ali'nin Mısır'daki reform hareketinde ordunun reorganizasyonunun taşıdığı merkezî önemi ve öncü rolü gösteriyor.

Sosyal tarih araştırmalarına anlamlı bir katkı sağlayan kitabın Türkçe'ye de çevrilmesi dileğiyle.

1 Bu konuda Türkçe'de Ufuk Gülsoy'un şu makalesine de bakılabilir. 'Osmanlı Gayri Müslimlerinin Askeralma Kanunu'na Tepkileri ve Ege Adaları(1909-1912)'. **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 3(2000): 93-102.

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 yıldır Sürüyor

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

7 Eylül 2002 Cumartesi
HALİÇ
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

8 Eylül 2002 Pazar
ADIM ADIM BEYOĞLU-I: GALATA
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

8 Eylül 2002 Pazar
ÇİLİNGOZ KOYU-LONGOS ORMANLARI-KIYIKÖY
Orman Fakültesi Öğretim Üyesi
NECMİ AKSOY

•

14 Eylül 2002 Cumartesi
İSTANBUL HAMAMLARI
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

15 Eylül 2002 Pazar
ZEYREK-SÜLEYMANİYE
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

15 Eylül 2002 Pazar
BELGRAD ORMANI FLORASI
Orman Fakültesi Öğretim Üyesi
NECMİ AKSOY

•

21 Eylül 2002 Cumartesi
EDİRNE
Sanat Tarihçisi Dr.
DENİZ ESEMENLİ

•

22 Eylül 2002 Pazar
İSTANBUL'DAKİ İNANÇ MEKANLARI-I
Öğretim Görevlisi
SEZAİ GÜLŞEN

•

22 Eylül 2002 Pazar
AKSARAY-YEDİKULE
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

28 Eylül 2002 Cumartesi
İSTANBUL'UN HANLARI VE ÇARŞILARI
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

28 Eylül 2002 Cumartesi
İSTANBUL KORULARI FLORASI-II: AVRUPA YAKASI
Orman Fakültesi Öğretim Üyesi
NECMİ AKSOY

•

29 Eylül 2002 Pazar
BOĞAZİÇİ YALILARI
Doç. Dr. MURAT BELGE

BAŞVURULAR İÇİN
Tel: (0212) 216 10 36 • Faks: (0212) 216 10 30 • e-mail: fest@festtravel.com

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ Eylül 2002

7-8 Eylül 2002
Troya, Çanakkale
BOZCAADA
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

15 Eylül 2002
Şarabın Öyküsü
EGE BAĞLARI
Prof. ERSİN DOĞER

21-22 Eylül 2002
KÖYCEĞİZ, DALYAN, GÖKOVA
Doç. Dr. Şadan Gökovalı

•

28 Eylül-6 Ekim 2002
GÜNEYDOĞU ANADOLU
Antakya-Gaziantep-Adıyaman-Nemrut-Urfa-Mardin
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

29 Eylül 2002
ESKİ İZMİR
(Smyrna)
Öğr. Gör. AHMET UHRİ

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres; 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

حاکمیت ملیه

صاحب امتیاز ومدیر مسئول : رجب زهدی
آدرسی : آنقره — حاکمیت ملیه

آبونه شرطلی :
آلی آیلی
(۱۶۰) قروشدر

نسخه‌سی هر یرده ۳ قروشدر

هفته‌ده ایکی دفعه نشر اولنور

پرنجی سنه — جمعه ایرتسی — مسلکی : ملتك اراده‌سنی حاکم قیلمقدر — ۱۰ نیسان ۱۳۳۶ نومرو ۲۰

HAKİMİYETİ MİLLİYE

10 NİSAN 1920 — NUMARA 20

ANADOLU AJANSI

آناطولی آژانسی

قلبگاه اسلام اولان مرکز سلطنت عثمانیه‌نك دشمن اشغالنه کچمسی و بوتون ملت و وطنمزك اك بیوك تهلکه‌یه معروض قالمسی نتیجه‌سی اوله‌رق بوتون روم ایلی و آناطولینك کیرشدیکی ملی و مقدس مجاهده اثناسنده افراد امتمك داخلی و خارجی اك صحیح حوادث ایله تنویری احتیاج مبرمی نظر دقت و اهمیته آلنمش و بالنتیجه بوراده اك صلاحیتدار ذواتدن مرکب بر هیئت مخصوصه اداره‌سنده و (آناطولی آژانسی) عنوانی آلتنده بر مؤسسه وجوده کلمشدر . (آناطولی آژانسی) نك اك سریع و مسائط ایله ویره‌جکی حوادث و معلومات اساساً هیئت تمثیلیه‌مزك منابع اصلیه و موثوقه‌سی ماحصل اوله‌جغی جهتله بو آژانس تبلیغاتنك اوراده و از جمله مدافعهٔ حقوق تشکیلاتمزجه‌دن ممر و مجمع اولان یرلره تعلیق و طبع و تکثیرلر ایله توزیعی و حتی ناحیه و کویلره قدر ایصالی یولنده ممکن اولدیغی قدر فضله انتشار ایله بیلمسی ایچون ترتیبات مستعجله آلنمسی و نتیجه‌دن معلومات اعطاسی اهمیتله دیا اولنور . آناطولی و روم ایلی مدافعهٔ حقوق جمعیتی هیئت تمثیلیه‌سی باشه

مصطفی کمال

10 Nisan 1920'de **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde yayımlanan Anadolu Ajansı'nın kuruluş bildirgesi.